

1905.

ЗМІСТ.

ПЕТРО ГІРКИЙ:
Перше просвічене Сід-
дартха..... 1

ІВАН ЛИПА:
Так минули століття... 6

ІВАН ФРАНКО:¹
Батьківщина (кінець б.) 10

МАРУСЯ ВОЛЬВАЧІВНА:
Спомини української се-
лянки (далі буде) 31

АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ:
З ласки родини, повість
(далі буде)..... 42

ФРАНСУА КОППЕ:
Щедра замога 65

ФРАНК НОРРІС:
Вир, повість (далі буде) 71

Із французьких поетів 96

—

М. ГРУШЕВСЬКИЙ:
Що-ж далі? (В справі
руських гімназій) 1

АНАТОЛЬ ФРАНС:
Розділ держави від цер-
кви 6

Л. Г.:
Конгрес вільнодумців у
Римі 13

М. ЛОЗИНСЬКИЙ:
Гльосси про міжпартійні
відносини галицьких У-
країнців (кінець буде) . 19

ІВАН ФРАНКО:
Ювілей Івана Левицько-
го (Нечуя) 36

СТ. ТОМАШІВСЬКИЙ:
Нова книжка — нові часи 43

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК:
Новий русько-німецький
словарь 54

ОЛЕКСА ІВАНЧУК:
В справі піднесення до-
машнього промислу.... 60

Хроніка і бібліографія.... 67

**РІЧНИК VIII.
КНИЖКА I.**

**ТОМ XXIX.
ЗА СІЧЕНЬ.**

**ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА**

**ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК**

ЛЬВІВ.

**З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського,**

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК VII. ТОМ XXIX.

У ЛЬВОВІ, 1905.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом Е. Беднарського.

891.7905
 LIN
 v. 8
 no. 1-3

Зміст двадцять дев'ятого тому.

За січень, лютий, март 1905 р.

I. Поезії.

стор.

<i>Петро Гіркій</i> : Перше просвіченє Сіддарха	1—5
<i>Павло Граб</i> : Із французьких поетів	96
<i>Олекса Коваленко</i> : Славному українському повістарові Ів. С. Левіцькому	97—98
<i>М. І. Вовиченко</i> : Із славянських поетів	196
Наш альбом	197—198

II. Повісти, новелї, драми.

<i>Іван Дипа</i> : Так минали столїття	6—9
<i>Іван Франко</i> : Батьківщина	10—30, 99—110
<i>Маруся Вольвачівна</i> : Спомини української селянки	31—41
<i>М. Старицький</i> : Чарівний сон.	111—123, 202—215
<i>В. Масляк</i> : Відроджений	124—129
<i>Надія Кибальчич</i> : Концерт	130—132
<i>Андрій Чайківський</i> : З ласки родини	42—64, 133—167, 223—243
<i>Володимир Сухий</i> : I. Перед театром	199—200
II. Для добра народу	200—201
<i>Антін Володиславич</i> : Той третій	216—220
<i>Евгенія Щербаківська</i> : Перекотиполе	221—223
<i>Франсуа Коппе</i> : Щедра заплата	65—70
<i>Франк Норріс</i> : Вир	71—95, 168—195, 244—264
<i>Стефан Жеромський</i> : Покуса	265—268

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
 URBANA-CHAMPAIGN

III. Література, наука, штука.

<i>М. Грушевський</i> : Що-ж далі? (В справі руських гімназій)	1—5
<i>Л. Г.</i> : Конгрес вільнодумців у Римі	13—18
<i>М. Лозинський</i> : Гільосси про міжпартійні відносини галицьких Українців	19—35, 98—105
<i>Іван Франко</i> : Ювілей Івана Левицького (Нечуя)	36—42
<i>Ст. Томашівський</i> : Нова книжка — нові часи	43—53
<i>Володимир Гнатюк</i> : Новий русько-німецький словарь	54—59
<i>Олеся Іванчук</i> : В справі піднесення домашнього промислу	60—66
<i>Ганна Баретінок</i> : Сьвяте Різдво на хуторі	77—84
<i>І. Ф.</i> : Сухий пень	85—97
<i>Іван Кривецький</i> : Корифей російської критики і українське письменство	106—121
<i>Іван Франко</i> : Львівський театр і народня честь	122—132
<i>І. Кр.</i> : Бібліотека „Народного Дому“ у Львові	133—137
Новий документ до старого „спору“	153—159
<i>Іван Франко</i> : Михайло Павлик	160—186
<i>Сергій Єфремов</i> : Бонавентура в українській літературі	187—202
<i>О. Вишневський</i> : На переломі	203—210
<i>М. Грушевський</i> : В справі руських шкіл і руського театру	211—220
<i>Іван Франко</i> : Замість дискусії — цвіткі полеміки	221—237
<i>Ст. Чарнецький</i> : Гостина театру „Руської Бесіди“ у Львові	238—248
<i>Роман Братковський</i> : Перша вистава укр. штуки і промислу у Львові	249—256
<i>Анатоль Франс</i> : Розділ держави від церкви	6—13

Хроніка і бібліографія:

1. З літератури і науки	67—69, 138—141, 257—258
2. Нові книжки	69—74, 141—150, 258—264
3. З громадського життя	265—268
4. Театр і штука	76, 150—152
5. Некрольоги	74—76, 152, 265
6. Оголошення	76, 268
7. Від редакції	152, 268

Петро Гірний.

Перше просьвіченє Сіддартха.

Посьвячую Вол. Лесевичу.

Коли віл запряжений до теліги,
і теліга не рушає з місця, — підга-
няють вола, не телігу.

Індійська авадана.

За тісно стало Сіддартху жити
В розкішних галях його терему:
І звуки гарфи і хміль гарему —
Усьо вже стало його томити.
А юну душу сповили хмари
Нудьги і смутку. Як темні мари
За ним ходили сини задуми,
І серце рвалось... Крилаті думи
Несли молодця у сьвіт уяви,
А розпаливши душевні страсти,
Неслись на острі іллюзій лави,
Щоби розбившись як дим пропасти
В імлі нічого.

Був май. Свитало.

Проснулось сонце і умивало
Рум'яне личко в голубих хвилях;
На Гімалаях дрімучих шпилях
Розлилось срібло і блись сафірів.
Устами раних буйних зефірів
Молилась Творцю ціла Вселенна.

Однак царевич не бачив сього.
Понуро спершись на стовп граніту,
Вглубив ся в пропасть себе самого,
І розпучливо шукав одвіту
На голос ума.

В ставі купались
Сніжні лебеді і обтрясали
З ледій брилянти; а з вітром гралась
Любовні трелі і засипляли
На гиллю пальми і в чашах квіту.

Син Маї думав, як риба в сіті,
Шибав ся духом в імлі містерій, —
А Трішна ¹⁾ душу пекла до скопу!

„І хто розвяже твої закони,
Судьбо жорстока? Шляхами серій
Проваднш кальпи ²⁾, віки і вічність —
Куди і на що — ніхто не знає...
О Тамас! Тамас! ³⁾ Як віковічність
Стоїш понура... І хто вгадає,
Що криєш в чорних пеленах тайни?
На небозводі зірниця сяє
Й числить столітя. Аж ось нечаяно
Вірветь ся з неба і поринає
В кромішню пільму... А Індра ⁴⁾ й далі
Глядить холодно з палат Нандани... ⁵⁾
А ми — атоми?... Як ті шакалі,
Що чують близько войк гурагану,
З тривоги млієм і в пишних пирах
Знаходим опій... В шалених вирах
Віків женем ся, як з вітром фалі,
А де знайдемо лиман — не знати...“

Було в полудня. Буйні гранати,
Охлявши з жару спустили віти,
А олеандрів зівялі квіти
Тулились жадно під листе блющу.
Сумний царевич, як серед пущі,
Скитав ся духом в проблемів ночі.

¹⁾ Персоніфікація жадаоби знання.
²⁾ Довгі простори часу.
³⁾ Тьма, невіжа.
⁴⁾ Верховний бог Індусів.
⁵⁾ Город Індри.

Та бачив ясно, що людська мудрість —
 Це капля в морі. Заплющив очі
 Й заснув. Та швидко його збудили
 Чотири Ріші; ¹⁾ вони сиділи
 На гиллю кедрів і гуторили:

„Пуста химера бажать зглубити
 Закон причини. Горячі слези
 На ступах ²⁾ Мунів ³⁾ зіллють ся в море,
 А люди й далі будуть блудити
 В крузі фантазій і гіпотези.
 І скорше злічать небесні зорі,
 Чим скажуть певно: тому, ддятого.
 Богам оставте таємне небо,
 Самі-ж шукайте спасеня свого
 Ось тут...“

І щезли.

* * *

II.

З палати Рамма ⁴⁾ волів три пари
 Везли Сіддартха в Капілявасту. ⁵⁾
 Природа вбралась в весняні чари
 І всьо ясніло. Імла срібляста
 Сповила балку в мягкі пелени,
 І город наче дрімав в тумані.
 Однак на правду кипів. Спрагненій
 Юрбі сновнить ся її бажане:
 Вона побачить свою вірницю,
 Свій скарб, що доси лежав в скарбниці,
 Як в безднах моря цінна перлина.

Царевич в'їхав в свою столицю.
 Як нерозумна мала дитина,
 Що після довгих годин розлуки
 Побачить неньку, — ось так витала
 Юрба Сіддартха. Гучніі звуки
 Як грім по горах кругом лунали.
 „Який щасливий мій люд коханий!“
 Думає син Маї. І щастем паний
 Радів і плакав. Аж гульк! — на шляху

-
- ¹⁾ Духи свідомі будучности.
²⁾ Гробовець.
³⁾ Мудрець.
⁴⁾ Літня палата Сіддартха.
⁵⁾ Столиця держави Сакіів, з яких походить Сіддартх.

Лежить убогий і стогне: хліба!
 Царевич Рамми завмер від жаху.
 „І хто це?“ — „Нищий; благає хліба“.
 „Хіба-ж не має?“ — „Ей, пане, пане!
 Спитай, чи дукам доволі стане,
 А черни... гірко. Весь вік бори ся
 З огнем, з водою, а навіть з Сома,¹⁾
 Глядя' верняти. Знайдеш — діли ся
 З царем, браманом... А сам, сірома,
 Кормись сльозами й солоним потом.
 Коли-ж недуги віщують всі сили,
 Іди вмирати під людським плотом.
 Тоді закинуть в німу могилу
 І щезнеш. Леле!...“ „А там?“ — „Хто знає!..
 А впрочім...“

Кроки волів губились.
 В тихенькім шепті ланів дрімучих;
 За Гімалаяї верхами крились
 Останні блиски. Як чорна туча
 Вертав син Маї, прибитий горем.
 „І що нам з того, що ми поорем
 Уяви нлугом небес простори
 І кинем в скиби — думок насіня?
 Невже-ж від того огонь терпіння
 На сьвітї згасне? Як сонні гори,
 Яких з над Гангі й віки не рушать,
 Спокійно висять над нами хмари
 Й дожджать стражданем. Невже-ж осушать
 Холодні догми голодних очі?
 Розвіють смутку й горя погрозу,
 Що оповила цей яр страждання
 Неначе темінть глухої ночі?...“

Ось так премудрий гадав син Маї.
 І страє тремтячу на віях сльозу.
 Аж чує — наче зефір, що з рая
 У цитриновім пустує гаю,
 З небес солодка несеть ся мова:

„Щаслив, хто радше буде страждати,
 А не потоне в моральній скверні.
 Щаслив, хто в ближнім пізнавши брата,
 Отворить ухо на войки черні.
 Щаслив, хто власне своє сумліне
 Своім найвищим признав суд'єю.

¹⁾ Сонце або місяць.

Як благодатне весни промінє,
Що виростило в багні лилею,
Від сліз осушить терплячих очи.
Неначе зірка, крізь пільму ночи,
Вести-ме скорбних по злиднів морі
У храм любови і супокою.
Он мані падне гум!¹⁾
„Садгу!“²⁾ в покорі
Сказав царевич. І змив слезою
Свою нечисту і грішну карму.³⁾

¹⁾ Слава дорогоцінному каменю в лютосі.
²⁾ Амінь.
³⁾ Душа.

Іван Липа.

Тақ минали століття.

Посвята Михайлови Дмитровичу.

Багато віків тому назад — отсі велетенські, шпилясті гори геть чисто були одягнені зеленими лісами.

Між ними тихо, мов весняна хмара, пливла широка ріка, розпираючи круті береги. Там, далеко, далеко, де сі обидва кряжі сходять ся, де гори роблять ся плескуватими, вибухала вона з невширочого джерела. Забирала на довгій путі безліч потоків гірських, що зміцнювали її силу, додавали краси й величі.

Непомітно, мов тихий Дунай, вливала в далеке море повні води.

А гори шпилясті подвійним пасмом, мов ізмарагдове намисто, простягли ся від джерела аж до гирла, круто спадаючи до ріки. Столітні дуби й смереки дивили ся в кришталеву воду то з одного берега, то з другого, а по середині відбивала ся безодня блакить, виграваючи проміннями — раз сонця високого, раз місяця повновидого. І зорі летючі перебігали через ріку і ховали ся в темних горах. Безліч риби в воді роскошувала, спішила нажити ся на білому світлі. Безліч звіря й птиці в горах спішила нажити ся, а колючи, управляла землю своїм трупом — платила їй за багате, вільне життя. І могутні дерева буйно поросли навіть по крутих скелях.

Гори високі, мов барвінок веселі, панували над цілим краєм. Вони були ближче до хмар, чарували їх зеленими верхами, перети-

нали воздушну дорогу. А коли на них падав благодатний дощик, бурливі потоки збігали в повні води, додавали їм краси й величі.

Гори високі були ближче до сонця, перехоплювали його світле проміння, а на ріку кидали темний холодок. Коли-ж горяче сонце безщадно пекло зелені ліси — глибока ріка підіймала сиві тумани, щоб ними захистити молоді листочки.

Гори шпильасті були ближче до неба, чули його тайни надземні, переказували їх своїм потокам, а ті несли святі глаголи аж у далеке море. І тоді по всіх країнах знали, що тут, на зелених верховинах, живуть мої предки.

Тут споконвіків жили мої предки. Високі й ставні, сміливі й моторні. Гордо дивилися на мінливе небо, ловили очима безмірний обрій, раніш од усіх бачили, як сходить сонце. Шанували мов святиню ліси й води, сонце красне і зорі далекі. Любили свої верхи і ніколи не селилися по низинах.

Так минали століття...

Прийшов Невідомий, поставив над рікою шибеницю, що на ній був розіпнятий пророк, звів моїх предків у долину, казав селитися по берегах. За се обіцяв їм рай небесний.

Тоді перестали мої предки шанувати мов святиню ліси й води, сонце красне і зорі далекі. Побудували над рікою села й міста. На світлі верховини підіймалися лише для того, аби рубати глянсті дуби, аби забити безоборонного звіря. Човнами та байдаками плавали від джерела й до гирла, і ріка стогнала під натиском плотів.

Колись кучеряві гори облісіли, замість зелених стали сірими, і руді скелі понависали над головами моїх предків. Скелі зривалися, стирали з лиця землі села й міста, замулювали глибоку ріку. Гори осідали, осипалися. Сонце палюче випивало беззахистні води, а сухий замітав пісками в безсиллі протестуюче джерело.

Дошова хмара вже не спочивала на шпильастих верхах, а перелітала ген у інші краї, щоб там упасти на спраглу землю дрібним дощиком. Скелисті, обдерті гори не кидали на ріку темного холодку. Пересохла ріка не давала їм цілющої вохкості. У горах не щebetали веселі пташки, не грілися проти сонечка молоді серни, а лиш вили голодні вовки. В умиряючих водах не плескала при місяці лискуча риба, а між скелями й камінцями сичали гади. пожираючи слизьких жаб. Ледве просочувалася через піски вода з джерела.

Колись широка як море ріка, що розпирала круті береги, далеко відійшла від них, журливо перестрибувала по кременцях і тихо рокотала, ніби плакала за минулим.

Того плачу не чули вже високі небеса. Той плач не доходив і до моря далекого, бо вже сама ріка губила ся десь на путі в піскових кучугурах.

Моїм предкам, що стратили шлях у широкі сьвіти, впала на серце туга. Їм стало важко.

По троху забували про високу блакить, про ясні зорі, про небесні глаголи. Переорали широку долину, по якій колись текла ріка, покидали в землю зерна. Щоб овочі не всихали, покопали від умираючої ріки канави, ровібрали воду на свої поля й огороди.

Ходили понуривши чоло, одно — рили ся в неродючій землі поробили ся дикими як зв'їрі. Широке корито колись великої ріки зеленіло городами. По всій долині посіялись убогі хатки.

Тут було темно, бо нависали обдерті гори, у день руді, а в ночі чорні. І вже на їх верхах не спочивала весняна хмара, і теплі роси не падали на спраглу землю. Сюди не долітали небесні глаголи, ніхто тут не знав будучого, забув про минуле. І всі позабули, що колись вони жили на веселих верховинах, у раю земному, а тут, у низині, текла велика й могутня ріка. Тепер мої предки копали ся в своїх огородах. Метушили ся на дрібненьких клаптиках власної землі, терпіли від голоду, боліли від тяжкої праці, погибали від пошестий. Їм було важко, бо не чули небесних глаголів, напоювали зачерствіле серце лютістю проти брата свого. Звідусіль були вони стиснені високими горами, і погляд упирав ся в навислі над головами чорні скелі. Очи ніколи не спочивали на широкому обрії, від того боліли.

Забули мої предки про широкі сьвіти, не бачили, коли й де сходить сонце. Копали ся в землі мов кроти, ніколи не дивили ся на сьвітле небо, бо коли їм наставав ясний день, то сонце стояло в зеніті і проміння його сліпило поблеклі очи. Не знали чаруючої безлічи зір, бо бачили лише клаптик неба, немов із колодязя... А там, на пустинних верховинах розстилав ся широкий обрій і що ранку сходило вабливе сонце.

Так минали століття...

І стало ся одного дня... Коли сонце стояло в зеніті, пекло нестерпуче, коли ніхто не сьмів глянути своїми підсліпуватими очима на сьвітле небо, нагло налетіла страшна як смерть хмара,

повисла над замуленим джерелом. Така чорна, що під нею панувала нічна темрява. Велика — збурений вихор не міг розірвати її. Густа — опирала ся бурі, як кам'яна башта. Хотіла упасти ливним дощем на пересохлу долину, на розпечені сонцем гірські скелі.

Розлючений вітер не міг ані підійняти її в небеса, ні розвіяти туманом по долині. Тільки з скаженою силою вертів на одному місці, наче стовп куряви. Немов хуртовина завивала й крутила ся над джерелом хмара. Шуміла як праліє у бурю, ревла, ніби море в негоду... І раптом сей страшний тіфон цілим своїм тілом упав на засипане пісками джерело. Струсилася й востогнала долина. Мов електричність пробіг по ній підземний гук і вдарив у кожне живе серце. Усі жажнули ся, зачувши неминучу гибель.

А сонце стояло в зеніті, пекло нестерпуче, і ніхто не смів глянути на сьвітле небо. З шумом ринула вода в долину бурливим морем. Ринула в долину потопом. Враз залила городи, враз заховала хати. Усе живе, що вспіло лише схаменути ся, бігло в перестрашу куди очі, падало, захлипало ся, уносило ся непереможною водою... Усе живе дерло ся на круті береги, на гори шпильасті, вище й вище аж на самі верховини..

Ушираюча ріка віджила. Прибувала наче вулканічна лява, зростала так, що в мент уся долина в селах й містах була під водою. Вода ринула й бушувала, зносила все на своїй путі, заливала, грала, виблискувала на сонці. Вода ринула й клекотіла, прочищала тисячоліттями замулене своє корито, досягала до підніжжя гір, гнала до моря хати, каміня й скелі. Вола уносила трупи моїх предків, що поселились у долині... Коли ріка, велика й могутня, повна краси й величі дійшла до моря, вся долина була повна водою, як у давні часи.

Другого дня сонце знову грало в широких водах, а місяць зачудований довго стояв непорушно серед високого неба, усе дивився в безодне озеро, що об'явило ся там, де обидва пасма гір сходять ся.

БАТЬКІВЩИНА.

I.

Нашого товариша Опанаса Моримуху прозвали ми ще в гімназії Батьківщиною — не на честь популярної газети „Батьківщини“, яка тоді ще не виходила, а з иньшої причини. Він мав звичай коли говорив про свого батька, називати його „батьківщиною“; так само матірь позаочи називав „материзницю“, стрийка „стрийщиною“, і загалом любив жартом перекручувати, або як він говорив, підлішувати мову. Він степенував: добрий, ліпший і ліпшійший, силкував ся написати цифрами число кільканацять, міцно обстоював за численем днів у зад: нині, вчора, позавчора, якось, позаякось, боров ся з учителями за різницю між словом повітре, яке вважав рівнозначним з німецьким die Pest, чума, і повіть, що мало значити die Luft, — одним словом, був незвичайний майстер від язика. Він один у цілій нашій гімназії вмів не тільки говорити по бойківськи, з бойківськими словами, формами й акцентом, але знав характерні піянси говору майже кожного села в околиці Дрогобича. Він приніс і пустив у курс такі діалектольоґічні перли мазурського говору з Рихтич, як „zapiry dźwirze“, що мало значити „запри двері“ і „wyżeni imienie na zagumienie“, що мало вначити „вижени худобу на пасовиско“. Він був добрий ученик і добрий товариш, загально люблений задля свого доброго гумору, дару удаваня різних голосів та висловів та незліченої сили приказок та дрібних оповідань і анекдот, якими в хвилях веселости щедро пересипував свою мову.

Його батько, старий Моримуха, був, як казали, заможний селянин десь із Колодруб, чи з якогось иньшого наддністрянського

села. У нас тамошніх селян називають „заболотеями“, бо вони живуть на рівнині, яку часто заливає Дністер, серед багон та болот, а на дорогах, які ведуть через їх села, болото, як кажуть, не висихає ніколи. „У нас болото сьвятенке, — говорив було Опанас, — як розчинять із одною паскою, то кисне аж до другої“. Заболотеї визначають ся й своїм строєм: не носять гунь ані суконних свит, тільки довгі майже до самої землі полотнянки.

— У нас як котрий сват виросте високий, — говорив було Опанас, — а в ставі тонкий, а вдягне таку полотнянку, а в половині перепереже вузким ремінцем, а зігне ся в двоє витягаючи ноги з болота, то виглядає зовсім так, як щип: щипивно хтось держить у руці, а билень кінцем загруз у болото.

— А чи правда то, що в вас ті полотнянки перуть як на Панталіма, то аж знов на Панталіма? — питаємо було жартуючи.

— Не правда! — з комічним обуренням відповідає Опанас. — У нас ніхто не бачив, щоб полотнянки прали. Носить доти, доки нижній кінець не обгниє з болота. Тоді на колодку, відмірить пядь таї сокирою цюк-цюк! І полотнянка йде на когось меньшого замісь нової, а більший дістає нову. І так її все направляють, доки з полотнянки не зробить ся лейбик. Сей дістає найстарша бабенція, що сидить за комином і пряде клоче.

Ми бувало рака лазимо регочучись із тих Опанасових вигадок, а Опанас байдуже собі, і не скривить ся, мов щирісіньку правду говорить.

Які були відносини Опанаса до батька й матери, ми якось не могли зміркувати. Правда, він по за очи називав їх жартуючи „батьківщина“ та „материзнина“, але ніколи ми не чули, щоб він справді кпив із них або нарікав на них. Тільки з боку знали ми, що старий Моримуха був чоловік заможний, але дуже скупий. У нього було ще кількоро дрібних дітей; Опанас був найстарший і Моримуха дав його до гімназії тільки наслідком зусильного намагання сьвященника та вчителя, але силкував ся надгородити собі ту шкоду не лише тим, що вишукував йому як найдешевшу і найпоганійшу квартиру, привозив йому скупю сухого хліба та бульби або ячмінних круп без омасти, але навіть пізнійше, коли Опанас заробляв собі приватними лекціями на пару гюльденів у місяць, не соромив ся що понеділка випрошувати у нього по пару „дудків“ то на тютюн для себе, то на топку соли, то на обарінки для малих дітей дома. І Опанас давав, а для малих сестричок і братчиків

і сам купував то колачі, то цукорки, то дешеві забавки та передавав до дому.

Раз тільки витягли ми в нашого Опанаса невеличке оповіданє про його батька, тай то треба було його від нього, як то кажуть, кліщами витягати. То так було. Одного понеділка старий Моримуха чомусь не міг приїхати до Дрогобича і передав цілотижневий провіант для сина через якогось сусіда, розповівши йому, де й як має шукати синовї квартири. Приходить сваток до нас на квартиру з кобелею в руці тай питає крізь вікно:

— А ци тут Каганців Танаско?

Ми поприходили зі школи, а Опанаса ще не було.

— Каганців? — перепитуємо. — Тут живе Опанаско, але не Каганець, тільки Моримуха.

— Ну, та той, той, той сам. У нас його називають Каганець.

— Ба та чому? Через що? — питаємо ми зацікавлені.

— Е, та то би довго повідати, а мені нема коли. От нате, тут йому тато футраш передав. Виберіть із кобелі, бо кобеля моя.

— Та розповіжте бо, чому старого Моримуху називають Каганцем? — налягаємо ми.

Але сусід уже взяв кобеля, натиснув стару солом'яну крисавю на потилицю тай обертаючи ся йти геть каже:

— Питайте Танаска, він вам скаже, а я не маю коли.

Тай пішов. А коли Опанас прийшов зі школи, ми зараз до нього, як пси до дїда на перелазі:

— Чому твого старого називають Каганцем?

— А ви відки се знаєте?

— Та був тут ваш сусід, приніс тобі футраш, та питає, чи тут Каганців Панаско?

— Ну, то було його питати, відки мого тата прозвали Каганцем.

— Ми питали. Він велів запитати тебе.

— Ей, дайте мені спокій! Я такий голодний, як коли-б у шині ледь випало, а вам чорт зна чого захочуєть ся.

— І ми голодні. Та поки обід буде — говори.

— Говоріть ви, я послухаю.

— Ні, зараз кажи, чому твою батьківщину прозвали Каганцем?

— Та чому? — нерадо мовив Опанас. — То колядники збиточники. Прийшли колядувати під наші вікна, а тато не мав лрїбних.

— А може не хотів дати? — втрутив хтось.

— А може й не хотів, — згодився Опанас. — Досить, устає з лави тай стукає до вікна, ніби то не треба. А колядники кричать: „Татусю, таж то Рівдво Христове, раз у рік сьвято! Годить ся колядників приймати“. А тато каже: „Вже були трої“.

— А то певно неправда була, — втрутив знов хтось із боку.

— Та може й неправда. Або я знаю! — згодився Опанас. — А колядники не хочуть уступити ся. А тато до них: „А будете колядувати за каганець вівса?“ Як почули колядники таку ціну, то зразу в сьміх, потім помуркотіли щось поміж собою, а потім крикнули: Будемо. Тай заколядували.

Опанас урвав, мов нараз похопивши ся, що за далеко забіг у своїм оповіданю.

— Ну, як заколядували? — питаємо.

— Або я знаю, — каже якомсь несьміло Опанас.

— Знаєш, знаєш! -- кричимо. -- По носі тобі видно, що брешеш! Зараз говори, як заколядували?

— Але ви будете з мене кптити.

— Ні, слово чести, що не будемо.

— Або з моєї батьківщини.

— Ні, ні. Говори сьміло!

— Та як заколядували? Там між ними був такий цупкий на вигадки, так той зятагнув, а всі за ним, та так виразно, мов сокирою рубають:

Бог предвічний народив ся,
Прийшов днесь со небес, —
Моримуха так як пец
Розвередив ся.

Тріє цари ідуть со дари;
Парубки, співакь,
Раз у рік колядники
Колядували.

Тріє цари, де ви йдете?
Тай ідіть далі в сьвіт,
Бо у мене гроший нїт,
Дармо ревете.

Звізда ясна обявила ся..
А я вам хиба дам
За колядку співакам
Каганець вівса.

Слава Богу, вже й пісні кінець.
 Нам овес, а ти пєс,
 Тай вже будеш на вік весь
 І сам Каганець.

— Ну, але вже колядники не дожидали того вівса. Вибігли до них татуньо з палицею, а вони лиш по за хату злопотіли, як коні. І ще тої самої ночі та нова колядка пішла скрізь по селу, і від тоді татуня прозвали Каганцем. Уже вони до пона і до війта на скаргу ходили, та що з того. Ще їх наганьбили, а того, що їм приліпили злі язики, вже до смерти ніяка людська сила їм не відійме.

Опанас розговорив ся, та коли скінчив і замовк, ми могли зміркувати, що йому й самому немило було, що так розбалакав ся. Кілька день по тім він був якийсь квасний та незадоволений і на всякі питання відповідав нерадо, просто кажучи, відбуркував ся. Так і видно було, що сам собі вразив якесь болюче місце і не міг дарувати собі того. Була у нього якась тиха амбіція, що раз ображена огорожувала себе мовчанкою, особливо коли та враз доторкала його улюбленої „батьківщини“.

З часом я переконав ся одначе, що назвою „батьківщина“ він обіймав не так своїх родичів та свояків, як радше щось неособове, хоч не можна сказати, щоб абстрактне. Я мав нагоду раз підчас вакацій загостити до нього до дому. Після мого рідного Підгір'я його рідне село, положене на болотистій Дністровій долині, серед лоз та очеретів, видало ся мені страшенно нецікавим та одноманітним. Низенькі хати, низенькі плоти, коряві верби, чорні вільхи по над берегами грузьких річок, і рівнина-рівнина, попере-тинана бездонними болотами, стругами та охабами, все те якось давило мою душу, навівало сум і нудоту. А мій Опанас бігав по тій сумній околиці оживлений, веселий, щасливий, що я й пізнати не міг того тихого, мало говіркого та задуманого хлопця, яким він був у Дрогобичі. Він весь день тягав мене по вбогім садку довкола своєї батьківської хати, оповідав мені історію кожного дерева, кожного корчика, кожного р'вчака і кожної кладки. Він знав кожду стежку по непереглядній наддністрянській сїножати, кожду баюрку і кожний закрут ріки, знав, у якім очереті гніздять ся дикі качки, а де можна знайти достиглі ягоди смородини. Кожду грушку на межи, кожний корч жостелі серед тернини над річкою, кожний китях калинових ягід навислий над водою і кожду темно-багрову

„павку“ на очереті він витав радісними окриками, як старих знайомих. І всюди він умів щось цікаве оповідати, з кожною дрібницею вязався якийсь момент його життя. „Оттут ми тої а тої осені зловили журавля на нічлізі“. „Оттут моя батьківщина торік чешила величезного щука — Жид у коршмі не торгуючи ся дав два папірки“. „От туди треба йти навпростець до Луки...“ „От тут мені раз трапило ся те й те“. Він не вгавав весь час мого побуту, був невтомний бігаючи зо мною скрізь і оповідаючи про все, а все було цікаве-прецікаве для нього. Сей мій невеличкий побут у його селі дав мені ключ до розуміння його вдачі, його тихої і глибокої пристрасти, що була, можна сказати, пануючою нотою його життя. Я ще ніколи не бачив хлопця, щоб так горячо любив свій рідний куток, так зжив ся з ним і весь жив у нім, і мене дивувало тоді лиш одно: як можна було так усею душею привязати ся до такого мізерного, сумного, однотонного та нічим невизначного місця, як ота його славетна „батьківщина“.

II.

Я пішов на університет двома роками швидше від Опанаса Моримухи, тай потім якось не зійшов ся з ним ближше. Я знав лише, що він здав матуру, на жадане свого батька записав ся до духовної семінарії, хоч не почував у собі ніякісінької охоти до духовного стану, та швидко якось виступив із семінарії та переписав ся на філософію. Якось по році я довідав ся przypadково, що обоє старі Моримухи померли, поховавши перед тим усіх своїх дітей, так що Опанас лишив ся одиноким спадкоємцем своєї батьківщини. Швидко потім я зовсім стратив з очий Опанаса. Він якось щез зі Львова і ніхто з його знайомих, у кого я перепитував за ним, не міг сказати мені нічого про те, куди він подів ся. В першій хвилі я подумав було, що він покинув університет, до якого його нічогісінько не тягло, і пішов на село на батьківське господарство. Я вже збирав ся на здогад написати йому лист і поздоровити його з улюбленим сільським житєм, коли одного ранку здивав у Львові кількох селян із того села і почав розпитувати їх про Опанаса. Вони зразу не розуміли, про кого я питаю, а далі один догадливіший гукнув:

— А, се ви про Таваска! Про Кагавцьового Таваска! Ого, зійшов наш Панаско на пси!

— Е, ні, куме, — перебив йому другий. — Не ладно так казати. Хто ще знає, що з ним стало ся. Я гадаю, що він подав ся на пана.

— Як же се так? — запитав я. — Один кажете, що ввійшов на пси, другий, що подав ся на пана?

— Та то на одно вийде, — мовив перший селянин, очевидно більше жартливої вдачі. — Бачите, скоро вмер старий Каганець, Танаско приїхав, і аби вам слово сказав кому, порадив ся чи що, а він просто до Жида, тай бух, продав йому всю свою батьківщину.

— Тай ще як продав! За пів дармо! Так як би хотів із рук позбути ся! — з жалем крикнув другий.

— Се правда. Як би був до нас обізвав ся, ми були-б йому дали без торгу десять тисяч. Бо там, пане, маетки були! А Жид за шість тисяч узяв. А скоро гроші в жменю, наш Танаско сів на ту саму жидівську тарадайку тай дмухнув із села.

— Наші люди аж тоді довідали ся про його вчинок, як виїздив. У селі крик зчинив ся. Повибігали з хат баби, чоловіки, клинуть Танаска, гукають за ним: „Юда! Юда! Батьківщину продав!“ Далі молодші за грудки, за камінці, давай шпурляти за ним, та все кричать! „Юда! Юда!“ А стара Безкрилиха вискочила зі свого обійстя, стала серед дороги перед його фірою та кричить: „Танаску! Їдеш уже? Та чекай, іди на цвинтар, вели відкопати тата та покласти назад по людськи, бо він у гробі перевернув ся!“ Але фірман, Жид, штовхнув стару дишлем у груди, перевернув у сніг, бо то зимою діяло ся, тай погнав сьвітами. І від тоді вже ми не бачили Танаска і не чули, що стало ся з ним.

— То вже певно, що добра йому не буде! — задумано мовив другий селянин. — Деж би Пан Біг міг благословити такого чоловіка!

Отся відомість була для мене такою несподіванкою, що довго я по просту не міг отямити ся. Як то—думалось мені,—той Опанас, що, бачилось, так усім серцем і всею душею прилип був до своєї батьківщини, жив у ній думками і жив нею, він мав би ні з сього ні з того продати її тай ще Жидови! Відомість була неправдоподібна, дика, та про те сумнівати ся про її правдивість не було ніякої можности. Я пробував вдумувати ся в його мотиви, та не міг нічого придумати. Поступок Опанаса був для мене загадкою, над якої розв'язанем я мучив ся досить довго, та не догадавши ся

нічого покинув думати, хоч у глибині душі якось не важив ся в повним переконанем повторити окрику: „Юда! Продав батьківщину“.

III.

Від того часу минуло десять літ. Доля кидала мене в різні боки, водила по різних закутках нашого краю і робила зо мною всілякі експерименти, чи як кажуть, держала зо мною тверду школу. Одна її лекція завела мене в один із найглухійших закутків наших гір, до села позбавленого всякої комунікації, доступного звичайно хиба верхи, або зимою саньми, затесаного між великими лісами, крутими горами і рвучою гірською рікою. В чудовій, затишній долині, обставлене темними стінами лісів лежало невеличке сільце, радше подібне до пустельницького скита, ніж до новочасної оселі, тим хиба новочасне, що в ньому невилазно гніздила ся зовсім не іділлічна біднота, бруд, убожество та темнота. Сільце з невеличкою церковцею на однім горбику і з просторою та невимовно брудною коршмою в низу при одинокій вулиці, що zarazом була ложищем маленького гірського потока, тулило ся як сирота одним своїм кінцем до чорного бору, а другим губило ся в яру над рікою. Від хаток, неотієних ніякою садовою крім верб та смерік, вибігали дві три стежки на супротилежну гору, в низу покриту худими вівсяними нивками, а далі обгорілими пеньками недавно спаленої пасіки та корчами ялівцю. Сі стежки, то була одинока комунікація, що вела з сього світом забутого закутка далі, на Бескид і в Угорщину.

Мені приходило ся їхати з Угорщини і минути те село не зупиняючи ся. Ми їхали верхи з провідником — угроруським парубком із одного пограничного села. Ми поспішали, щоб на вечер добрати ся до найближшого місточка, та наш плян перемінила ріка. Минулої ночі в горах упав сильний дощ і коли ми доїхали до ріки, ми побачили здоровий, жовто-каламутний вал, що зі скаженим клеконом, пінячи ся, бучись о береги та котячи по своєму дні з глухим гуркотом грубе каміне, гнав ся в низ перериваючи всяку комунікацію нашого села з дальшим світом.

Коли ми почали з'їздити над сам беріжок ріки, з одної хати вийшов чоловік: побачивши нас почав махати нам обома руками і кричати щось; хоч і як недалеко було від нас до нього, але за ревом та клеконом води ми не могли розібрати ані одного слова.

— Що, що? — закричав із усеї сили мій провідник.

Чоловік переліз тимчасом два перелази, відчинив ліску і вийшов на вулицю, проти нас.

— Та куди там їдете? — запитав він не здоровкаючи ся з нами.

— Хочемо на другий бік, — мовив провідник.

— Та не видите, що вода велика?

— Та видимо. А не покажете нам, куди тут переїхати?

— Хоба перескочите, — мовив чоловік здвигнувши плечима.

— Як то? — запитали ми оба враз.

— А так, що броду не є.

— А може де міст?

— Моста не є.

— А може добра кладка?

— Кладки не є.

— Ну, а так переїхати не можна?

— Каміня несе. Коням ноги потре.

— Ну, то що-ж нам робити?

— А, перечекати, аж вода впаде.

— А коли впаде?

— Чей завтра.

— Значить, доведеть ся ночувати, — мовив я обертаючи ся до провідника. — Не знаєте, де би тут переночувати? — додав я обертаючи ся до місцевого чоловіка, бачучи, що мій провідник стоїть і в заклопотаню чухає потилицю.

— Та де би? Хоба в коршмі.

Я зирнув питаючим оком на свого провідника. Сей усе ще стояв держачи за поводи наших коний, і одною свобідною рукою чухав ся по потилиці.

— Ну, що, Михайле? — запитав я бачучи, що він не говорить нічого.

— Та нічого, прошу пана.

— Підемо ночувати до коршми?

— Як пан знають. Я не піду.

— А то чому?

— Я вже раз ночував там тай закляв ся не ночувати більше.

— А то чому?

— Тут, прошу пана, найкусливійші блощиці на всі гори.

Відповідь була коротка і переконуюча. Я обернув ся знов до місцевого чоловіка.

— А не можна би просити ся до вашого в'гостя на ніч?

— У нас не є в'гостя. До нас доїжджать що дві неділі на відправу.

— А може до якого г'азди?

— Та не знау. Може би... Лиш не знау, у кого би.

А потім подумавши хвилину він додав.

— Хоба би у нашого навчителя.

— У вас хйба є навчитель?

— А є.

— То значить, є й школа?

— А є. Вже пять літ маєме чколу.

— А де-ж той ваш навчитель?

— Та недалеко. Он тут за коршмою.

І він показав нам дорогу. Було справді не далеко. По дорозі, йдучи стежкою по над потоком, що заступав місце головної сільської вулиці, і якої дном провідник провадив коний, я встиг розпитати у чоловіка, що їх навчитель молодий іще чоловік, живе сам, неженатий, не виїжджає майже нікуди з села, що у нього не буває ніхто чужий і що громада досить задоволена з нього, бо вчить дітваків пильно, не бє в школі, тай і з людьми людяний, у всьому порадить і не одного й грішми поратує, хоч сам живе бідно. Отак розмовляючи ми дійшли до „чколи“, що стояла на крутому березі над потоком. Заїзду до неї не було ніякого, тільки стежка горі невеличким, пустим огородом. Школа була такаж сільська хата під соломкою, як і иньші, збудована хйба о стільки відмінно від селянських, що складала ся з двох половин переділених вузкими сіньми. Одна половина з трьома вікнами до огорода, се була шкільна заля, а друга з двома вікнами — помешканє вчителя. Перед сею половиною огород був скопаний, засаджений яриною, з між якої тут і там виростали гарні щєпки яблунь та груш; пліт отїнювали густі куці насадженої малини, порічок та „вєприни“ (агресту). В однім куті стояла альтанка отїнена густим диким хмелем та обсаджена смерічками. Смерічки засаджені в два ряди перед дверима по пять у кождім ряді заступали місце ганку. Двері були заперті, але учителя застали ми в альтані. Пора була літня, вакаційна; шкільного занятя не було, він очевидно порав ся в своїм

огороді, а тепер відпочивав у альтані та покріплював ся квасним молоком і чорним, житнім хлібом.

Я вийшов до альтани і поздоровив його. Він мотнув головою не відповідаючи нічого на моє поздоровленє і не встаючи з місця. Я попросив його переночувати мене і мого провідника. Він видивив ся на мене якимось тупим поглядом і не перестаючи жовати дивив ся досить довго не говорячи ані слова. Я стояв у вході і дивив ся на нього з заклопотанєм, не знаючи, як мені бути. На номіч мені прийшов селянин, що припровадив мене.

— Та вже, пане навчителю, будьте ласкаві! Я би й сам переночував паничя, але знаєте, в мене тісно. А в коршмі не хочуть, бо там блощиці.

Учитель поклав ложку, встав і не кажучи до мене ані слова вийшов із альтани та пішов до перелаза, за яким стояв мій угорський провідник із парою коний.

— Ти відки? — запитав він.

— Та з Волівця.

— А багато взяв від паничя?

— Та два ринцькі.

— А заплатили тобі?

— Та заплатили.

— Ну, то сідай на коня і їдь до дому. Ще маєш час доїхати.

— Та чому ні. До ночі доїду до своєї границі, а там я вже як дома.

— Ну, то добре. На маєш шустку на тютюн. Їдь, а я вже паничя проведу, куди треба буде.

Я з неменьшим як доси зачудуванєм слухав тої розмови і дивувався, як се так пан учитель, не розвідавши ся гаразд, розпоряджається моїм провідником. Я наблизив ся до нього і сказав:

— Мені би треба до Турки.

— Добре, добре, най він їде! — відповів якомсь байдужно пан учитель навіть не обертаючи ся до мене, і мій провідник поїхав. І місцевий селянин поклонивши ся пішов собі до дому. Ми лишили ся самі.

— Позвольте вам представити ся, — сказав я знов наближаючи ся до нього.

Він усміхнув ся якимось силуваним сьміхом.

— Ніби я вас не знаю! За першим разом пізнав. А ви мене хіба не пізнали?

Я придивився йому, та не міг пізнати. Се був чоловік на вид 36-ох літ, із довгою, чорною бородою, троха згорблений, у літній полотняній блюзі і в таких самих штанах, з якимось не то мелянхолійним, не то заляканим і непритомним видом. Його очі немов уникали вашого погляду, але тоді, коли він не чув на собі вашого погляду, вони спочивали вперті десь у одну точку, в якусь далечинь, немов відти визирали когось. Я глядів та не міг пізнати його. Він якось скривився, далі здвигнув плечима і похилив голову.

— Ну, не диво. Давно ми бачилися. А ви навіть у мене в хаті були. Моримуха Опанас — тямите?

— Та не може бути! — скрикнув я. — Опанас! Ні, ні за що не пізнав би! Та Господь з вами! Відки ви тут узялися? І вчителюєте! І в такому глухому закутку! І стільки літ не чував про вас... Ну, ходіть, оповідajte, що з вами?...

Я засипав його питаннями, та він похилив голову і якось з під лоба дивився на мене, немов би або не вірив у щирість мого зацікавлення, або міркував над тим, як би викрутити ся від моїх запитань.

IV.

У вечері при лямпі ми сиділи в кімнаті вчителя і розмовляли. У мене знайшовся чай та цукор, нан учитель роздув огонь та розігрів окріп і ми згадали старий школярський звичай, попиваючи гарячий чай та закусуючи хлібом та бриндзєю. Моримуха їв із апетитом, слухав моїх оповідань, та сам говорив мало. Оповідаючи про спільних знайомих, учителів та товаришів, я пильно дивився на нього, силкуючи ся пізнати давнього Опанаса, та все щось немов перешкоджувало мені, заслонювало знайомі риси, показувало в привичнім для мене обличчі якісь чужі, невідомі мені риси. Я мав таке вражінє, немов би в житю того чоловіка пройшла якась широка та глибока борозна, якою відорано його минуле від теперішнього. Кілька разів мені здавало ся навіть, що в заляканій чи апатичній душі сього нового Опанаса ворухить ся щось, блимає якийсь огник, що рад би освітити сю дивну борозну, що якісь питання, якісь признання снують ся у нього на язиці, раді зірвати ся та вилити ся, але якась таємна сила зупиняє, прогонює їх назад у глибину

його душі. Я постановив собі допомогти тим боязким пташкам зирвати ся і вилетіти, постановив, як то кажуть, легенько потягнути Опанаса за язик.

— А я недавно був у вашім селі, — закинув я несподівано.

— В моїм, — з якоюсь дрожю в голосі відповів Опанас. І сумно всміхаючи ся додав: — Де там у мене яке село? Хиба те мов, де я тепер.

— У вашім ріднім, — поправив я. — Там, де ваша батьківщина була.

— Минуло ся, забуло ся!

І він махнув рукою і звів голову.

— Ну, але вас там люди не забули. Хоч ніхто не міг сказати мені, куди ви поділи ся.

— Благословлять мене?

— Не можу сказати, щоб так дуже, — мовив я. — А все таки не можуть вийти з дива, що вам стало ся, що ви так ні сіло ні впало продали свою батьківщину. А особливо я здивував ся. Адже я знав, як ви любили її.

Опанас кинув ся мов ужалений.

— Ви знали? Що ви знали? Ви могли знати лиш частину. А про те — —

Він знов махнув рукою і звів голову.

— Ну, Опанасе, скажіть по правді, що се з вами стало ся? Так ви якось ні з сього ні з того щезли з нашого горизонту, так безслідно пропали... А ще потім та нагла продаж батьківщини — —

— Се не потім було, а дрібку перед тим, — нервово, мов зачеплений за болюче втрутив Опанас.

— Ну, та вже, чи потім чи перед тим, а все таки загадка. Я довідав ся про смерть ваших старих і думав, що ви пішли сісти на ґрунті та господарювати. Вже збирав ся писати вам на село, коли якось випадком довідав ся від селян, що ви продали все. —

— Ще до того Жидови! — додав він із гірким усміхом.

— І вибрали ся кудись. Зрозумієте й самі, що я не знав, що й думати про се.

— І що-ж ви думали?

— Нічого не думав. Зупинив ся на тім, що тут якась загадка, якої самою льогікою не розв'яжеш.

— А иньші товариші що?

— Якось не доводило ся ні з ким говорити про вас. Ви в товариствах ніколи не бували.

— Ну, певно. Забули! — мовив Опанас. — І добре так.

— Але скажіть, що таке вам стало ся? Йшли в один бік і раптом звернули з дороги тай гатьта! Немов якась кіценька перебігла вам дорогу.

Опанас аж підкинув ся мов ужалений.

— Кіценька! Ви тямите її?

— Кого?

— Адже ви отсе згадали про неї. Значить, знаєте щось. Догадали ся? Чи може чули що від когось? А може вона сама?...

І він з жахом впер у мене очи.

— Вибачайте, Опанасе, але я бігме не розумію вас. Про кого я згадав? Хто такий вона сама?

— Кіценька.

— Що за кіценька?

— Як то? Ви не тямите Кіценьки? І не знаєте мові історії?

— Та нічогісінько-ж. І про яку се ви кіценьку?

— Не тямите? А, правда, ви не бували у Суберльової.

— Був пару разів.

— Ну, то може пригадаєте. А в тім...

Я пригадав собі каварню Суберльової, що була на розві вулиць Вірменської і Гродзїцких. Се була нічна каварня з дамською обслугою, свого часу ославлене місце гулянок золотої молодіжи. Я заходив туди рідко і то лише в день, тому й не диво, що назва „Кіценька“ не сказала мені нічого.

— Там була одна панна, — мовив якось нехотя Опанас. — Свого часу славна була. Її звали Кіценькою. Брунетка, з розкішним волосєм, з чорними, блискучими очима. Лице—кров з молоком. Зуби чудові. На устах усміх такий, що аж за серце хапає. Голос — у розмові, не в співі, бо вона не співала — але такого голосу я не чув... ніколи. Тай загалом уся вона, кожний її рух, кожда рисочка, кожде слово, кожний позирк її очий — усе в неї було таке, що я від першої хвилі забув себе, все мені видавало ся невиданим і нечуваним, таким, якому нема пари в сьвітї. Не даром кажуть, що закохане — слабість, манія. Коли я побачив її, почув її голос і усміх, на мене найшла така хвороба і то в таким сильнім ступні, що я навіть здумати не міг того, щоб їй оперти ся. Ви знаєте, що я звичайно не був ласий до жіноцтва аві надто чутли-

вий. Але тоді се наскочило на мене раптом, із такою силою, що я цілком стратив застанову. Так мов би з лісової гущавини нараз вийшов на лісову пожежу. І я станув без власної волі, без сили, без тями. Чув, що судьба заглянула мені в очи і що не втечу від неї.

Опанас зупинив ся. Він аж задихав ся наговоривши стільки одним духом. На його блідому лиці запалав горючий румянець, мов і справді винечений пожежою. Він говорив з очима втупленими в землю, немов углубляв ся в своє внутрішнє житє і бояв ся глянути мені в очи, щоб я крізь них не заглянув йому в душу. Помовчавши троха та сьорбнувши чаю він заговорив знов, проти свого звичаю скванно, уривано, немов ловлячи образи, що несли ся по овиді його душі мов дощеві хмари.

— Я не був частим гостем у Суберльової. Але раз якось засидів ся до пізного вечера. Сиджу за газетою, та коли підвів очи, побачив її. Витріщив очи, мов сам собі не вірив. Зачудуване, се було перше і найсильнїше чутє, яке опанувало мою душу. „Невже!“ „Чи справді?“ — такі запитаня вертіли ся в моїй голові мов сухе листє в осінньому вітрі. Я сидів і дивив ся на неї. Коли вона проходила поміж столами, мої очи бігали за нею, як вірні собаки за паном. Коли наближала ся до мене, мене кидало в жар, пробігало дрожю. Коли вона щезала, я сидів мов оглушений і ждав її. Минала година за годиною; у мене навіть не ворухила ся думка в голові, щоб іти кудись. Іти? Куди йти, коли тут був увесь сьвіт, було сонце, було житє. Десь коло одинацятої прийшли деякі товариші, вже добре підпиті, з голосним реготом, веселі, співучі. Вони позасідали при двох столах, замовили цілу масу коняків, а побачивши мене притягли мене до себе. Вона ввійшла несучи замовлені коняки:

-- А, Кіценька! — закричали вони і почали тиснути ся до неї. -- Servus, Кіцю! Як ся маєш? здорова була! Wie geht's?

Десятки рук простягали ся до неї, одні брали чарки з коняком, иньші тисли ся до її грудий, рук, плечий, стану, доторкались її, щипали її. Я весь тремтів, стояв мов обсіпаний приском, у мене в голові шуміло, немов мене оглушено довбнею. А вона йшла спокійно, байдужна на всі безсоромні рухи, дотики та окрики. На її лиці грала якась маєстатична усмішка, немов увесь отой п'яний гармідер не досягав до її п'ят, не міг доторкнути ся до неї, ані тим меньше споганити її.

Я також узяв чарку з її рук і почув при тім, як її очі спочили на мені. Я затремтів увесь, кров ударила мені до голови, і та чарка коняку полила ся в моє нутро мов огняна течія. Я якось безтямно зажадав іще одної „колійки“, а далі не тяжлю, що діяло ся зі мною. Знаю лише, що у мене в кишені було двадцять гюльденів, із яких я другого дня не знайшов ані цента, що ми ревли нісень і перекидали ся цинічними жартами, що вона сиділа у мене на колінах і торгала мене за вуса, а я плакав, цілував її руки і безтямно белькотав:

— Кіценько! Житє моє! Кіценько!

Хто, коли й як завів мене до дому, роздяг і поклав до ліжка, я й доси не знаю. Я прокинув ся другого дня аж десь над вечером із тріскучим болем голови. В горлі щось пекло, в вухах шуміло і я не міг отямити ся, де я, що було зо мною. Та коли нарешті я зволік ся з ліжка і намочив голову в воді, мені почала вертати память прожитої ночі. Я не почував ні сорому, ні жалю, не міркував ні про що, хіба про те, що у мене нема грошей, щоб і сеї ночі бачити її, бути з нею. Та се була не велика ще турбота. Я одним позирком обміркував, що з моєї гардероби можна продати, щоб добути гроші. Книжки, розумієть ся, без ніякого міркування пішли зараз „на гебраїку“. Пішов і годинник. О десятій я вже сидів у каварні і знов мучив ся і горів і тремтів дивлячи ся на неї. Вона ходила поміж столами гарна, маєстатична, вьсьміхнена як усе; ані сліду втоми, перепою, невиспаної ночі не було видно на її непорочно чистім, дитячо невиннім лиці. На мене вона якось не дивила ся, а може тільки робила такий вид, немов не бачить, не пізнає мене. Я просидів отак мовчки до першої години, нив одну чорну по другій і не осьмілював ся заговорити до неї, тай вона не чіпала мене, хоч тут то там поблизу мене лунав її срібlistий сьміх, коли до неї заговорювали або зачіпали її знайомі паничі. По першій я вийшов із каварні і пішов до дому.

Почало ся для мене житє від ночі до ночі. Я покинув ходити на університет, покинув думати про себе, про свою будущину, жив тільки тим, що бачив її, ловив вухом її сьміх та її слова, думав про неї. Після тої першої ночі я не пробував заговорити до неї, тай вона бачучи, що я не пю і не сиплю грішми, не цікавила ся мною і немов і зовсім не добачувала мене. Та мені було про се байдуже. Я не був задрісний, коли иньші жартували з нею, обіймали, щипали або цілували її. Я, бачилось, навіть не любив її

так як люблять закохані. Я тільки почував невідчужливу потребу що дня бачити її, так як відчуваємо потребу світла та повітря.

V.

Ми допили чай, але спати нам не хотіло ся. Мені цікаво було дослухати до кінця Опанасову драму, в якій для мене виявляла ся чим раз яркйше вся його тиха та глибоко пристрасна натура. А Опанас очевидячки рад був, що може перед кимось висповідати ся, що знайшов слухача, який розуміє його і симпатизує в ним. Він потер долонею чоло, поглядів на мене якийсь час не довірливо, немов бояв ся мого осуду, але не бачучи на моїм лиці нічого такого, що могло-б знеохотити його, відвернув ся знов очима до кута і почав тихим, зрезигнованим голосом :

— Сказати вам по правді, все те, що далі стало ся зі мною, се був якийсь такий чортівський танець, що я й доси не приберу йому назви. Іноді мені здасть ся, що то був сон, що я від тоді й доси сплю і ось-ось прокину ся таким самим студентом, яким був тоді, заким побачив Кіценьку. А иньшим разом я готов вірити в чудо, в призначенє, в чари, в що хочете, так неправдоподібним видасть ся мені все те, що тоді стало ся зі мною. Зрозумієте, що й оповісти вам усеї сеї історії не зумію докладно. Мабуть не одно важне шмигало поуз мене, а я й не завважував його, і навпаки, моя увага нераз серед того шаленого виру подій зупиняла ся на маловажних дрібницях, на привидах, із яких потім годі було зліпити щось ціле та природне.

Почало ся з того, що я одного дня одержав із дому телеграму : „Прійжджай зараз. Твій тато“. Щось немов дворкнуло у мене в душі, коли я прочитав ті слова. Але телеграму я одержав о девятій годині вечером, саме коли вибирав ся до каварні Суберльової, щоб пасти свої очі видом Кіценьки. У мене тремтіли руки. Я кинув телеграму на стіл не думаючи про неї, натиснув шапку на вуха, бо на дворі ревла та свистіла хуртовина і була в очі снігом, і побіг вулицями. У мене було ще в кишені кілька гільденів одержаних за продаж годинника. За пів години я сидів уже в звисній каварні серед клубів диму та п'яного гамору, пив чорну каву, читав газети, а властиво глипав іноді очима на друковані сторінки, а по правді ненастанно глядів на двері, якими мала вийти вона. Але минула десята — вона не приходила, минула одинацята — її не було, минула дванацята — Кіценьки ні слуху ні духу. Я сидів мов у го-

рячці, пив одну чорну за другою, в голові у мене шуміло, перед очима скакали друковані букви з газет, які я держав у руках, та думки не клеїли ся в моїй голові. Нарешті по важкій боротьбі з самим собою я зважив ся запитати у одної з тих панночок, які usługували сьогодні, що стало ся з Кіценською?

— О, вона вже не прийде сюди! — весело відповіла панна, сідаючи біля мене і дмухаючи мені дим із своєї папіроски просто в очі.

— А то чому?

— А вам цікаво знати?

— А вже-ж цікаво.

— А мені нецікаво оповідати.

— А чого треба, щоб вас зацікавити?

— Го, го, багато дечого треба. А поперед усього два келішки коняку, щоб добре бесідувало ся.

Я велів принести два келішки коняку. Вона стукнула ся зі мною, пригубила свою чарку, а решту вилила на тацку. Я також лише пригубив і не пив.

— Отже що стало ся з Кіценською?

— Нема її.

— А де-ж вона?

— А на що вам знати?

— Треба.

— А по що треба? Так вам вона сподобала ся?

— Та вже чи сподобала ся, чи ні, а треба.

— Е, ні, я на таке не пишу ся. Кажіть, подобала ся вам, чи ні?

— А вже-ж сподобала ся.

— І ви закохані?

— Смертельно.

Мої уста сьміяли ся, а за серце стискало щось мов кліщами.

— А, коли смертельно — Але пийте! Чому не пете?

Я випив.

— Ще два коняки! — гукнула вона кельнерови.

— Пан велять? — запитав мене кельнер не дивлячи ся на неї.

— Так! — сказав я машинально, не зводячи з неї очей. Вона знов дмухнула мені димом із своєї цигаретки просто в очі.

— Смертельно! Бідний хлопчина! І за що властиво? Ну, скажи, за що ти любиш її?

— Або я знаю! Так якось трапило ся. Але де вона?

— Може дома.

— Чому не прийшла сюди?

— Бо її відправлено. А може й сама виступила. Сього не знаю.

— А де вона живе?

— Тут же на другім поверсі.

Мене мов штовхнуло щось. Я готов був у тій самій хвилі відіхнути свою розмівницю, зірвати ся з місця і без тями бігти кудись, бігти до неї, щоб лише побачити її, бути на хвилину близько неї. Та все таки я переміг себе, зробив байдуже лице, покликав кельнера, заплатив і вийшов. Опинивши ся на вулиці я мимохітно обтер собі піт із чола і важко відіхнув, мов вирвав ся з під важкого тягару. Потім я пішов вулицею навмання, силкуючи ся зміркувати, що властиво стало ся і що значить для мене ся повинна? Вона покинула службу в каварні. Чому? Ну, се байдуже. Але вона без служби. Може в прикрім положеню? Може її прогнано, скривджено при виплаті? Може у неї стара мати, дрібні сестри та брати, яких вона мусить удержувати? Мені набігали на ум різні ситуації, де дівчина ніби то пропаща являла ся героїнею, що жертвувала свою дівочу честь для удержання своєї рідні. Я постановив собі навідати ся до неї, розпитати у сторожа про її обставини, віддати все, щоб допомогти їй. Я укладав собі різні плани, як досягнути до неї, зблизити ся до неї, здобути її довіре, і з тою постановою зайшов до дому, розібрав ся на потемки і ляг спати.

Я спав твердо десь до другої пополудни. Мене збудило сильне стуканє до дверей. Листонос із телеграмою. Я відчинив, підписав реценсіє, машинально розірвав телеграму, прочитав. „Приїжджай зараз. Твій тато“ — і здивував ся. Що се таке? Яж уже дістав таку телеграму. Чи се та сама надана через помилку другий раз? У нас почтар іноді напєть ся та переплутає висилку. А коли ні, то що се значить? Чого два рази те саме телеграфують? Чого приїжджати, тепер, зимою, в таку фугу? Зелізнича стація мала, від неї чотири милі дороги саньми, у мене нема й одежі такої, щоб можна було пускати ся в таку дорогу. Що се може значити? Я тер голонею чоло, мучив ся думками, напив ся води і заснув. А коли

прокинув ся десь коло пятої, одинокою моєю думкою була Кіценька. Що з нею? Як добрати ся до неї? Де здібати її? Про телеграми я їй не думав. Зібрав ся, замкнув покій і вибіг на місто. Пообідавши я побіг на Вірменську і почав ходити поперед каменницю надіючи ся здібати Кіценьку, коли буде входити або виходити з брами, а тоді вже — що тоді буде, я їй не брав ся думати, але чув у своїй душі якусь незломну постанову, якусь непохитну певність, що тоді здобуду ся на якийсь рішучий крок.

Десь коло семої вона вийшла гарно одягнена, в барвистім капелюсі з великим струсячим пером. У мене завмерло серце. Я поклонив ся їй, але підійти до неї, заговорити не було ані думки. Вона злегка кивнула мені головою і пішла гордо випрямлена вулицею. Я йшов за нею в віддаленю яких двацятьох кроків. Я не зводив очий із її капелюха, мов моряк із полярної звізди. Мене потручували, мені ставали на ноги, сніг замітав мені очи, та я не зважав ні на що. А вона озирнула ся раз, озирнула ся другий раз і очевидно все пізнавала мене. Що діяло ся в моїй душі в ту пору? Страшно подумати. Одинока думка: певже вона така? — ся думка така натуральна в данім положеню, вистарчала для мене за ціле пекло. Я біг за нею весь тремтячи, задиханий, безтямний, а вона, здавало ся, йшла все швидше, віддаляла ся від мене все більше, вибирала самі найлюднійші вулиці, потім вийшла на ринок, пройшла одним боком, вийшла на Трибунальську. Її капелюх чим раз частійше тонув у потоці чужих, темних постатий і нараз щезавовсім. Я побіг наперед, кинув ся сюди й туди — нема Кіценьки. Мов шалений бігав я по всіх сумежних вулицях, довкола ринку, по Галицькій, по Маріяцькій площі, віде не було її. Щезла мов парою розвіялась. Сніг ліпив чим раз дужший. Коло десятої почали вулиці пустіти. Я ще якийсь час ходив мов вартovníй перед брамою тої каменниці, де жила вона, але даремно ждав, Кіценьки не було ані сліду. Мабуть вернула до дому швидше. А може знайшла де иньший обовязок, що зупиняв її всю ніч? Але де? Нічних каварень таких як Суберльової у Львові більше не було. Я даремно ломав собі голову і по дванацятій, весь розбитий, утомлений, мокрий і зіпрілий вернув до дому. Сторож відчиняючи мені браму набурчав на мене, що раз у раз волочу ся так до пізна, а тут телеграфний післанець розбиває ся за мною. Що за лихо з тими телеграфами? — подумав я і махнув рукою, мов обганяючи ся від влазливої мухи. Але вдумувати ся в ситуацію моєї батьківщини

я не мав ані часу, ані охоти, ані сили. Я роздяг ся, весь продрог у нетопленій хаті і обвинувши ся ковдрою в ліжку та накинувши ще на ковдру все своє мокре убранє я лежав дзвонячи зубами та трясучи ся мов у пропасниці, поки важкий сон не наляг на мої повіки.

Рано я прокинув ся в сильним болем голови. Я мав таке чутє, що хтось добнею бє мене по голові. Важко стогнувши я підвів голову і тільки по хвилі розібрав, що хтось сердито стукає до моїх дверей. Я зволік ся з ліжка, босими ногами пішов до дверей і відчинив. У клубах морозної пари, що бухнула до покою, стояв возний від телеґрафу.

— Я вже думав, чи вас не вбито або чи ви не загоріли, — мовив він. — Пів години стукаю до дверей, тай годі вас добути ся.

І він подав мені дві телеґрами.

— З одною вчора не міг вас дождати ся, — пояснив він. — Надіюсь, що нема там нічого пильного.

Я підписав оба реценіси, дав возному двацять крейцарів, задулив обі телеґрами в жменю і січучи зубами, замкнувши знов двері закопав ся знов під ковдру. Якась невимовна млість опанувала мене. Якесь ослабленє не то тіла, не то волі. Я лежав як колода, грів ся. Ворухнути рукою або ногою видавало ся мені величезною, надсильною працею. З телеґрамами в жмені я швидко заснув, не розгортавши їх.

Що було далі, я не тямлю. Мов крізь сон пригадують ся якісь люті стуканя, якісь голоси, якісь холодні руки, що стискали мене мов кліщами, а далі все заволікає сіра, непрозора мряка.

Конець буде.

Іван Франко.

Маруся Вольвачівна.

Вломки української селячки.

I. Мій рід і походження.

Я родилась 1841 р. 17 марта в селі Черемушній, Харківської губернії, Валківського уїзда, 55 верстов од Харкова. Батько мій був „государственный крестьявїн“, походив із козаків. Як із документів видно було, то дід мій і прадід із поковвіку були козаки. Мені був тоді чотирнацятий год, як продавали брати землю і між тими документами була дідова одставка в чині сотника. Були там також і прадідівські бумаги, де значилась, де яка земля і скільки її було, од кого і кому вона достала ся в спадку. Так усе йшло по мужеській лінії із роду в рід Вольвачових. Сї бумаги, що про їх кажу, остали ся у матери по смерти батьковій. Умираючи він казав матери:

— Ти гляди, бережи ті бумаги, котрі лежать у скрині загорнуті у квітчасту хустку. Вони дуже важні для тебе.

Оце мати тільки й знала про ті бумаги. Вона знала і так, що ті бумаги були важні, а щоб на них роздивити ся і в батька розпитати ся, що вони за бумаги, се їй здавало ся діло не жіноцьке. Тоді не так було, як тепер. Тепер жінка винишпорить усяку писульку, де лежить у чоловіка. А то лежать собі бумаги тай годі. Так вони лежали до тії пори, поки брати не почали по клаптю землю рвати та продавати. В бумагах значило ся півтора ста десяти землі, а батько мій користував ся тільки половиною. В ту ще добу, як читали ті бумаги, то й тоді уже було їм більше як двісті

літ, так що возили у Валки до старих чиновників, тай ті не зовсім розібрали. Де з яких бумаг були одні клапті; де на яких було видко год на печатях. Бумага була товста, начерк зовсім не такий, як тепер, цвіт бумаги був синій, не зеленуватий; ся бумага була у дрібнесеньких рубчюках; була й біла і жовта, червоним чорнилом писана. Їх таки ворох чи малий був і не за багато років перед смертю мати оддала їх мойому брату.

— Візьми, — каже, — синку, для памяти! Се ще прадідівське.

Як би я знала, що бумага знадоблять ся мені більше як йому, вістимо діло, я-б їх оставила у себе.

Ми не чули ніколи од батька, щоб був у його дядько або племінник, і прізвища такого ніде не чули, як у нас. Казала бабуся батькови, що в дідуся був брат, так його убили на війні нежонатим.

— Не дай Боже, синопьку, ти вмреш, то й переведеть ся наша хвамілья.

Се було инколи батько розказував дітям за свою матір. Се запевне, що однохвामільців з нами не було. Так ніт-жеж, треба було покійнику батькови втелющити свою хвамілью Бог вість кому. Як згадаєш, то й тепер жалко. Хто його знає, що й про що приліпило ся до нашої хвамільї.

Не далечко од нас жила собі удова, панї, іще не стара жінка; у неї була дочка, уже на зрості панянка. Не знаю, якимсь то побитом, Бог його знає, у тії удови з'явив ся на сьвіт божий син. А у наших земляків у ту добу знаєте який се був сором. Лихо тай годі, так що ніхто не хоче йти хрестити тії дитини. Се, кажуть, сором мати у себе хрещеника байстрюка. Зараз люди на глузи підіймуть, а в сварці то й дорікають: „Та ти байстрючнина кума!“ Ось як було тоді: не то що мати незаконну дитину, і хрестити було сором.

Ото прислала та удова просити і до мого батька, щоб він пішов кумом хрестити дитину. А батько й каже:

— Чим же винувата ся бідна дитина, що не хоче ніхто хрестити?

Пішов, охрестили дитину і записали на свою хвамілью „государственним крестьяніном“. Так його й звали Петром Степановичем Вольвачом. Я була вже чимала дівчина, а він був уже дорослий

парубок. Прийде було до моїх братів, то вони й почнуть з його шкільувати (кпити).

— Скажи нам, на милость божу, який ти нам родич, що ти носиш нашу хвамілію? Адже в твої матері хвамілія ось яка! Та ще й зовуть тебе по нашому батькови. Ми не хочемо, щоб ти носив нашу хвамілію.

Не знаю, чого вона нам здавала ся такою великою, наша хвамілія. Може й того нам так здавало ся, що скрізь поважали нашого батька і матір хороші люди.

Дідова осілість була у Черемушній, він там же й оженив ся на поміщицькій дочці з роду Королевцевих. Женив ся він уже не молодим чоловіком і мабуть не багато років жив, бо як умер, то батько мій остав ся невеликим хлопятком девяти чи десяти літ. Бабуся остала ся іще не старою жінкою та все плакала та сумувала за своїм одинчиком сином Степанком, що як він виросте, то треба йому йти до служби, а вона останеть ся на старість сама як палець.

Де він числив ся по переписі, не знаю, а тільки не в Черемушній. В ту пору повдовів черемушенський голова, чоловік багатий, уже не молодий. Як кажуть, був дуже грамотний і чоловік розумний. Ото й почав сватати ся за мою бабуся.

— Вийди, — каже, — за мене заміж, я так зроблю, що твій Степанко не піде до війни. Тільки треба буде переписати його у державній крестьяни, а як захочеш, то я його перепису на свою хвамілію, коли боїш ся, щоб не одняли сина.

І батько мій чує сю розмову, та як закричить :

— Я не хочу бути Гончаров! Я вас і татом не буду звати! — та й вибіг із хати. Так таки бабуся й вийшла за голову Ондрія Микитовича Гончарова, державного крестьянина, і се запевне, що він зумів оборудувати добре, так що батько й не пішов до служби.

У бабуся іще були два сини од Гончарова. Ото-ж дідове господарство й понеретягав усе до свого хутора Гончаров : там же й лянула половина батькової землі, опинила ся у руках Гончарова. А як він переписав хлопця? Так отаке розказував батько матері, що в ту пору ішла ревізія. Він буцім би то написав туди, де він числив ся, що він умер, а тут його записав у крестьяни.

У батькового вітчима хоч і були діти од першої жінки, але він жалував і мого батька. Зараз оддав його у Валки до школи

обучати ся письма. Не знаю, скільки було тоді йому років, як умерла його мати, а тільки він тоді ще школи не скінчив, як там уже прийшла пора, як Гончаров женив ся і на третій жінці. А тим часом мій батько скінчив учення і знов вернув ся до вітчима. Чи добре було йому там жити, чи ні, про се не знаю.

А у батька був ще й дядько, рідний брат материн, поміщик Максим Петрович Королевець. Ото й почав мойому батькови ре-зони давати.

— Знаєш що, — каже, — Степанку? Не варт тобі жити тут у вітчима, тай що ти тут будеш робити? Ти тут тільки розледа-щип ся тай годі, бо вітчим тебе не буде заправляти до діла як слід. Тай на віщо-ж ти вчив ся грамоти? На печи сидіти, чи що? Так слухай лишень сюди, моя дитино! Ходім до мене жити, то в тебе буде добрий господарь, як поживеш у мене годиків пять.

Батько пішов жити до дядька, та мабуть далеко не дожив до пяти годів. Дядько посадив його зараз за канторський стіл писати та щоти зводити, та так із разу повернув його круто на свій лад, щоб він добивав ся усього знання хазяйнувати. А воно хлопя було ще дуже молоде, нічого не тямало у сім ділі; дуже скрутно здало ся жити йому у дядька. Дядько був собі чоловік сердитий: де що знайде по ділу не так, то як почне було його штанувати та на-ущати!...

— Який се, — каже, — у тебе порядок! Ти знаєш, що ти сирота, зважати ся тобі ні на кого, а треба самому знати. Як прий-деть ся тобі порядкувати над своїм господарством, дійдеш до лю-дий, сам тоді спасибі мені скажеш. А в тебе землі багато, буде над чим хазяйнувати, коли добрий будеш.

Оце було муштрує, муштрує батька, та аж до сліз доведе. Ні, не вподобало ся батькови жити у дядька; його вітчим знов пере-кликав до себе жити. Вістимо діло, що вітчим бояв ся, щоб дядько не завів позиви за батькову худобу, а дядько розсердив ся на пле-мінника і не хотів більше за його клопотати. Тоді вітчим зробив батька у ратуші писарчиком, а далі став він уже й писарем, і жив доти у вітчима, поки не задумав женити ся. Тоді побудував собі хороші хати, збив ся на хазяйство, розвів по трохи скотину, наняв робітника, робітницю, і сам оженив ся. Узав собі жінку у Новій Водолазі з заможного дому Бубовникова.

Материн батько держав пошту не одну і платив купецьку гільдію і жив собі, як то кажуть, на всю губу. Тай видко було

зо всього того, що моя мати мала у себе таку дорогу одежу, і скільки то було тії худоби! Усе було шовкове та коврове, а що вже тих килимів та скатертів, та все то вигаптувано, Боже, як то гарно! Мати казала, що бабуся оддавала гаптувати черницям у монастирі.

Ще я пам'ятаю, як у матері у скрині лежало 6 кусків ганітурової матерії, та поки ми повиростали з сестрою, то мати вже й продала аж чотири куски, а котра долежала нас, то й поплямила ся по трохи. Було й срібла трохи, так що на мою долю достало ся носатка для вареної і шість чарок кірчиками, в середині визолочені, а довкола були віти винограду, та шість чайних ложечок. Сестра-ж таки пожила хоч трохи материнською худобою, бо вона була за мужем у селі; а мене доля пхнула по иньшій дорозі. Мені здавало ся, що воно не модне, і я все дурно перевела шило на мило. Один материн халат перекромсачила собі на свитку, тай приїхала в ній перший раз у Харк'в, так мене й підняли на сьміх, сказали, що се мені подарував якийсь піп свою ризу. Се певне, що та матерія точнісенько така була як парча. Поле було таке: нитка синя і нитка біла; по тому полю були розкинуті гиллякуваті квітки білого шовку; та така товстюча була матерія, як лубок. Оце було як почне мати розказувати нам, що як поїде дідусь у Харк'в получати гроші за пошту, тай привезе повний мішок мідних грешій, то так було й стоїть у хаті, де дідусь спав, нікуди й не ховають; а щоб хто зачепив хоч копійку там з дітний або що, сього з роду не було. І кожен раз що будь привезе дороге дочкам у скриню. Боже, як то мати жалкувала та сердила ся на мене, як узнала, що я тому сріблу промила очи!

— Ти, — каже, — й тямки не маєш, що воно стоїть! Це ще пам'ять моєї матері, а тобі й до віку сього не придбати. Як би була я знала, що ти будеш так шанувати моє добро, то я-б тобі дала дулю під ніс. Тепер ти більше од мене не прогнівай ся що небудь мати!

А хйба-ж мати справді так робить, як каже? Ні, мати завжди брехуха, не моєю губою кажучи. Вона і серця влупила-б та дала-б своїм дітям. Зо всього видко було, що мати моя була багатого батька. Вона і грамотна була, а се тому назад було 88 літ, як вона родилась у містечку Нові Водолази.

Отож як женив ся мій батько, йому тесьть дав іще й тройку коний як змиї, і тарантас. Тепер мій батько живе собі як настоящий пан. А вістимо діло, що мати по сільському хазяйству нічого

не знала, тай у хаті дечого не дуже тямла, а свекрухи не було; і так вона навчала ся хазяйнувати од наймичок. На другий чи на третій день після весіля повів її батько до підмета, де було посіане прядиво, а вона як уадріла те прядиво та як охне:

— Що се в тебе, Степаноньку? Чом ти не велиш викосити оту кропиву?

А батько усміхнув ся тай каже:

— Вирви мені трошки тії кропиви.

Мати витягла з кишені хустку, загорнула нею руку тай вирвала кропиву, а батько взяв ту кропиву тай давай її жалити по руках, а вона як закричить!

— Що, — каже батько, — хіба дуже кусаєть ця кропива?

— Ні, — каже мати, — вона, бачу, не жалить ся, се мабуть глуха кропива.

То так було багато дечого кумедного розказує, як колись сирівець вона заварила тай не запустила його гущою або тістом. Не гра сирівець тай не гра. Вона й пішла до млина тай плаче, розказує жінкам, що мабуть комусь умирати, мені або чоловікови, що сирівець не гра.

— Та його-ж, — кажуть, — треба допустити, а потім роздати.

Ну, в тим роздаванні теж було чимало реготу. Се для того я кажу, що в селі жити і так мало тямити в сільському ділі.

Отак жив мій батько, не багато і не бідно. А добрість його і честь скрізь блистіла як скло. Ось чого ми так списиві своєю хвамільюю. Батько 30 літ служив писарем. Жалування тоді було не велике, а хазяйнувати дома ніколи було, бо й волость була не в тім селі; хоч і близько, верстов і двох не було, а все батька дома нема. Разів пять вибирали його головою, та він усе було відкажуть ся. — Не хочу, — каже, — на витяжку стояти перед начальством, тай людям не хочу осоружувати ся.

Бо голова остро стягає з людей подушне, тай так за всяке діло треба гривти ся з людьми. Бо буває, таке трапляєть ся розбирати, що не рад тому, що тебе наставили й головою. А писарем сиди собі як у Бога за пазухою тай годі. А батько покійник таку мав собі вдачу, що з роду і свого довгу не жадає з чоловіка, як той сам не оддасть. В останній раз таки батькови не вдало ся одпекатись, наставили його головою. Але не довело ся йому довго

порядкувати головою, щось почав хиріти і хиріти. Вістимо діло, що головою не можна було сидіти так спокійно, як писарем: дощ, сніг, яка б там не була погода чи негода, а треба було їхати по казньонній потребі. І так в останній раз повів батько казньонні гроші у Харків у казначейство здавати, а його як захватила шкваря, гололедиця! Дорога погана, а коні не ковані. Поки доїхав 55 верст, так у його бідного і ноги попухли, на силу чоботи постягали. Лічив ся, лічив ся, нічого не помагаєть ся. Зовсім звалив ся. Йому притрапила ся водяна болізь і через три місяці Богу душу оддав. Скільки його лічило тих шептунів і шептух, нічого не помоглось. До самої смерти їздив лікар із Валок. Витрусила мати всі гроші, яка була сотня, а як умер, то треба було позичати гроші на похорони.

Хоч хазяйство й остало ся після батька, та нікому було ним управляти. Мати хоч і стала в хаті хазяйкою вже, й доброю, як то кажуть, а на дворі все таки мало тямила; вістимо, що за батьковою головою вона була скрізь хазяйка. Хоч видко зо всього, що й батько не дуже то був хазяїн. Але тоді і так було добре можна жити. Воликів було парки дві, коровок дві-три дійних безпереводно, сіно своє, не в поїд скотині, гниє та цвиге в стіжках, не знали, що в них і робити. Коли неколи москалі пройдуть, кінниця, через наше село, отоді й продасть ся сіна. Млин свій, качок було як виведеть ся штук півтора або й двісті, понаводять свині поросят, то мати було спішить на гостинці посилати приятелькам, щоб не попереростали. Дітки були зобуті, зодягнені, не голодні, не холодні, батько чоловік був добрий, не бив ся, не лаяв ся, гроші всі матери отдавав, як жалування так же і всі доходи. Поженуть у ярмарок зайву скотину, продадуть, ото вже й лічені гроші є. В осени скуповували сирі груші, тай своїх було доволі, бо у нас лісу було так порядочно; ото зимом й продадуть четвертей шістьдесять, чи там сорок, як прийдесть ся по врожаю, ото вже й великі гроші є, ото вже діток із ніг до голови в нове поводягають, а так же чи батькови кожуха, або й матери яку будь одежину. Не мають нужди ні в чім, та ще таки й сотня лежить у скрині про запас. Чого-ж там було думати про більше? Адже-ж слава Богу живеть ся і так бойко. А більш у нас із роду нічого не продавало ся. Поки мене не закинула судьба жити у город, я доти не знала, що люди їдять злите молоко, бо у нас і наймити не їли-б його; ті

глички, з котрих збирано молоко на сметанку, то в нас їх оставляли на сир.

І так мати моя за батьковою головою не мала нужди, хоч він був і невеликий господар. Бо на такім угодді, як мав мій батько, у иньшого хазяїна не одна сотня лежала-б зайво. А то він на службі, а робітник у його хазяїнує. Зо всього видко, що батько то не дуже порядкував біля того хазяїства. Що було кому продасть, з роду грошій не витребує, коли сам той чоловік не оддасть; хоч де й зустріне довжника, то й не згадає про довг, хіба той сам почне.

— Та я ще вам трохи виноват, зділайте милость, паноче, підождіть іще троши, нема грошій.

То він було покійник махне рукою.

— Та хай колись покосиш або погородиш.

То чоловік звіме шапку та кланяєть ся йому та дякує:

— Дай Боже вам здоровля, панотче!

А батько, Боже, як сердив ся, як перед ним без шапки стояли.

— Як не надінеш, — каже, — шапки, то в двоє з тебе грошій справлю.

Як повиростали ми, то згадуємо було з братами, як ми росли, прямо таки сказати, так як млинці у маслі, що в нас було всього у волю, чого душа хоче, щоб нас ніхто й не зачепив, щоб на нас ніхто й не подивив ся, а то наврочать. А що-ж з нас повиходило, коли не зуміли нас поставити на дорогу! Може як би батько був живий, то й не те-б було, а тільки навряд щоб із хлопців і годі був прок.

Ото-ж поховала мати батька, плаче наша мати день і ніч, не зна вона бідна, за віщо взятись і як хазяїнувати без батька. Пятеро дітей, самому старшому Льові вісімнадцятий год, чи сімнадцятий, забула. Ну, він нікуди нікчемний, письма не знає, читати вмів псалтирь, часловець, і писати трохи знав, а більш його батько не хотів учити, бо бояв ся, щоб його сини не були писарями. Він було каже покійник:

— Я не хочу, щоб мої сини були писарі, і дочок не оддам за писаря, бо з писаря не буде ніколи доброго хазяїна. Та ще рідко який з них буває й не паниця.

І так наш Льова письма не знає, а до мужицької роботи не прибитий; йому 17 год, а він бив собі байдки тай годі. Хоч було

батько й прикаже, щоб він поїхав на поле з робітником, або щоб дома робив дещо, то Льова сього й вухом не веде. А мама покійниця було усе покрив: „Та він був на полі! Та він робив те й друге“. Це все для того вона робила, щоб батько не сердився на його. А що-ж тепер робити? Батько умер як раз на Покрову. На зиму продала мати зайву скотину. Оставила пару добрих волів і дві корови. Розщитала робітника і робітницю, оставила хлопця годів 14 і дівчину няньку. Ну, це ще нічого. Тепер два хлопці будуть хазяїнувати: як коли треба дров, то вони й привезуть із ліса, хлопець і нарубав й скотину нагодує, хлїв почистить, кізяки вивезе, а більш нікуди не годне. Льова зовсім хазяїн, теж уже можна хоч крадькома од матери і на вечерниці ходити. А то при батькови пішов колись раз, а батько й дознав ся, та як привязав його до комори та як почав вірьовкою шмагати, так він більше не ходив ніколи. То мати аж захорувала, так то було їй сина жалко. Ото-ж мати віддала позички, заплатила за год робітнику, робітницї. Треба-ж дітям того-сього купити, то чобітки, то платочки. Тепер мати не так транжирить гроші як при батькови, а все-ж куди треба, то треба. От уже й год, як батько вмер. Живемо собі нічого, тільки гроший нема і піде нічого не засїяно. Віддала мати царину з копи, щоб засїяли житом, так це ще буде на те літо. Се дарма, у нас єсть свій млин. Хлїба не будемо купувати, а Льова вже парубок, треба йому шити новий кожух під сукном, бо він уже закида женити ся. Погнала мати бичків пару у ярмарок на Михайла, продала, таї справила Льові кожух. Ну, женити того году не прийшло ся, лучила ся друга трата. Як пішли перед Пилипівкою дощі проливні та як пішла вода, винесло нашу греблю, вибіг ставок. Далі ударив мороз, — лихо! Щож його робити в сьвітї божому? Думала мати, думала, почала мерзлою землею греблю гатити. Настала зима, замерзло усе, нічого, гребля наша стоїть, а води нема і млин не йде. Вже діло к' весні, і млин було пішов. Ну, настала половидь і нашу греблю знов вирвало. І так з тії пори скільки я не памятаю, то кождий год по весні виривало нашу греблю. А як гроший не було, то мати і продавала ліс на зруб, і з того мала на видатки для свого житя. А землі вона і одної пяди не продавала, а все берегла для синів.

Як вона там не плохо, не вмючи хазяїнувала, а все таки вона була не послїдня господарка в селї. А як оженив ся старший брат, а меньший вийшов із ученя з Харкова, та як почали землю по клац-

тям рвати та продавати, ось коли вже мати сіла на кіл, як підкошена. Скільки вона їх не вговоряла, щоб не переводили батьківської худоби, ні, не вгамували ся, не послухали матери, розжахували батьківське добро. Сестру-ж таки хоч заміж віддали як слід, а на мою долю нічого не дали, сказали, що тоді поповнять, як буду заміж виходити. А матір кругом обібрали як білку. Хиба-ж вона думала, щоб її любі та кохані сини так грубо, неучтиво поступили з нею? Ще більш чим неучтиво, а прямо безсердешно. Один раз так було, що все старший брат бере собі гроші, а менший не підписував ся того, що старший не давав йому гроший. Так вони його напоїли горівкою та пообіцяли щось йому дати, так він п'яний і підписав ся. А матір кожний раз силкували підписувати ся, казали так: „Як ти, мамо, не підпишеш ся, то ми постріляємось або повішаємо ся“. То вона було сердега плаче, плаче, тай согласить ся підписуватись.

Ото як продали вже сю часть, де ставок і млин — се купив черемушанський старшина Гречка (тоді вже голов не було), — от мати і хотіла останні гроші собі узяти, бо баче, що вже не багато землі остаєть ся. „А то, каже мати, і підписувати не буду“.

— Добре, — каже Льова, — візьміть ці гроші хоч і собі.

Воно то було й продано за самий пустяк, за девять сот асигнаціями, так треба було дополучити пять сот. Покликали матір у ратушу, вона получила гроші та взяла їх, завязала в хустку і положила за пазуху до самого тіла, щоб не загубити, а тоді підписала бумагу. Льова давай в неї требувати гроші. Вістимо діло, що мати не дає.

— Мені, — каже, — треба чим небудь жити з дівчатем. Ви й так уже все попереводили.

— Як се так, — обізвали ся добросовісні, котрі були в ратуші, се-б то судді. — Хиба дівчата наслідниці на батьківську маєтність?

— Оддай мамо гроші! — присікав ся Льова до матери, — а то однімем силою.

— Не дам, — одмовила мати. Тай хотіла йти до дому.

— Господа панове, — крикнув Льова. — Держіть матери руки, я візьму гроші.

Як кровожадні звір'юки кинули ся на матір кілька чоловіків, ровняли їй руки як Жиди Спасителя, Льова засунув руку за

пазуху матери і витяг гроші. Що вже тоді з нею робилось, то се може тільки відчуті нещасна мати. Це було зроблено за горівку: Льова купив могорич.

Також й останнім брати поділили ся. Меньшому Андрійку достав ся батьків двір, а Льова построїв собі нові хати у хуторі верстов чотири од старого двора; там 7 десятин було у нас одних садків, та землі було в лісом десятин 12. У Льови таки довше задержало ся, а Андрійко швиденько справив ся: трохи узяв завдатку, та знов п'яний підписав ся дурно, і все перевів до чиста.

[Далі буде].

Андрій Чайківський.

З ЛАСКИ РОДИНИ.

П О В І С Т Ь.

I.

Був гарний серпневий вечір. Ціле небо голубе, засіяне мільярдами зьвізд, було супокійне, як душа праведного чоловіка. Падучі зірки мерехтіли по небесному стропі, літали одна за одною мов бджоли в рійку. Вони тим яркійше відбивали від темно-синього неба, що не було місяця...

В селі клекотіло від накликування нічліжан, що збирали ся з кіньми на стерню. На полі дехто ще співав і звідтам заносило пахощами скошеного цвіту. В траві чичиркали сверщі. На полі заблимали огники...

В таку гарну тиху ніч, як сказав хтось, чути чикане годинника вічності. Така ніч то найліпший лік на всяку душевну болість. В тім божім супокою, серед сеї божої величі заспокоюють ся найдужше розбурхані нерви, устає біль душі, а бодай дізнає ся великої полекші.

Того гарного вечера сидів на замаєнім диким виноградом ганочку пошівства в Страшевичах під Самбором Олекса Поницький, професор гімназії в Перемишлі, син місцевого пароха.

Він задумав ся не знаючи гаразд над чим. Його голова не вийшла ще з сеї лїнивої байдужности, в яку попадає чоловік, що працює головою, а потім відірвавши ся від буденної праці заїде на ферії на село. Його гадки снують ся по голові мов який супокійний сон, без звязку і системи.

Попицькому находили на гадку спогади з його молодости, в суміш із ріжними питаннями суспільними, з темами задач, які давав у гімназії, і які би ще можна дати, а побіч того лиця його товаришів, учеників, знайомих... і так усе в колесо...

Виймив папіросницю і став на помацьки скручувати папіроску.

До його вийшов на ганочок батько, о. Григорій Поницький.

— Ти тут, Олесю? Шукаю за тобою. Ходи по сину в хату. Треба нам порішити одну справу в куні, бо відкладати довше годі.

Олесь душе інтересував ся справами своєї родини. Він устав зараз і пустив ся йти. Щось воно дуже важне, коли батько урочисто заговорив.

— Служу вам, тату.

— Про що ти так важко думав?

— Гарний вечір...

— Чарівний...

Війшли в хату. В гостинній кімнаті вже сьвітило ся. Біля горіхового стола з двома кляпами звислими на обох кінцях, що стояв на середині хати на килимику, сиділа мати. Вона була одягнена в звичайну спідницю, у старім кафтанику і в білій хустинці на голові завязаній кінцями під бороду. То був її звичайний одяг у будний день коло господарства. Пані Поницька була женщина сорок п'яти літ. Лице в неї було огоріле від сонця, так само руки чорні від праці, посідані і поморщені. Вона мала звичай складати їх одну на другу на грудях. Ціла її стать не могла ніяк нагадати колишньої учениці першорядного інституту. Тяжка буденна праця на хліб насущний витиснула на ній своє нестерте пятно. Лишили ся у неї незмінені лиш очі, гарні, голубі. Тими очима наче кришталевиими віконцями визирала на сьвіт божий розумна, щира, добра душа. Усьо затерла тяжка праця: і стан гнучкий і руки пешені, делікатні; все минуло ся, лише блиску очий годі було затерти і він лишив ся. Ті очі немов осьвічували все лице. З них сьяли розум, лагідність, добрячість, усе те що чоловікови дає право до симпатії у людей. Така була пані Поницька. Для всіх без ріжниць добра, приязна, нікому не відмовила своєї поради і помочи. З однаковим довірем спішили до неї сусідки понаді і мужички. Всі її радо слухали, всі її любили.

На боці під стіною на софі сиділа молода пані професорова Поницька. Цілою своєю поверховістю була вона рішучим проти-

венством до своєї тещі. Одягнена претенсіонально в довгий халат прибраний ріжними додатками, які теліпались на ній за кожним рухом її складного тіла і більше заважали, ніж прикрашали її стать. Її фризюра була вичесана по модному в цілу високо зложену копицю свого і чужого чорного волосся. На перший погляд виглядала маєстатично, як героїня з якогось романа. Може справді Павця (вона звала ся Павлиною) одягала ся в такий стрій в таку величавою фризурою взоруючи себе по романам, що їх читала пристрасно. Та приглянувши ся до її лица ближше, дізнавало ся якогось немилого розчарованя, бо лице не йшло в парі з поставою. Не скажу, щоб було погане. Навпаки, лнії лица були правильні, а навіть гарні, — та була се, так сказати, — красота тіла без краси душі. У Павці було біле, гарне личко, що тим краще відбивало при чорнім волосю, були чорні, гарно закресні брови, гарний ніс. Лиш уста були стиснені до куш так, що виглядали в сумерку на якусь давно загоєну рану від прорізу. Над ними віднів ся чорний мошок. Кажуть, що такий склад уст вказує на енергію, і се у Павці дійсно справджувало ся. Вона була справді енергічна, певна себе, не любила, щоб їй хто перечив, а коли що рішила, то змагала ся довести діло до кінця.

Ось тепер вона також брала участь у семейній нараді, яка саме мала відбутися. Ніхто, що правда, не кликав її до того. Сіла випадково в гостинній кімнаті, тож годі було випросити її.

Коли оба Поницькі ввійшли сюди, о. Григорій приступив відразу до діла.

— Справа така, мій сину: що нам робити з Марійкою? Ми порадили ся, аби її вчити дальше. До семінарії учительської вона ще й літ не має і може ще не гаразд приготована — отже може би..

— Ах Господи! на що їй науки, на що семінарії, то всьо ляріфарі! — відзиває ся Павця, при чім повернула боком свою гарну голову, наче-б нагнувала ся.

— Не перебивай мені, Павцю, поки не скажу всього, — заговорив лагідно о. Григорій.

За той час Олесь опер ся своїм звичаєм спиною до печи заложивши позаду руки, а о. Григорій ходив великими кроками по кімнаті похиливши голову. Він усе так робив, коли над чимось важко думав. Був се високий мущина, трохи згорблений, зі знатною лисиною на голові.

— Я гадаю, — продовжав о. Григорій, — що сей рік узяти на її підготовлене до семінарії. Вона скінчила п'яту класу виділову, отже питає, чи посилати її до шостої, чи вчити дома, чи як?

— Буде з неї п'ятої класи! — відзиває ся знов Павця. — Нехай засукає рукави та бере ся до галушок, бо потім не потрафить мужови борщу зварити, не то що. Що та ціла вченість варта?

— Ти-б її конечно до кухні, а з кухні під вінець, — каже о. Григорій. — Та бачиш, під вінець треба в наших часах конче грошей, а я їх не маю. Сей недостаток хочу заступити наукою. Піде заміж, то добре, а ні, то й так добре...

— Ах Господи! Хто би там з такою філософкою женив ся? Ото раз! Коли-б таких двоє учених зійшло ся, то певно здохнуть з голоду, ха! ха! ха!

Павця засьміяла ся сама одна зі свого дотепу.

— Ти все не хочеш мене зрозуміти, — каже о. Григорій, звертаючи ся до Павці. — Можна вміти і борщ зварити, і троха дечого знати. Впрочім годі спускати ся на судьбу, ждати на жениха і тривожити ся тою гадкою, що може ніхто не трафить ся...

— Як будуть гроші, то все знайдець ся.

— Я знаю, що грошей не зложу, — на капітали я давно поклав хрестик.

— А хто-ж тому винен, як не тато самі? При такій господарці справді годі щось зложити.

— Щож таке неправильне доглянула ти в нашій господарці? — запитав о. Поницький обертаючи ся до невістки.

— Ах Господи! та нема ніде ладу за зломаний шеляг. Усюди господарюють хлопці і крадуть, а тато замість пильнувати газдівства воловодять ся з хлопцями, з школою, з наукою, не беруть жадних требів... Тому й нічого не маєте.

— Дуже ти небого на мене розсипалась, як коли-б се йшло о твою, а не о мою кишеню...

— О мою також! Чи я коли виділа від вас яку поміч? От живемо в місті, там така дорожнеча, що не дай Боже! Щоб коли дістати яечко, або курку, або що будь — нічого, одним словом нічого!

Тепер професор уважав пригідним обізнати ся :

— Мовчи бо, Павцю! Ну, що се ти розкудкудакала ся! Що тобі до того, як хто робить? Я на жадні подарунки не рахую, бо маю на стільки, що нам вистарчить.

— Ах Господи! Олесуницю, та я не до того говорю, щоб чого жадати, але прецінь так водить ся між родиною, що родичі дітям помагають. От пр. о. Гладич ніколи не забуває своєї дочки і возить печене й варене...

— От і порівнянє знайшла! — каже Олесь. — Тож бо то й є, що я не дочка, лише син, що родичі вже досить ложили на мене, заки в люди вивели. От ліпше буде, як до того не будеш мішати ся...

— Чому, можна й мішати ся, — обізвала ся теща, — але прецінь не в той спосіб, щоб від разу осуджувати людей старших від себе. Ти, небого, ще дуже мала була, як я вже господарувала. Ось на доказ мої запрацьовані руки...

— Але-ж я до мамунці того не говорю, я лише так ввагалі, бо не одно не так, — оправдувала ся Павця, бо зміркувала, що її слова немило вкололи всіх.

І справді їмость Поницька була вельми оскорблена імпертиненцькою промовою синові. Не одно їй стерпіла, та такого слова, як сьогодні, ще не чула від неї. Вона була готова зараз відповісти їй, та вдержала її присутність сина, якого страх любила. Не хотіла отже діткнути Олеся, і для того замовчала. З тої причини вона не один раз була в такому прикрім положеню. Олесь лишив ся їй один із чотирьох старших синів, що повмирили. Ті страшні родинні приключки наганяли їй такого жаху, що боялась одної думки, не то слова прикрого Олесеві.

Настала немила мовчанка. Олесь не хотів таки зараз насварити на жінку, що в той спосіб поважила ся заговорити до його батька, та не хотів говорити того при людях. Він держав ся того погляду, що жінка, хоч би й найгірша, має право на оборону свого чоловіка. Ще треба сказати жінці, то хиба в чотири очи. Один о. Григорій заховав зимну кров. Він не привязував значіня до балачок невістки і махнув лише рукою. Йому хотіло ся чим скорше покінчити нараду над тим, що зачав...

— Пусте! — каже не перестаючи ходити по хаті. — Чи має Марійка йти дальше до школи, чи досить?

— Я кажу, що досить, — обзиває ся знов Павця. — З тої науки ще таке добро вийде, що панна зачне бавити ся в романси з студентами...

Олесь поглянув грізно на жінку, даючи їй тим знати, щоб мовчала.

— Я кажу, щоб учила ся, — каже їмость.

— Я теж за тим! — говорить о. Григорій.

— І мені так здасть ся, — закінчив Олесь, — хоч я не маю тут що й говорити, коли так тато й мама хотять. Розходить ся лиш о те: до семінарії вона ще мало підготовлена, та ще либонь і літ тих не має. Ще треба який рік учити ся добре. Дома нема що її лишати, бо тут ледви чи чого навчить ся, тут будуть різні перешкоди. Марійка схоче помагати мамі в господарстві і від того ніхто її не вдержить, а така наука нічого не варта. Я гадаю так: дати її до Самбора до шестої класи, а при тім наняти їй доброго учителя, щоб її приготував до того, що треба знати на вступнім іспиті до семінарії. Я в Черемислі розпитаю докладно і пришло цілий плян науки.

— А я кажу, що зараз буде романс із тим якимось учителем — каже Павця і не ждучи, чи їй хто заперечить або оскорбить ся встала люта з канапи і вийшла статним кроком, з великою повагою тягнувши хвіст свого сарафана за собою до другої кімнати. Вона мала те задоволенє, що таки вколола когось своїм говоренєм і з того була кожного разу дуже рада.

Сим разом одначе ніхто на неї не зважав. Родичам подобала ся дуже Олесева гадка. Йшло тепер о її виконанє. Се мав заорудувати о. Григорій у Самборі особисто, порадивши ся вперед свого друга, катехита гімназіального о. Ясинецького.

— Мушу се сказати дівчині, — каже їмость. — Тож то втішить ся! Наука, то її ідеал.

Їмость виходила з кімнати, коли саме станула в порозі молода чотирнадцятилітня дівчина. Була се Марійка. Вона саме вертала в шпікліра з ключами. Хто-б її побачив у тім буденнім одязі, був би очарований її появою. Була се на прочуд гарна дівчина. Струнка, висока, з чорним густим волосєм, що сплетене в одну косу звисало на плечех по білім кафтанику низше пояса. Такі самі чорні густі брови над темно-синіми очима. Личко смагляве прикрашене гарним здоровим румянцем, гарний носик, малинові усточка — ось і вся Марійка.

Їмость стрітивши її всміхнула ся.

— Чого мамунця усміхають ся?

— Будеш, дою, вчити ся, так як ти собі сього бажала.

— Ну, слава Богу, — каже Марійка. Поклала ключі на комоду і стала по черзі цілувати батька і маму. Потім стала кру-

тити ся і танцювати по кімнаті. Прискочила до брата, що стояв іще біля печі насуплений.

— Сервус, колеґа... Ну, може ні?... Покінчу семінарію і буду учителькою... ну бо! Чого насупив ся як сич? — І кинула ся йому на шию, цілуючи його в оба лиця. Олесь обіймив її гнучку стать і пригорнув до себе цілуючи сердечно.

— Ой ти веретенце моє, ти хіба і вмерлого годна розвеселити, — каже Олесь усьміхаючись. — Уважай же, дівко, щоб ти своєму товаришеви не зробила сти́ду, коли вже станеш товаришкою.

— Не бій ся, двійок не буду давати.

В сій хвилі вернула Павця до кімнати і побачила ту сцену, як Марійка стояла в обіймах брата. Вона страх не любила „любошів“, та ще при людях уважала їх просто неприличними. Вона лише здвигла плечима і сіла знов на своїм місці. Марійка догадала ся, що думає братова, пустила ся Олесь і вибігла до огорода.

Тою вісткою вона дуже врадувала ся. Її мрії здійснили ся. Буде вчити ся, піде до семінарії. Там мусить бути відличною, а потім стане учителькою. Насамперед у Страшевичах при родичах. Виправді тут ще школи нема, ну, але буде, мусить бути! Адже не раз чула, як тато говорив, що тепер скрізь по селах заводять школи. Отже поки вона скінчить науку, то прийде черга і на Страшевичі. А яка в неї буде вчителька? Розуміє ся, добра для всіх учеників. Вони всі мусять любити її, мати довіре, от так як до панни Анни Проскурської в Самборі. Її варто наслідувати, вона така добра, мила, а як гарно вчить...

Марійка бігала по стежках огорода з своїми думками, що росєж обсіли її молоду, розбурхану головку. Вона не звертала уваги на те, що окружало її. Забула про красу гарного вечера. Тепер коли-б навіть замість пташачого щєбету били громи, коли-б замість гарної погоди була злива, то й тоді сей вечір називав ся-б гарним. Він відіграє в її житю важну ролю, то він і гарний, любий, веселий — усе инше, то лише декорація...

Марійка довго так ходила по стежках між деревами і грядочками цвєтів думаючи лиш те одно, поки мати не закликала її в хату, бо вже була пізна пора. Тимчасом Олесь побажавши родичам доброї ночі (він робив так усе від дитини) пішов до своєї кімнати. Павця вже лежала в ліжку; поставила лямпу на кріслі біля постелі і читала французський роман. То була її найлюбійша забава, і коли їй хто в тім перебивав, був її найбільшим ворогом

і тоді вона готова була скочити осою. Знав се дуже добре Олесь і ніколи не зачіпав її в такій ситуації. Тепер одначе стільки накіпало в його серці гніву, що таки не видержав, щоб не сказати жінці слово правди.

— Слухай, Павлино, яким правом сьмієш ти в такий зневажливий спосіб говорити до мого батька? Ти думаєш, що я все буду терпіти?

— Ах Господи! Олесунцю, та що-ж я такого сказала? Хиба-ж се не правда, що тато зле господарюють?

— Правда, чи неправда, а тобі зась! От і вилізло шило з мішка. Ти й не звертала би уваги в той бік, коли-б тобі привезли що тижня курку та яйця та масло... Чи тобі мало того, що маєш? Фе! Стидай ся... Даю тобі цілу свою пенсію, та не маю гаразд що їсти через твою захланність, скупість! Не досить того, що кожді вакації, кожді сьвята годуємо ся тут, що всі мусять коло тебе ходити як коло збитого яйця — не досить тобі того? Ще тобі курок, яєць, чужого, та масного. Мені соромно за тебе. Та ще батька мені зневажаєш? А зась тобі! Тям собі, бо бігме провчу так, що попамятаєш...

— Ах Господи! Олесунцю, та що-ж я? Я не хотіла... Бачиш, мене так подразнила ота розмова про Марійку, що я й не стямилася, коли таке... прикре слово вирвалось... Більше вже того не буде, як тебе люблю, як Несторця мого люблю...

— Ну, ну, спасибіг за таку любов... Та чого ти, жінко, не навидиш так завзято сю дівчину...

— Я? А мені що до неї? Коли-б вона була моя донька, або сестра, я-б її не так повела, а так... то що мені до того, най роблять, що їм хочеть ся... Нехай учать про мене і філософії, а романсів, то вже навчить ся сама...

— Чого ти її вчіпила ся? Які там до чорта романси? Дівчина прилична, чого хочеш?

— Нічого не хочу, що мені! Тепер щоб я й не знати що завважала, то пари з рота не пушу...

— Ну, і що-ж ти такого завважала?

— Слухай, Олесунцю, ти добрий і нічого не бачиш. Учора ходжу по городі, бачу як вона в бесідці щось читає. Приходжу ближше, дивлю ся, а то книжка. Беру в руки. „Що ти — кажу — Марівчко — так, тими словами кажу — читаєш так завзято?“

— „От книжку — каже — знайшла тай читаю“. Я дивлюся і очам моїм не вірю -- задеревіла ціла... Знаєш, що се була за книжка? Ну, вгадай?

— Та чого мені голову морочити загадками? Чейже про Люципера не читала, бо такої книжки либонь нема.

— Кірджалі. Михайла Чайковського! — каже тріумфуючи Павця і сіла в постели.

— Гфу на твою дурну голову! Та що-ж такого вона могла в тім Кірджалім дочитати ся?

— То-ж бо то ї є, що не дочитала ся, бо я їй не дала. Зараз на першій сторінці зловила і відібрала книжку. „Ні, — кажу — павно, вибачай, такі книжки поки що не для тебе“. А вона витріщила на мене свої очі і ані слова, ваче-б я не до неї говорила, удає невиннятко..

— Бігме, жінко, що ти дурнійша, ніж я собі думав. Та що там таке в тім Кірджалім?

— Так!... Ти не знаєш? Хйба се для добре вихованої дівчини? У мого батька то нам не вільно було дивити ся на таку книжку, не то що...

— Видно, видно, що тобі не дуже вільно було дивити ся на книжку... А тепер то топнє ся в тих дурних книжках. А звідки-ж їй, то-б то Марійці, попала ся така книжка в руки, як не від тебе? Понавозиш того дрантя і розложиш по всій хаті, та хочеш, щоб потім ніхто того не рушив. Чого-ж ти читаєш Кірджалі, коли то така погань?...

— Адже-ж я тут не можу входити в порівнянє, бо я замужна...

— Дурне бабське говоренє. То замужній жінці можна читати всяку погань?...

— Хйба-ж Кірджалі погань? Ти певне того не читав. Се дуже гарна книжка і цікаво написана...

— Чорт розуміє вашу бабську льогіку. Книжка гарна, кажеш, а дівчині не вільно читати, лише тобі... ось і рація...

— Адже ж подумай Олесунцю, що то дівчина, ще забє собі голову романсами і що з неї буде, до чого дійде?... А тепер ще як її зачнете адукувати, як той якийсь панич стане до неї ходити, ніби то на науку, ну, ну, — що мені до того. Ах Господи!

— Хйба чорт тебе зрозуміє, я ні. Слухай! Коли не поховаєш собі ті свої дурні романи, то далєбіг до печи покидаю. Дівчина

любить читати не розуміючи навіть що читає. От читає, що захо-
нить, а ти потім маєш причину переслідувати і обмовляти її.

Розмова перервала ся.

Павця взяла ся знов до читання. Олесь понакривав малого
Несторка, що розкопав ся з накривала, закурив папіроску і вийшов
до огороду. Хотів не то що налюбувати ся природою, а радше
заспокоїти подразнене спричинене поведенєм жінки.

Олесь заслугував собі на ліпшу долю, ніж та, що йому по-
пала ся. Він був чоловік добрий, м'якого, чутливого серця. Шукав
таких самих людей, таких самих серць, особливо там, де надіяв ся
родинного тепла. Павця не була йому зовсім під пару. Те що писав
Шілер у Пісні про дзвін, про те, як то гарно живе ся, коли стріне
ся тверде з ніжним, показало ся в Олексівій практиці сушою не-
правдою. Він був ніжний. Його так ховали родичі. Його леліяла
мати, пестив отець та навчав, що найбільший гріх робити иньшому
кривду, а найкрасна заповідь божа : любити всіх і не чинити ні-
кому того, що тобі не любо. З теми поглядами хотів вік пережити.

Бувши на філософії мешкав він у бідної вдови попаді, що
держала на ставці бідних академіків. У неї були дві дочки : та
сама Павця і мала ще дівчинка Глікерця. Павця о кілька літ
старша від Олеса, дуже йому подобала ся. Гарна була, та лише
красою тіла. Заки придивив ся до її душі, вже закохав ся, а заки
вспів розгадати ся розчарувавшись, уже стара її мати лежала на
смертній постелі і взяла від нього слово, що Павці не покине
і оженить ся з нею. Слова додержав і оженив ся. Гадав, що до-
казав великого, гуманного діла. Се підхлібляло його молодій амбі-
ції, що бере бідну сироту, та ще й Русинку, значить : ніхто йому
не закине потім, що оженив ся для інтересу, для грошей.

Не штука оженити ся з любови, але так, то вже пожертву-
ванє себе самого для добра иньшого.

Родичі не спротивляли ся сьому. Лише мати запитала раз
перед весілем, коли проговорив ся зі своїм наміром : „Чи ти її,
сину, добре пізнав, чи вона тобі під пару, чи відповідає твоїй
вдачі? Се, бачиш, на ціле жите“. Олесь повинен був сказати, що
ні, та не сказав нічого, навіть рідній матери, перед якою не мав жад-
них тайн. Не хотів матери гризти, а завернути вже не міг.

Потішав ся лише тим, що може воно якоесь з часом перемі-
нить ся, бо й так буває, що взаїмна симпатія, привязанє приходить
само з себе. Та воно тут не приходило. Від першої хвилі Павця

показала ся холодною як лід, — отже тепла родинного не було чого надіяти ся. Згодом пізнав Олесь, що його жінка вправді статочна, але без серця, без інтелігенції, без принципів і льогіки, от собі звичайна буденна жєнщина, без нїякого висшого полєту. Олєся брала розпука, але нїкому того не показував. З початку взяв ся до праці гадаючи, що всі ті браки у свої товаришки жита вигладить, та коли побачив, що його труд даремний, махнув рукою на все і жив буденним житєм. Одна потїха, яка ще йому лишила ся, то були родичі. Їх любив він по дитячому. Отже користав із кожної хвилі, коли міг побути в Страшевичах. Та хоча й бачив, що Павця для родичів непривітна, прикра і вибаглива, що буває для них тягарем, то не міг відмовити собі тої приємности одинокої на сьвітї. За те намагав ся відплатити їм чим иньшим. Цїкавив ся всіми їхніми справами, радив, робив що лише було треба.

Павця мала зовсїм иньші погляди на сьвіт. Вона передовсїм дбала про себе, про свою вигоду, хоча говорила зовсїм що иньшого... Кілько разів приходило ся їхати до Страшевич, вона страх того не хотїла. Вона мусить нудити ся на селї, не буде мати хвильки супокою, нїколи їй випочити по праці, — на селї такий рух, особливо в жинва підчас вакацій — ну, але коли Олесунцьо так хоче, коли йому так любо у родичів, то годї відмовити йому тої приємности.

Так говорила Павця кожного разу, перед кожними фєрїями, перед кожними сьвятами до тих знайомих пань, з якими жила. В дусї одначе була дуже тому рада. На селї виспить ся до волї, вилєжить ся (се був у неї ідеал супочинку), нїчого не видасть на жите, та ще привезе до дому пасмажєних конфїтур на цїлий рік, а хлїба, масла, сира, яєць і т. д. хоч на якийсь час.

Олесь не помїркував ся на тїй дипломатїї. Йому лише бачило ся, що жінка не любить його родичів, що не любить справдї села і тому нераз почував вдячність супроти жінки, що робить для нього таку жертву.

Коли надїяли ся дитини, то Павця таки заїхала з цїлим потрібним крамом до Страшевич на голову родичам. Тут уродив ся Нєсторцьо, тут його й охрестили, тут Павця просидїла з ним цїлий рік, а Олесь лише доїздив із Перемишля. Не вважаючи на свої хиби Павця скорєнько розглянула ся, як треба поступати з чоловіком, щоб кермувати ним по своїй волї. Вона показувала ся перед

чим уяглою, слухняною, лагідною, та при тім так уміла повести діло, що завсіди стало на її і завсіди допняла того, чого хотіла.

II.

Отець Григорій рішив ся чим скорше ввести в жите повзяту ряз гадку. Він зараз другої днини поїхав до Самбора не розвідавши навіть, чи його друг о. Ясинецький вернув уже з ферій.

Пощастило йому так, що застав його вже дома. О. Ясинецький був довголітній катехит при самбірській гімназії, отже знав усіх своїх колишніх і теперішніх учеників наскрізь. Се знанє людий послужило йому до того, що свого часу мав у всіх справах рішаючий голос. На нього дивили ся всі як на корифея. Старших сьвященників держав тим, що був із них найрозумнійший і дуже багато внів, молодших держав своєю повагою, як колишній їх професор. З тої причини, що духовенство його держало ся, числила ся з ним і сьвітська інтелігенція. Він брав участь у всіх руських справах. Кождому говорив правду в очи. Для молодіжи був дуже строгий, але виrozumілий. Рсзсердивши ся лаяв по польськи. Більше ніхто не чув від нього польського слова, хіба що часом відповідаючи кому по польськи з розмислом перекручував польські слова на руський лад до неможливости. В зносинах зі сьвященниками був автократ; дуже мало таких було, кого-б поважав. До тих немногих належав о. Григорій, з котрим кінчив теологію в Відні. Цінив його задля його знаня.

О. Григорій заїхав у Самборі до Бренера, коло церкви, де заїжджали всі околичні сьвященники. Тут міг найскорше довідати ся, чи о. Ясинецький дома. Пішов до дому, але його не застав. О. Ясинецький у таку гарну пору не сидів дома. Любив ходити по полі, коли не в яким товаристві, то сам один і то довго і далеко.

О. Григорій розвідав лише, в котру сторону він пішов і подав ся туди просто. І знов йому пощастило, бо недалеко надібав о. Ясинецького. О. Ясинецький побачивши його з далека став вимахувати руками і вигукувати своїм грубим басовим голосом.

— От добре, що ти приїхав, я саме мав до тебе письмо слати, бо й не надїяв ся тебе в часі жнив тут. Важні річи маю з тобою обговорити.

— І я з важних ділом до тебе приїхав, — каже о. Григорій.

— А що? De publicis, чи de privatis?

— Сим разом de privatis. Скажу коротко. Моя дочка, як знаєш, скінчила дуже добре п'яту класу...

— Ну, то піде до шестої...

— Та так. Але я хотів би на рік дати її до семінарії учительської.

— Дуже похвально.

— Ото-ж бачиш, треба її крім того, що будуть у школі вчити, також іще поза школою підготувати, щоб потім при вступнім іспиті не відпала.

— Ну і що?

— Потрібно мені приватного вчителя. Гадаю якогось ученика з висших клас, а ти зроби вибір і покажи мені якого доброго хлопця.

— Я маю доброго хлопця, але не ученика, ніби то бувшого мого ученика, а тепер безплатного авскульптанта. Він і приватно вчителює при своїм обов'язковім занятю.

— А чи схоче?

— То моя річ. Впрочім чому би не схотів учити за гроші? Та-ж він з того жинє. В день працює в суді, а вечерами по лекціях і так удержує себе і стару маму при собі. То дуже статочний хлопець, можу його поручити... Педагог знаменитий, ну і те певне, що не збаламутить дівчини.

— Я сього не бою ся. Я певний за свою дитину.

— Говори здоров, а люди все людьми. Я їх знаю. То-ж то бо є, що я не маю такого ученика, на котрого можна би так цілком спустити ся, а се цілком що иньшого.

— Та я на всьо годжу ся, що ти скажеш, бо за сим я лише й приїхав. Як же називає ся сей чоловік?

— Остап Копац, ц. к. авскульптант безплатний і ц. к. гофрат „in spre“, коли дожнє того щастя.

— Де-ж би я міг з ним поговорити?

— Пожди! Перше поговорю я сам, а ти прийди до мене так за дві — ні, за півтора години, тоді добемо торгу.

Вертаючи до міста о. Григорій хотів звести бесіду на який иньший предмет, бо се діло вважав уже до половини полагодженням, та о. Ясеницький не дав йому прийти до слова.

— Мене вважають у цілій околиці за посередника в роздаваню лекцій. Та се пусте, як уважають, але я маю до того вдачу. Тут треба троха обсервації, багато досьвіду. Треба глядіти на те,

щоб учитель годив ся вдачею з своїм учеником, се перше. Найліпший педагог може бути найгіршим для найліпшого ученика, коли вони не годять ся вдачами, коли не відповідають собі. Се моя перша засада, котру я випробував. Тому стараю ся допарувати ученикови учителя. Нераз буває так, що я двом старшим хлопцям велю поміняти ся за лекції. Мені дуже на тім залежить, аби з мого посередництва був добрий успіх, инакше я втратив би довіре. Виємок творить от сей Остап Копач. Він усюди знайде ся добре, бо то незвичайний чоловік. Він у мить зрозуміє, пізнає свого ученика. Тому то я раю його тобі. Він ріжнить ся від своїх ровесників і що, бачиш, рідше трапляє ся у Русинів, се у нього є. Енергія і точність, се у нас, бачиш, так сказати-б, бібліографічні рідкості. Наш пересічний хлопець візьме ся відразу енергічно за діло, здавалось би по початках, що доведе до великих успіхів, та потім зупинить ся в половині дороги і діло покине. Тому то нема у нас людей вироблених, яких мають иньші народи. Тому ми не поступили наперед враз із иньшими. Се наша національна хиба. Так само з точністю, що йде в парі з енергією. Знаєш, чому ученик спізнє ся до школи? Не все через лїнивство, або що хотів довше поспати — він неточний. У нього нема зміслу на те, що чоловік точністю показує і висшу культуру і више образование. А Копач належить до тих нечисленних виємків — сей чоловік далеко зайде і честь принесе своему народови. Я його не від цинї обсервую: і в гімназії і на правах і тепер у судї. Бідував страх, сам удержував ся від малку до цинї, але все був точний, енергічний і серйозний. А коли його побачиш, то я певний, що тобі на перший погляд не подобаєть ся: здаєть ся, не вміє двох до купи зчислити. Та се також добре свідчить про нього, бо нема в ньому бляги, фанфаронства, тої страшної недуги людського характеру. Коли він тобі скаже надумавшись, що твоя доня зложить вступний іспит до семінарії, то можеш бути певен, що так буде. Та я ані слова не прибильшую. Сам пересвідчиш ся, що сього хлопця можна класти за взір. Така тут загальна гадка в тих кругах, де він обертає ся.

О. Григорій слухав і рад був з того, що так добре все складаєть ся.

— Отсе, кажеш, знаменитий педагог, — каже по хвилі о. Григорій, — Чому-ж він не посвятив себе педагогії, так сказати-б, фахово?

— А! Ти до того говориш, чого він пішов на права? Та ще мучить ся безплатним авскультантом?

— І справді, се мені незрозуміле.

— Я так думав, я йому вказував філософію, та він мені так розтолкував се діло, що годі йому було відмовити рації.

— Се справді цікаво.

— Сказав мені, що найкраще зване на світі, то становище судії. Він хоче бути взірцевим судією, і я певний, що буде ним. Каже, що судія може нашому народови найбільше допомогти, бо його буде хоронити від того лиха, якого мужик зазнає в суді і через суд.

— Але він певне не числить ся з тим, кільки то тепер треба ждати на адютуш...

— Власне, обчислив ся, на те був пригатований, та тут знов показав свою характерність. Що, каже, здобуває ся легко, се має малу вартість. Воно не в силі загартувати характеру, побудити енергію, виробити сильну волю...

— Чудна філософія! А не думає він про те, що голод зломить найсильнішу волю?...

— То-ж бо то й є, що хто не почуває в собі сильної волі, нехай не йде на таку бистру воду, бо справді потоне, стане безхарактерною людиною. Та мій Копач не з тих. От бачиш, уже служить чотири роки безплатно, зложив гарно судейський іспит, одягає ся як панич, удержує стареньку маму і не має крайцара довгу.

— Як бачу, ти Павле ним гордиш ся.

— Або нема чим? Слухай! Се селянська дитина. Знаю його від першої кляси, коли ходив до школи в полотнянці і в татових чоботях, а до чого довів? Та ще й друга дуже важна річ, радше-б сказати, характеристична поява. Коли дивлюсь на наших руських хлопців, хоч би й попівських синів, не бачу у них ніякої самостійности. Вони всі виглядають, наче-б плакали за мамунцею, що не можна держати ся фартушини. Вони все діти. У них брак ініціативи, їх треба вести на мотузку. Се характеристична ціха цілого народа. Цілий наш народ ще дитина. Та коли знов бачу такого Копача, то аж душа радіє. Се поки що одиниця, а відома річ, що за одиницями виростуть сотки, тисячі, цілий народ стане статочвий, енергичвий, з ініціативою — і тоді наша будучність...

— І я так думаю... Ще не вмерла Україна!

— Україна, Україна! Дай мені спокій з твоєю Україною! Чому не скажеш Русь свята? До чого тут „pars pro toto“? Се вже вплив твого Олесья... І не соромно тобі старому?

— Чого-ж соромно? Що йду з поступом, з молодими, що живу з ними їх самостійними ідеалами? Ти-ж сам казав, що наша національна хиба, се власне брак самостійности...

— Ну, ну, не лапай мене за слово, бо не в словах річ, а в ділах. Най буде по твоєму. Україна, Поділе, чи Волинь, коби було руське, наше... Я, бачиш, до того привик, під тим оглядом я консерватист...

— Бій ся Бога, Павле, консерва, то застій, то ворог поступу...

— Дай же мені святий супокій! Заговорили ми за молодіж, а зійшли на нісенітниці...

— Та бо одно з другим стоїть у звязи. Молодіж то поступ, а нам саме поступу треба.

О. Павло нічого не відповідав. Ішов задумавшись.

— Все буде, буде і поступ, коли такі Копачі виростають.

— Він ще довго бідувати-ме без адютум?

— Недовго, леда хвиля дістане. Він уже на черзі.

— Ну, то вже добре ся до берега.

— Та що ти Гриню на те скажеш, що Копач рад би ту хвилю ще відложити?

— Ніби то яку хвилю?

— Адютум, саме адютум. Каже, що коли його дістане, махнуть його в якийсь глухий кут, і мусить жити за 40 ринських на місяць з мамою, а тут у Самборі має з лекцій більше як шістьдесят.

— На таке, то він за дорогий учитель, я не в силі його оплачувати.

— Не бій ся, се моя річ. Він тепер має таку одну лекцію, що за всі часи відібеть ся...

— Хиба-ж тут бувають такі лекції?

— А бачиш, що бувають. Він приготує тепер одного панича до правничого іспиту і бере за нього сорок гульденів місячно.

— Хиба-ж і правники потребують інструкторів?

— Тут є оден такий йолоп, та до того ще має гроші. Того панича я йому сам підсунув, та ще за нього поторгував ся, то тепер маю право жадати, аби для тебе був оглядніший. Тепер

стоїть на тім, що я говорив — прийди до мене на означену годину. Ага! вибач, що тебе до себе не прошу, та у мене в хаті пуста: мої ще не вернули з села. У мене в хаті понатрясали стільки осафатини чи нафталіни, що аж голова болить від смороду.

Попрощавши ся о. Григорій пішов за орудками, щоб потім не довго барити ся в місті.

III.

Се діяло ся в епоху „безплатних авскультантів“. Ті часи ще не так давні. Молоді люди, укінчені юристи з трьома державними іспитами вступали в судейську службу, щоб працювати, а правительство приймало їх працю даром. Була се аномалія супроти всіх правил економії і моральности. Правительство замовляючи роботу вимагало праці, не даючи за се кілька літ нічого. Наймаючи ся до такої праці молодий чоловік рад був, що його приймають і дають йому спроможність ждати... на адютум.

Правительство поручало їм роботу в тім фаху, де розходить ся о безсторонність, справедливість, о досліджуване суцїї правди. Вони мали бути людьми безсторонніми, незалежними від ніяких побічних впливів, хоча в дійсности були залежні від найбільшого воюга справедливости — потреби хліба. Мали виконувати акт справедливости з порученя і в імени уряду, котрий був супротив них найнесправедливіший.

Таке поведене уряду супротив тих людей було неморальне. Рішаючі сфери признавали се, а лиш оправдували ся тим, що нічим платити, що се робить ся для висшої державної ідеї, се-б то для ощадности. Щоб одначе хто з них дав примір на собі і відступив частину своєї платні на жертвенник тої державної конечности, проте не було бесіди.

Інші держави, яким залежить на тім, аби судівництво було справедливе і безсторонне, старають ся забезпечити судовиків так, аби жаден не потребував брати хабарів. У нас коштував тоді молодий іспитований чоловік, що працював по сім годин денно, одного гюльдена монети конвенційної, або 1 зл. 5 кр. на пера, чорнило і світло. За ту плату вимагали у нього не лише пильної праці і безсторонности, але ще й на те гляділи, аби одягав ся прилично, не приймав понижаючих його становище занять, бо се робило стид судейській інституції. Коли-б така аномалія витворила ся між робітниками, повстав би напевно страйк. Уся робота устала би, під-

приємство збанкрутувало би, а весь світ станув би в обороні покривджених. Завязались би ратункові комітети... Безплатні авскульптанги страйку не робили, „сфери“ страйку такого не бояли ся, бо знали, що чоловік, який стратив молодість на фаховім образованю в однім лише напрямі, не покине вибраної дороги і не піде рубати дров. Та що найцікавійше в тій нечуваній появі, то се, що до судової служби йшли люди найздібнійші, сказати-б цвіт молоді інтелігенції, ті що не бояли ся праці, що мали серце чисте і чутливе на людську кривду. Вони лише сими ідеями кермували ся, бо інтересу матеріального не бачили жадного. Люди багаті, або такі, що мали за собою плечі, йшли до політики.

До таких вибраних недолею належав Остап Копач, якого так захвалював старий катехит. Була се селянська дитина з Мокрян під Самбором. Хтось там у селі звернув увагу на здібности хлопчини. Учитель дяк став намовляти батька, аби посилав хлопця до Самбора вчити.

— Вправді голос у нього ні до чого, — говорив реєнтій батькови, — але за те головка нівроку!

Старий Копач, господар на чотирьох моргах мав його одинака. Він зміркував, що на таких ґрунті нема куди панувати. От може би хоч стільки привчив ся, аби потім став громадським писарем у селі, коли скінчить кілька літ у самбірській школі, а з нього був би не аби який поратунок. Такий чоловік може і з поцівною оженити ся. Наслідком таких міркувань відвіз старий малого Остапа до Самбора і примістив у якогось сторожа на станції, та на власну „леґуміну“. Сей термин може буде мало кому відомий темер. Леґуміною називала ся та провізія, що батьки довозили своїм дітям, школярам у натурі. Чинило се на тиждень два бохонки хліба, крупя, пшоно, троха масла, шматок сала та кілька крайцарів на мясо раз у тиждень, хоча часом і без нього треба було обходити ся.

На такій леґуміні Остап зайшов аж до третьої гімназіяльної. З початку йшла наука тупо. Малому сільському хлопцеві всяка річ видавала ся чимось незвичайним, почавши від міських вулиць, а скінчивши на деклінаціях і конюгаціях. Не міг начудувати ся, як ті вчені могли стільки слів, що виходять з людських уст, зловити і замкнути в одній книжці, та ще позводити до купи, що до чого належить. Та похопивши раз порядно все станув від разу на ноги.

З початку привозив слабі кляси, особливо в польськїм ішло йому тяжко, але батько не зражував ся тим, бо йому ходило го-

ловно о те, щоб хлопець вивчив ся гарно писати, так, аби ані пан староста, ані пан комісар не міг йому „зганчувати“. Та згодом хлопець вийшов між перших своєю пильністю і статочністю.

Прийшовши до гімназії як відличний ученик звернув на себе увагу старого катехита. Сей старий досвідний педагог зміркував відразу, що то за матеріал. Остап не міг ніколи вивчити ся, чого не розумів. Пізнав се катехит зараз при першій питаню в релігії. Тут трафила ся найліпша нагода до такого спостереження при уживаню того язичія, яким були писані тоді учебники до релігії. Малий Остап відповів відразу в цілою отвертістю, що не навчив ся тому, бо не розуміє слів.

Котрийсь із товаришів відізвав ся, щоб підлестити ся катехитови, аби вивчив ся на память. Остап відповів знов, що не розуміючи чогось не годен запам'ятати.

Катехит важмурих очі, як се мав звичай чинити, коли про щось думав, або щось собі пригадував, і законлюдував, що з сього хлопця не буде блягер.

— А то цікаве, — подумав, — що я на се не звертав уваги.

Від того часу старий став при кожній лекції пояснювати значіне церковних слів.

В третій класі стрінуло Остапа велике нещастє: батька вбило дерево в лісі. Треба було вертати до дому і помагати матери в господарстві. Того бажав собі батько, коли його привезли з ліса близького смерти. Остапко не міг одначе розстати ся зі школою. Звернув ся за порадою до о. катехита і урадили так, що коли мама не годна сама газдувати, то треба їрунт і хату пустити в аренду, а мама нехай іде жити до міста.

Так і зробили. Стара Копачиха винаняла хатчину на самбірським передмістю і туди пішли жити обоє. Остап перебрав маму по міщанськи, аби з неї люди не сьміяли ся, та щоб сяк так приблизити її до міщанського жита, загадав вивчити маму читати.

Стара зразу жажнула ся на таке предложене, але таки дала вговорити себе. Вона соромила ся. Та згодом привикла до того, читала залюбки книжочки, що їй приносив син. Стара мати не могла потім надякувати ся Остапови за його дбалість. При помочи книжок і вродженої інтелігенції вона довела до того, що ніхто був би не вгадав, що ся міщанка до недавна була неписьменною молодцею на селі.

Удержували ся троха з студентів, що держала їх Копачиха на станції, а найбільше з лекцій, які давав Остап, ну тай з аренди ґрунту щось капнуло.

Коли Остап пішов до Львова, лишив маму в Самборі. Туди пішла лише за ним слава доброго інструктора, яка придбала йому кілька лекцій. З них не тільки жив сам, але ще й мамі прислав. Свій побут у Львові вважав він лише часовим і мріяв лише про те, коли знов верне до Самбора і жити-ме з мамою. Вступивши тут до суду жив знов, як уже знаємо, з лекцій. Товариші звали його за для того Коменюшем. Був дуже пильний в уряді і з'єднав собі признанє президента, який пхав йому комісії де лише міг. Хоч дуже приятелював зі своїми товаришами, піде не бував, оминав усі за-бави, оказії, сніданя. З початку дивили ся на нього косо, приго-ворювати, посьміхували ся, та з часом привикли.

Він остав „відлюдком“ з двох причин: жалував грошій і здо-ровля. Він був тої гадки, що коли по такій оказії не запедужає зараз, то певно пригадає ся се йому пізнійше. „Природа нічого не дарує“. Хороби лякав ся найбільше за для мамі.

— Вона на мойї совісти. Я її взяв із села, де була-б пішла замуж і жила сяк так, зробив із неї міщанку, значить, спалив за нею всі мости до повороту на село. Тепер мій сьвятий обовязок не дати їй бідувати.

Се повторяв він дуже часто перед своїм катехитом, з яким лучили його дуже сердечні відносини, які часто трапляють ся між розумним педагогом і учеником.

Того дня, коли о. Григорій приїхав до Самбора, післав о. Яси-нецький за Копачем, аби по бюрі зайшов до нього.

Остап ані трохи не зчудував ся. Він угадав, що тут ходить про якусь лекцію, бо саме було се в другій половині серпня.

— Ну, як проживаєте, господине судіє? До вас у мене дуже пильне діло.

— Чим можу служити? — питає Копач.

— Та що ви такий церемоніст стали? Чому не сїдаєте? — гукнув старий басом. — Ще не знати, хто кому буде служити. Приймете ще одну лекцію?

Сі слова вимовив він так, що не чути було питання, хіба приказ.

— Чому, може б іще й прийав.

— Нема жадного „може“, лише треба прийняти, бо тут іде про мого старого колеґу і приятеля.

— Хиба-ж його вчити? — запитав Остап жартом.

— А то славно! — засьміяв ся старий. — Ви й пожартувати вмієте не аби як. Та жарт на бік. Мій колеґа має дочку в п'ятій класі, а треба її приготувати, аби за рік зложила вступний іспит до семінарії...

— Отче професор, всею для вас зроблю, але не жадайте від мене неможливого. Я жадної дівчини не беру ся вчити.

— Господине гофрат! Сми разом зробіть для мене виємку, се дівчина з доброго дому і дуже здібна...

— Отче катехито, я раз у життю вчив одну панночку, що була в класі першою, то мало мене не замучила. Подумайте, я мусів її вчити навіть віршів на пам'ять. По місяці я подякував їй, хоч платили десятку. Було таке, що не я її, лише вона мене пильнувала і не випустила, поки я не навчив її деклямувати. Розуміть ся, що я навчив ся скорше ніж вона... Приходилось одуріти.

— До чого се говорень! Я вам кажу, що ся не з таких... Дівчина пильна, з толком, конець кінців уважайте, що ся справа як би мся власна...

Остап знав старого добре, що йому відмовити значило його обидити. Отже пристав на разі на пробу, а по місяці мав рішити ся, чи зможе з тою якоюсь зробити вступний іспит до семінарії, чи ні.

За хвилию надійшов о. Григорій. До тої хвилі Копач не сьмів спитати, кого має вчити. Коли познайомили ся, спитав о. Григорія, чи то який свояк його Олекса Поницький, професор, про котрого чував багато гарного у Львові в народовецькій громаді.

— Се мій ріднесенький син.

— Дуже мене тішить, що буду вчити його сестру. Професор, то один з наших людей...

— А то славно, — крикнув о. Павло, — як ви зараз занюхали Україну. Нехайже вам буде на потіху, що то „руське“ гніздо, а от з о. Григорієм все мушу висварити ся за вашу Україну...

— А чого-ж сварити ся, о. професор? Докажіть мені, що Українці не патріоти, а тоді я перший їх відпекаюсь...

— Не говоріть! Які тут у Галичині можуть бути Українці? Скорше вже Бойки, Гуцули...

— А які тут можуть бути Москалі? — каже о. Григорій.

— Та до лиха, який я Москаль? — відзивається о. Павло.
— Я Галичанин, Русин і баста...

— Ну, отче професор, — каже Копач, — лишім се, хто який, а глядім, хто більше зробить для народа.

— Добре, славно! Хто більше зробить, до того й приста-
немо, згода.

— А тепер ви оба умовте ся за платню — слага раста, —
я в те мішати ся не можу, лише господине судіє тямте, що маєте
вчити дочку простого попа, а не біскупа, візьміть пятаку тай годі...
Я до того не хочу мішати ся. Do czego to?

— Та що тут більше говорити, — каже сьміючи ся Копач.
— Уже отець професор задецидували, та я з тим годжу ся, нехай
буде пятака, але я остаю при тім застереженю, що по місяці скажу,
чи буде з тої муки хліб, бо за дармо я анї гроший брати, анї пра-
цювати не хочу.

О. Ясинецький нахилив ся до уха Копача, та говорив так
голосно, що всі муєли чути.

— Застережіть собі ще, що коли-б ви колись з нею оженили
ся, то ті гроші має собі право о. Григорій потрутити з посагу.

— Павле, та дай спокій тим жартам, — каже о. Григорій.

— Ну, ну, або-ж я сватаю, чи що? Що мені до чужих справ,
а за факторне можна мені пожартувати.

О. Григорій хотів звести бесіду на щось пньше.

— Якже ж, пане судіє? Ви справді будете задоволені такою
заплатою?

— Буде з нього, буде. Відібе собі на якім боввані вчачи
його пандектів, — закінчив о. Павло.

Умовили ся так, що Марійка мала приїхати ще кілька днів
перед першим вереснем. Плян науки мав розстарати ся Олесь
у Перемишлі і написати Копачеві. О. Григорій вернув до дому
врадуваний, з найліпшими надіями. Не сумнівав ся, що все піде
добре і через рік Марійка буде певно в семінарії. Всі дома при-
стали на се. Одна Павця не покинула опозиції.

— А я вам кажу, що то ні до чого путнього не доведе. Ма-
рійці переверне ся в голові від тої науки, тай той якийсь Копач
мені не подобається.

— Хоч ти його ще в житю не бачила, — обізвала ся стара
Поницька.

— Хоч і не бачила, а знаю, що такі паничі люблять зараз заводити романси з дівчатами. Та як тато могли так зараз згодити ся не розвідавши добре в місті, чи має той авскульптант наречену, чи ні? Як так можна необережно?

— Дайже-ж спокій тому дурному говореню, — обізвав ся Олесь знетерпливлений.

— Та я нічого, Олесунцю, хіба-ж не можна своєї уваги зробити?

Далі буде.

Франсуа Коппе.

ЩЕДРА ЗАПОМОГА.

(Les quarante sous du baron).

РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ.

З нагоди Різдва, тому що зима була дуже сувора, а соціалістичні дневники подвоювали свої деклямації против богачів, барон Міфельбах дав сто тисяч франків на убогих міста Парижа.

Сто тисяч франків! Се справді цифра; та не треба забувати, що барон був найвиднійшим чоловіком у Франції. Одначе не одушевляйтесь, будь ласка, занадто його великодушністю, бо майно барона величезне, неможливо, неприлично велике. Його батько лишив йому був нужденних пятьдесят мільонів, через що колись старий Ротшільд сказав (був з жалем про нього: „Бідний Міфельбах! А я думав, що його діла ліпше стоять“). Але ми маємо право припускати, що Міфельбахови було мабуть на роду писане число 4, бо він, одинокий наслідник імени й славного банку помножив дуже скоро в четверо свою спадщину. Зрештою ж доля барона Міфельбаха зовсім не завидна.

Поперед усього він не має здоровля. Будучи властителем одної з найславнійших винниць Медоку він не може пити нічого крім молока на половину з водою Вші, а як що коли поновить таку необережність — повторить за обідом рибу, то може бути певний, що два тижні буде мати з'їливу висипку.

Справді його жалувал би кождий, хто-б побачив, яким зависним поглядом він дивить ся притуливши чоло до шиби у своїм величавім кабінеті на торгівлю вин напротив, де фіякри з найблиз-

шої стації уплітають скільки влізе яловичину з капустою і запивають повними літрами.

І в серцевих справах барон не має щастя. Його жінка Англичанка, з якою він оженив ся був майже по симпатії, бо п'ять мільйонів посагу се марна сума — розбита на здоровлю при першій дитині, перемучившись дуже довгий час на кріслі лишила його сороколітнім вдівцем, з сином, великою ломакою, з червоною плямою на лівій щоці, на пів ідіотом, якого увільнено з війська з огляду на тривожні натяки майора.

По своїй вдачі мало розпусний, барон не міг ніколи привязати ся так, як він того бажав би, до якої любовниці, бо найбільш безкорисні жінки ставали зараз, скоро лише він познайомив ся з котрою, обридливо жадні. Тепер старіючись, він уникає всього; несмак убив у нім всякі бажання.

Він не злий чоловік, тільки не чутливий. Дає себе натягати, навіть визискувати. Він роздає багато, але байдужно, без щіркої приємности, тим більше без жалю, певний того, що ніколи не вичерпає своєї бездонної каси. Будучи осілим Жидом він подібний до мандрівного Вічного Жида, який мав усе пятака, але о стільки стоїть кориснійше від Агасфера, що на споді своєї кешені барон знаходить не сотики, а мільйони, іще з надвишкою, коли обрахунок випадає добре.

Барон заробляє все гроші, без труду, нехотючи, щоб так сказати — з тої одинокої причини, що мав їх усе багато, що тепер має ще більше і в будучности буде мати щораз більше. Громаджене гроша він уважає зовсім природним, самою силою капіталу, так як магнес притягає залізо. Він читав твори економістів і сї серйозні комедіанти навчили його, що гроші то не що инше, як інтелігенція і праця разом.

Скромний в душі барон не зовсім відкидає сю гадку, що він будучи одним із найбагатших людей в Європі, повинен бути також тим самим одним із найінтелігентнійших і найбільше роботящих. Але зрештою йому здасть ся се нормальним і законним, що банкноти і наполеони множать ся наче крілики в крілярні. Він дуже здивував би ся, як би йому сказати, що такий дивовижно великий маєток, як його, виглядає якомсь ніяково і трохи неморально.

Та він не дурний; він знає, що існує заздрість і що треба бути з нею обережним. І тогож ранку, прочитавши в ліжку дневники і очікуючи наслідків склянки Huniady-Janos, яку його лікар

записує йому раз на тиждень, барон, якому привиджували ся вже після стільких революційних пророкувань, банди несамовитих, що напали на його касу, кидались на палату, товкли зеркала, пищили образи і уносили його голову на кінці острого списа — думав, що тепер як раз буде принагідна хвиля, аби кинути смачний кусничок у розаявлену пащечку соціалізму, і він післав — так як робив се все від часу до часу — стотисячний білет публичній добродійній інституції, а собі полишив натомість добрий заробок на чикагській спекуляції, яку обдумував від якогось часу.

Справді сто тисяч франків се поважна сума і пан Міфельбах не невдоволений зробленим нею вражінем. Розумієть ся, ворожі газети і не заікнулись одним словом про його щедрість; але за те її занотували орґани великосьвітські й офіційльні в здержливих виразах, без падмірної „лірики“, так як і належить, щоб зробити приємність читачеві „Revue des Deux-Mondes“ і „Journal des Debats“, який шукає в своїй лектурі тільки здержливости й приличности в стилю і уміркованя в ході гадок.

Отже, сього ранку, на Святий Вечер, барон прокинувся зовсім розбитий. Печінка давить, жолудок трохи в непорядку і він як раз переконався, дивлячись у зеркало, що язик у нього незвичайно жовтий. І роби тут добре діло, коли тебе так з'їдає жовч! Чи се не знеохоче?

Та він сідає перед своїм бюрком, над яким висить славний твір Рембранта. За сей образ він заплатив дуже дорого, але він його зовсім не інтересує — він не в силі відчутти тої сердечної і глибокої поезії в портреті сеї старенької Голяндки, що представляє в собі ціле бутє, цілий громадський побут, все окруженє, і втаємничує глядача в те, як і коли ся жінка молила ся і в якім часі золила біле. І нараз вповіщають барона про прибутє урядника, що приносить йому подяку ради добродійної інституції за його щедрий дар.

Се старий елґант, котрого чорна кінчаста борода на грудях перетикана вже подекуди павутиною, а коло очий зморщки — знак уживаня, олягнений від самого раня в сурдут строгого крою моделів від Бона.

Перед сим чудовим оказом людської раси багатий барон мізерний і скорчений у своїм фотелю з вічно хорою головою і голим черешом, жовтий як віск і з своїми маленькими поганенькими залічками наче у портієра, виглядав як бідний старий банкрот.

Нараз барон зацікавив ся. Він перебиває скромним рухом руки краснорічिवі поздоровлення гарного бесідника.

— Я просив би одного пояснення... Сто тисяч франків, кілько випадає на одного бідного?...

Се питане змішало, очевидно, елегантного урядника. Він злегка почервонів, стидяючись вже наперед своєї відповіді.

— Але, пане бароне.. маємо в Парижі.. так.. записаних у бюрі добродійного товариства... около... пятьдесят тисяч убогих... Се буде так, як ми розділили, по два франки на душу.

— Два франки, — повтаряє мільонер, але таким тоном, що не можна зовсім догадатись, чи се йому здасть ся багато чи за мало.

Опісля він каже ще, але все так само байдужно:

— Пятьдесят тисяч убогих, про котрих знасть ся і котрим помагаєть ся, як ось сі... Не вважаючи на щадниці, на товариства взаїмної помочи, на стільки опікуньчих інституцій... Пятьдесят тисяч... се справді багато.

— Ви діткнулись рани, пане бароне, — сказав гарний урядник. — Безрадність і байдужність народу, ось у чім причина нужди...

І він балакав би ще довше, як би банкер, знаючи, що передпокій його заповнений, і щадячи свій час, не був встав на знак пращаня.

Відповідно радам свого лікаря і в інтересі доброго травлення, барон Міфельбах виходив пішки що пополудня і ходив годину.

Сього дня, як і все він пішов навманя вулицями перемералий у своїм футр'і в грудневій шраці. Його звичайний смуток подвоїв ся. „Два франки!“ шепотів він що хвиля, скривившись іронічно. Капля в море! І се все, що зробила його королівська милостиння. Йому тепер не дивно, чому він не почував ніякої утіхи даючи її. Сто тисяч франків для убогих міста Парижа, — слухайте, панове філіантропи, що маєте все повну губу милосердя, — дає два франки на душу, то значить нічого! Яку-ж пільгу хочете, аби зробили нещасливому два франки? Признайте, що се сьмішне. І зважайте ще на се, що в Парижі є може дваццять осіб, що могли-б дати суму в сто тисяч франків, розумієть ся, як би мали охоту се зробити. І чи дваццять раз по два франки на одного убогого змо-

жуть усунути нужду? чи буде зроблений крок наперед у соціальному питанню?

І сьміючись по тихеньку з горичю, барон іде далі серед густої мраки.

І ось він зайшов на передмістє, замешкане простим народом, де блистїли малі склепники з різдвяними прикрасами. На виставі у різника полядвіці, з попришпилюваними штучними рожами на золотистім папері; корінні склепи ослїплюють блеском пуделок із сардинками. А білі, деревляні будки з забавками здовж тротуару! Які чудові матерії! Кілько золотистого паперу!

І так барон ідучи серед глоти, що раз то густїйшої, опинив ся тепер позаду двох бідних жінок; одна з них дуже старенька, в лохмігю, ціла розбита; друга, мало що лїпше одягнена, але молодша, сороклїтня може, держала ся просто і вела пята або шести лїтню дївчинку, що чїпалась її за спідницю.

І барон, не хотючи, чує ось який кінець розмови:

— Правда се, мамо Жіль, що вам дали нинї рано два франки в добродїйнім товаристві?

— Але-ж правда, панї Фурнїє... Мабуть, якийсь дуже милосерний чоловік... Називали нам його імя, але я вже його не памятаю... Аристократ, якийсь пан з титулом, що дав сотки, тисячі.

— І що-ж ви зробите зі своїми двома франками, вибачайте за недискрецію, бідна мамо Жіль?

— А що! хочу купити собі трошки цукру і кави... бо вже, знаєте, обридла менї юшка з дешевої кухні...

— А як там у вас, панї Фурнїє, чи маєте більше спокою? Чи ваш чоловік вже устаткував ся?

— Не говорїть менї про нього... Остатньої суботи після виплати протратив ся порядно і я не дістала й третини з його п'ятинацяти франків... Як би не заставничий банк та кредит у пекаря, то не знаю, як би дотягнула до кінця місяця.

Барон слухав неуважно сеї розмови. Вона, зрештою, дуже банальна. Нужда? Так, се дуже сумне. Але що-ж робити. Можна кидати мільйони в сю пропасть Данаїдів і вона не заповнить ся. А зрештою за його два франки старенька буде пити через кілька днів рано каву. Се все таки щось.

Але ось маленька дївчинка тягне свою маму перед склепик з забавками:

— О! які гарні ляльки!

— Але-ж ходи, Марґеріто... Знаєш добре, що сього року я не можу нічого тобі дати на Різдо.

Але й мама Жіль задержала ся також. Вона споглядає по черзі то на жадні очі малої, то на сумні очі матери, і з добрим, лагідним усміхом, що заграє на її беззубих губах вона каже майже-заляканим голосом :

— А що, пані Фурніє... Ось ся в жовтій сукні дуже гарна. Вона коштує як раз два франки... Позвольте мені подарувати її Марґеріті... Ви були все такі добрі для мене. Справді, хто ж до-старчав мені грани до моєї грідки від початку зими, як не ви... Я обійдусь без ласощів — і кінець... Або й ні... Ви мене запросите на каву до себе, коли будете могли...

А, сього вже трохи занадто ! і барон стає задиханий. Ось вона ся шалена легкодушність убогих, про яку стільки говорив гарний урядник. І панови Міфельбахови здасть ся, що він накупив за сто тисяч франків ляльок...

Але коли гурток жінок згинув у глоті і мала дівчинка, що йшла насаперед пригортаючи сильно до себе гарну, картонову даму в жовтій сукні, чоловік-мільонер, що в дійсности не був ані злий, ані глухий, роздумує хвилию і впадає в безодню мелянхолії. Він пригадує собі щасливе обличчє старенької, коли вона купила ляльку. Він порозумів, що се була для неї велика утіха — видати свою білу монету, а він не відчував ніякої, даючи свій грубий пакет синіх банкнотів. Його богата милостиня подана сухо, про око-людське, трохи через якесь неясне почутє обовязку, трохи зі страху видавалась йому тепер зовсім скупюю. І в затемненім цифрами мозку торговця золота висуваєть ся неясно отся правда, що добре-діло нічим тоді, коли не коштує жертви і що — по дивному за-кону взаємної помочи, що улєкшує людську нужду — тільки для бідаків милосердіє буває радостью.

Переклала М. Трушевська.

Франк Норріс.

 В И Р.

Повість із американського життя.

I.

О восьмій годині вечера у внутрішніх сінях театру „Авдіторіум“ Льора Дірбори, її молодша сестра Педж і їх тета — тітка Весс, усе ще дожидали приятелів, що запросили їх до своєї льожі. Велика, без гуку пливуча юрба женщин та мушви у вечірніх строях виповняла сіни від стіни до стіни. Зі всіх боків чути було незрозумілий гамір і шурканє незлічених ніг, а коли двері, що вели до середини, і надвірні двері відчинялись одночасно, до сіний вдирався раптовий подув сирого вітру і пронизувало цікагське різке вечірнє повітре кінця лютого.

Велика італійська опера давала сього вечера найпопулярнійшу оперу свого репертуара, і Креслери запросили в свою льожу обох сестер та їх тету; умовлено, що всі стрітять ся в сінях „Авдіторіум“ три чверти на осьму. Але чверть години минуло, а Креслери все ще не приїздили.

— Я не розумію, — трівожно говорила Льора, — що могло задержати їх. Чи ти певна, Педж, що Креслери казали нам ждати тут у нутрі?

Се була струнка дівчина, літ коло двацяти двох-трьох, держала ся просто і поважно. Навіть під довгою вечірньою мантилею видно було її гарні плечі й шию. Але передовсім кидала ся в очи сливе незвичайна тонкість її фігури; контури плечий, грудий, бедр були лагідні, від голови до ніг не можна було знайти якогось

різкійшого виступу ліній. І тим більше не було найменшого сліду угловатости. Вона була тонка, як паріст иви й так само гарна як і тонка.

Поруч із сею граціозною тонкістю творила блідість лица видну відзнаку її зверхнього вигляду. Блідість та не походила від браку красок. Блідість Льори Дірборн була сама для себе краскою. Се була краска, а не тїнь, як краска слонової кости, тепла білість, що переходила в ніжну смуглявість коло горла.

Серед такої блідости чола і щік глибокі, темні її очі світили ся мягко і сильно. Вони були невеликі, але задля якоїсь не-вмолимой причини видавали ся великими. Про її очі не можна було не говорити, а її приятелі розуміли, що говорячи з нею треба глядіти просто в її очі. І всю красоту сього блідого лица й темних очей доповняло і сильно увидачувало її круче волосє, густе й незвичайно важке, що ненастанно мінило ся темними, зловіщими відблисками, та сумно пригадувало щось трагічне, — волосє героїні повісти, призначеної на долю в житю.

Сього вечера над верхім жмутом того волося блистів та дряв білий діядем при найменшій порушеню. Льора була без сумніву гарна. Уста її були дещо за великі, губи складали ся цупко, видно було, що вона всьміхаєть ся рідко, і справді загальний вигляд її лица був більше серіозний.

— Може вони, — говорила дальше Льора, — дожидають нас на дворі.

Але Педж заперечила хитнувши головою. Вона була пять літ молодша від Льори, їй ледво що минуло сімнацять літ. Її каштановате волосє перший раз сього вечера було зачесане до гори. Красота Педж була замітна не меньше, як красота її сестри. Вираз її лица видавав ся ще більше серіозним, а деколи поважним. Вона була струнка, мало що налита, контури її фігури мало що лагідніші, як у дитини.

— Ні, ні, -- сказала вона відповідаючи на запитанє Льори. — Вони мусїли-б прийти сюди, вони не можуть ждати на дворі в такий холод. Правда, тітко Весс?

Але м-с Весельс, худорлява, маленька женщина середніх літ, з плоскуватим, заостреним носиком, не могла здобути ся ні на який догад. Вона зкинула з себе всяку відвічальність у тій справі, і в нуднім ожиданю знайшла собі розривку, числячи людей, що переходили гусаком у прохід, де відбирано білети. Там стояв грубий

пан, одягнений у фрак, спітнілий, з перекривленою краваткою; він віддирав половинки білетів, і раз по разу викрикував голосом, що перемагав глухий гомін юрби:

— Прошу держати білети на поготові! Прошу держати білети на поготові!

— Що за стиск! — воркотіла Пелж. — Диво... І всі тут, кого знаємо, або про кого лише чули. А які туалети!

Число людей побільшало ся що хвилі; на силу можна було протиснути ся наперед. Усі жінки, майже без виємка були в яernih сукнях, — білих, ясно-голубих, сіро-зелених та рожевих, а зверху накинені були мантілі до виїзду і капішони, незвичайно добірні і на прочуд гарно зроблені. Майже всі були з відкритими головами і майже у всіх були діядеми в волосою. Сотки таких діядемів дрожали без ушину над головами юрби і блистїли мов жмути блистїяку. На всі боки манили очи розкішні тканини, блиск і тонкість прикрас — білі й ніжні мов піна мережки, грубі, блискучі шовки, ніжні атласи, тяжкий, промінястий бархат, брокати і плюші, по найбільшій частині яркого, ясного колїру, прегарні й осліпляючі при яркім електричнім сьвітлі. Муштини в довгих, чорних пальтах, атласових шарфах і високих капелюхах, заклопотані, затрївожені провадили дам під руку стараючи ся не відстати від них; у руках, убраних у білі рукавички, держали вони наготовлені білети.

Не вважаючи на подуви ледяного повітря, що вдирало ся входовими дверми, в сїнях було призьмо тепло, і в тїй вохкій теплоті носили ся густі запахи — запах зімятих цьвітїв, пахощїв, а навіть часами сильний запах сирїї шкіри морського кота.

На дворї був проймаючий холод. Весь день вїяв холодний вітер від оаера, а о пятїї годинї в вечір став падати дрібний сніг. Візники на сидженнях карит, що тягли ся перед театральним входом безконечним ланцюхом, були огорнені в плащі аж по очи. Піна замерзала на уздах коний, а колеса, давлячи сухий, хрустїячий сніг, видавали різкий, уриваний скрип. Про все те на тротуарї зїбрала ся юрба, а навіть на противнім боці вулицї виглядали з поза широких спин поліціянтїв дрожучі бідаки в лахмітю і подертих хустках, що знаходили дивну розкіш дивлячи ся на сей довгий хоро-від мїліонерїв.

Натовп повозїв був так великий, що досить далеко від театру вони мусїли уставляти ся в ряди і так із перервами посувати ся наперед. Коло спинених карит перебігали від дверцят до дверцят

молоді люди з цілими паками брошур у руках і викрикували : „Партитури ! Партитури і лібрето ! Партитури з фотографіями всіх акторів !“

Тим часом у головних сінях театру юрба порідшала. Говорили, що почалась увертура. Ті, що не ждали так як Льора й її сестра на своїх приятелів, увійшли в залю. Льора, для якої се представлене в опері було подією, чимось таким, чого вона бажала собі всею силою запалу, на який може здобути ся дівчина, що прожила двацять два роки в невеличкій місті Массачузета, була до краю огірчена. Вона ніколи ще не була в Великій опері, вона не пропустила б там ані одного тону, а тепер їй доведеть ся прогавити цілу увертуру.

— Ой Боже, — скрикнула вона, — се-ж страшно прикро. Не могу зрозуміти, чому вони не їдуть.

Педж, привичнійша до столичного житя, ніж сестра, що за два роки міського побуту і сальонової школи стратила дещо з різкості осудів, старала ся заспокоїти сестру.

— Не багато стратиш, — говорила вона. — Мельодія увертури повторяєть ся в першій акті... Я чула вже сю оперу.

— Коли тільки ми почуємо перший акт, — жалувалась Льора. Вона нетерпливо гляділа на лице новоприхожих. Видно було по них, що ніхто не бояв ся спізнити ся. Навіть ті, що ждали в сінях, розмовляли спокійно між собою. Зараз за ними стояли два мушники, що нахиливши ся один до одного провадили безконечну розмову, в якої їм удало ся підслухати деякі фрази.

— Я думаю, що він мати-ме щастє, коли заплатить по трицять центів за доляр. Говорю вам, мій любий, се банкрутство.

— Не треба було старати ся купувати, дохід на короткий речинець був занадто малий, а продаж занадто велика...

Педж нахилила ся до сестри і прошептала :

— Вони говорять про банкрутство м-ра Хельміка. Мені оповідав про се Лендрі Корт. Хельмік мав спілку скупщиків і сьогодні оголосить невинятність, або швидко оголосить, чи щось подібного.

Але Льора, вся занята вичікуванем Креслерів, ледво слухала. Тітку Весс замилили в численю цифри, вимовлені за її спиною. Вона знов почала числити на ново і уста її вимовляли беззвучно ; „шістьдесять один, шістьдесять два, а ще два — шістьдесять чотири“. За ними говорив голос далі :

— Говорять, Портеус скупить увесь ринок по двацять шість.

— Що-ж, так і треба. Зерно на стільки варта.

— Я ніколи в життю не бачив таких ріжниць у цінах.

Педж обернула ся до м-с Весельс :

— До речі, тітко Весс, подивіть ся на сього чоловіка коло вікна; на того, що стоїть до нас спиною, на того, що засунув руки в кишені. Чи се не м-р Дждвін? Той пан, що має бути сьогодні разом з нами в льожі. Розумієте, про кого говорю?

— Хто? М-р Дждвін? Не знаю... Не знаю, дитино! Я-ж його ніколи не виділа.

— Ну, але я думаю, що се він, — говорила Педж. — Він також був запрошений на сьогодні вечер. Я чула, як м-с Креслерова говорила, що запросила його. Се Дждвін, я певна сього. Він також жеде на них.

— О, то спитай його, Педж, — скрикнула Льора. — Ми все прогавимо.

Але Педж похитала головою.

— Я лиш раз бачила його, Бог знає кілька літ тому; він мене не спізнає. Се було у Креслерів, і ми лише поздоровкали ся. До того се може й не Дждвін.

— О, я-б не трівожила ся, дитино, — сказала м-с Весельс. — Усьо в порядку. Вони прийдуть за хвилину. Я певна, що завіса ще не піднялась.

Мушина, про якого вони говорили, в ту хвилину відвернув ся і роздивляв ся по сінях. Вони побачили пана, котрого літ не можна було вгадати; коли судити по лицю, йому могло бути й сорок і трицять п'ять літ. Товсті вуси, припорошені сивиною, покривали його губи. В очах світила ся добродушність. Він держав у руках незапалену папіроску.

— Так, се м-р Дждвін, — проворкотала Педж швидко відвертаючись. — Але він не пізнає мене.

Льора також відвернула зір від нього.

— Чому-ж тобі не піти до нього, представити ся й пригадати ся йому? — попробувала вона сказати.

— О, Льоро, я не можу, — шептала Педж. — Ні за що в світі.

— Хіба-ж се не випадає, тітко Весс? — протестувала Льора. — Хіба се не личить?

Але м-с Весельс не знаючи звичаїв, і що випадає, а що ні, була безрадна. Вона знов відмовила ся від усякої відвічальности.

— Не можу нічого говорити про се, — відповіла вона. — Педж не повинна бути занадто сьміливою.

— Ет, дурниці! Се зовсім не те, — протестувала Педж. — Се тому... Я не знаю, я по prostu не хочу... Льоро, я-б умерла, — скрикнула вона зовсім печайно. — І надто я не знаю, чи се придасть ся на що, — додала вона.

— Ну, значить, ми все пропустимо, — рішучо сказала Льора, і на очах її станули сльози. — А я так мріяла про се...

— Ну, що-ж, — відважила ся сказати м-с Весельс, — ви, дівчата, робіть як знаєте. Що до себе скажу, що я-б не була занадто сьміливою.

— Чи-ж се справді буде занадто сьміливо, коли Педж, або коли... коли я заговорю до нього? Ми однаково здиблемо ся за кілька хвилин.

— Краще подождати, чи так, Льоро? — сказала тітка Весс. — І поглядіти. Може він сам прийде і заговорить до нас.

— Чи не ше! — сказала Льора. — Він не знає нас, як говорять Педж. І навіть як би знав, то не прийшов би. Він уважав би, що се нечемно.

— А в таких разі мені здаєть ся, дитинко, що се й з твого боку нечемно.

— Ні, чемно, — відповіла вона. — По мойому, се діло жіноче. Коли він джентльмен, то зрозуміє, що він не міг перший заговорити. Я зроблю се, — сказала вона несподівано.

— Як хочеш, Льоро, — сказала до неї тітка.

Про те Льора не рушалась і пройшло ще пять хвиль. За сей час Педж устигла оповісти Льорі про Джедвіна все, що знала. Він був дуже багатий, нежонатий і доробив ся маєтку на нерухомих добрах у Чикаго. Декотрі його дома в робітницьких дільницях були дуже великі; їй оповідав про се Лендрі Корт. Джедвін у противенстві до м-ра Креслера не мав нічого против спекуляцій. Хоч він не був членом Торговельної Біржі, та про те від часу до часу брав участь у тій або иньшій „спекуляції“ з пшеницею, або віктуалами. Він думав, що всі спілки скупщиків, „Корнери“, засуджені на загибель і випророчив упадок Хельміка шість місяців перед тим. Він мав великі впливи, був загально звісний у Чикаго. Його слово мало кредит, його ради засягали капіталісти, а його імя, поста-

влене в радї директорів якої будь спілки, вважало ся достаточною запорукою; одним словом, се був „сильний“ чоловік.

— Я не розумію, — скрикнула Льора, що слухала розсіяно, а тепер говорила про зазізненє Креслерів. — Умовлено було на сьогоднішній вечір ось тут, а пора вже давно минула. Знаєш, — сказала вона захоплена новою думкою, — ми могли-б до них телефонувати і довідати ся, чи поїхали вони, або чи не став ся їм який припадок.

— Не знаю... не знаю, — воркотала м-с Весельс. Видко було, що ніхто не хотїв робити те, що радила Льора, а час минав.

— Я йду, — заявила Льора, дивлячись на своїх товаришок, немов бажаючи знати, що вони мають проти її наміру.

— Я по просту не могла-б, — сказала Педж рішучо.

— Ну, добре, — говорила далі Льора, — зажду ще три хвилини, а коли Креслери не приїдуть, то я заговорю до нього. Мені здасть ся, що се зовсім випадє, і зовсім не занадто сьміливо.

Вона переждала три хвилини, і все ще не могла рішити ся, новтаряючи двадцятий раз:

— Я не розумію... не могу зрозуміти.

Потім нечаяно загорнула ся в свою мантію, перейшла через сїни й підійшла до Джедвіна. Коли переходила через сїни, бачила, що він дивить ся їй в очі. Потім, коли він немов порозумів, що молода дівчина хоче заговорити до нього, завважила вона, як на його лиці мигнув вираз затурбованя, сливе підозріня. Без сумніву він не знав, що ще хтось у сїнях дожидає Креслерів. Чого ся дівчина хоче говорити з ним? Чи став ся який припадок? І інстинкт уже не молодого мушчини, що склоняв його держати ся одалік від притичин чужих йому молодих женщин, виявив ся в поглядї, яким він окинув її з під своїх навислих брів. Але сей вираз щез так само скоро, як і появив ся. Льора догадала ся; він зміркував, що в таких місцї як отсе йому нема чого боятися. Він випяв з рота напіроску, і се дуже заспокоїло її, бо побачила, що має дїло з чоловіком добре вихованим. Вона була сильно зхвильована, коли переходила через сїни, але коли прийшла пора говорити, вона вповні володіла собою, і твердим голосом без слїду змішаня сказала:

— Перепрашляю, ви, здасть ся, м-р Джедвін?

Він зняв камелюх очевидно змішаний тим, що вона знає його імя, а вона готовила ся бути з ним гордою, коли се покажеть ся потрібним.

— Так, пані, — сказав він змішаний в тій хвилі далеко більше, ніж вона, — мене зовуть Джедвін.

— Мені здасться, — сказала Льора твердо, — що ми всі запрошені на сьогодні до льожі Креслерів. Але вони чогось не приїдять, а ми — моя сестра й моя тітка — не знаємо, що робити.

Вона бачила, що він змішаний, а переконане, що тепер вона провадить нитку розмови, вернуло їй усю холоднокровність.

— Мене зовуть місс Дірборн, — говорила вона. — Ви, здається, знаєте мою сестру Педж.

Якоюсь невловимою особливістю своєї манери вона вміла передати йому вражіння, що коли він не знає її сестри Педж, коли хоч на хвилину осудить її поведіння, то се буде для неї смертельна зневага.

— Місс Педж... вашу сестру... місс Педж Дірборн? Так, я знаю її, — відповів він. — Ви також ждали? От клопіт! — Він дозволив собі на нетакт додати: — А я й не знав, що ви будете з нами в льожі.

— Ні, — відповіла зараз Льора, — я не знала, що ви будете з нами, поки мені не сказала сього Педж. Я думаю, що ви могли б зателефонувати, — додала вона.

— На нещастя, у них нема телефона, — відповів він.

— Та не вже? А все таки треба щось зробити.

— Я не знаю, — відповів він безрадно. — Мені здається, що нічого не можна зробити, можна лише ждати. Вони напевно приїдуть.

Педж і м-с Весельє з далека дивилися на них. Молодша сестра, що все бажала собі, аби Льора робила добре вражіння, тепер сильно затурбувалася.

— Льора впадає в свій „високий тон“, — жалувалась вона. — Я дуже добре знаю, як вона говорить. Сей чоловік зненавидить сам звук її голосу на весь вік.

Нараз вона скрикнула радісно:

— Нарешті! нарешті! Ну, тай вчасно ви приїхали!

Креслери приїхали з двома молодими паничами, і м-с Креслєрова, гарна бабуся в величній ротонді, облямованій горностаєми, і з напудрованим волоссям скрикнула на весь голос, немов само ствердження факту мало бути остатнім словом на сю тему:

— Міст був розведений!

Креслери жили в північній частині міста. Весь інцидент був скінчений, немов затріснуло за ним двері.

Педж і тітку Весс представили Джедвінови, який поспішно додав, що він дуже добре пам'ятає молоду дівчину. Молоді панічі були вже знайомі з сестрами Дірборнами і з міс Вессельс. Педж і Льюра так добре були познайомлені з одним із них, що назвали його просто по імені. Це був Лендрі Корт, молодий парубок невеликого росту, якому тільки що минуло двадцять три роки; він займав якесь незначне місце в головній заряді меклерської фірми „Гретрі і Комп“. Це був незвичайно принакний парубік, невисокий, сухий, рухливий, нервовий, добродушний, біловолосий, з темними очима, що блищали ся мов у ящика.

З ним усі заприятювалися від першого разу і він належав до тих немногих щасливців, що припадають однаково до влодоби і мущинам і жінщинам. Здоровий вигляд його очей і свіжість шкіри піддавали думку про здоров'я його духа, і Лендрі справді був однаково чистий тілом і духом. Він був правдивий, щирий, повний найкрасших почувань, схильний до екзальтації й ентузіазму. До вісімнадцятого року життя він мріяв про те, щоб стати президентом Сполучених Держав.

— Так, так, — говорив він до Льюри. — Міст був розведений. Нам прийшлося ждати, поки не пропущено трьох буксірів.*) По моєму, то досить і двох нараз. А ми мусіли ждати трьох! Так, сер, три — представте собі! Завтра я займуся тим! Так, сер, не журіть ся — займуся. Сам займуся. — І він кивав головою з великою повагою.

— Ну, — сказала м-с Креслерова, виступаючи на чоло товариства, — пора до середини. Я бою ся, Льюро, що ми пропустили увертуру.

Всміхаючися вона здвигнула плечима, немов хотіла сказати, що на се нема ради.

Креслер, високий, сухорлявий, згорблений мущина, трохи подібний до типу Лінкольна, був майже батьком сиріт Дірборнів. Трицять літ тому був він фермером у Массачузеті, і мельник Дірборн постійно мовив його звіже. Вони виростили в купі й лишалися близькими приятелями, майже братами. Потім невдовзі перед війною настав великий рух на заході. Креслер був одним із тих,

*) Великі кораблі, які тягне паровий корабель.

що покинули. „полишену ферму“ Нової Англії і переселили ся з родиною до Міссісіпі. Він заїздив ся в графстві Санґамон в Ілїнойсі. Якийсь час займав ся управою пшениці, поки війна, що спричинила казкове піднесенє ціни на віктуали, не зробила його богачем. Він покинув рільництво, приїхав до Чикаґо, купив най у Торговельній Біржі, і за кілька літ зробив ся мільонером. Підчас російсько-турецької війни удалось йому до спілки з двома товаришами закупити майже весь доколичний збір ярої пшениці. На третій день скуповуваня спілка числила коло мільона доходу; за тиждень дохід досягав півтора мільона. Тоді всі три потратили голови; вони скуповували кілька день довше, як було треба, і коли прийшов час продажі, вони побачили, що не можуть спродати своїх величезних засобів, не знижуючи ціни. За два дні ціна пшениці, яку вони скуповували по долярови десять центів, упала на шістьдесят центів. Два товариші Креслера зруйнувались, а дві третини величезного маєтку Креслера розвіяли ся мов дим.

Але ся наука вийшла йому на користь. Від того часу він ніколи не спекулював. Остаючи ся членом Біржі він обмежав ся на комісіонерство, незалежне від хитавь ринку. І він раз у раз протестував проти зла і небезпеки термінових покупок. Він бояв ся спекуляції як віспи і думав, що скуповуванє збіжа неможливе ніяким способом і ні в яких умовах. Він говорив звичайно: „Сього не слід робити; по перше тому, що все десь є на світі добрий урожай, по друге — підприємчивий чоловік, що скуповує, має всіх підприємчивих людей на землі проти себе. Надто-ж се нелюдяно: світова пожива не повинна бути залежна від чикаґського збіжєвого ринку“.

Коли все товариство йшло до входу, другий молодий панч, що приїхав з Лендрі Кортом, знайшов нагоду приблизити ся до Льори. Він глянув на неї і заговорив півголосом:

— А ви таки не пришилили їх... моїх бідних цвѣтів.

Але вона показала йому одну велику рожу, пришилєну до плеча корсажа.

— Взяла, м-р Корфель, одну. Я старала ся вибрати що найкрасшу, і здасть ся, що вибрала. Неправда? Вибрати було дуже трудно.

— Коли ви взяли її, вона найкрасша з усіх, — відповів він.

Корфель був ніжно збудований юнак, коло 28 літ, брунет, з острою борідкою й з вусами закрученими над ротом, мов у Фран-

пуза. З фаху він був артист, а займав ся головно мальованем на склі. До сеї штуки у нього був безсумнівний талант. Але він зовсім не потребував працювати для заробітку; його родичі, давно померші, лишили йому значний маєток. Він мав прегарну роботу в палаті красних штук, де він приймав гостей раз на два місяці, иноді й частійше, коли міг виставити гарний малюнок. Він подорожував, читав, учив ся, інколи писав, а в питаннях фарбованя та випалюваня скла на нього покликували ся як на авторитет. Він був одним із директорів нової галерії образів, здвигненої на місці будівлі старої Вистави.

Льора була знайома з ним досить давно. Відвідуючи давнійше Педж вона видала ся з ним три рази що тижня. Якось раз він освідчив ся їй, але вона, захоплена тоді своїми заняттями, палаючи неясною амбіцією стати знаменитою артисткою в Шекспірових ролях, відповіла йому, що не любить нічого крім штуки. Він усміхнув ся, сказав, що може ждати, і дивно, їх відносини остались такими, якими були перед тим. Коли вона виїхала, почала ся між ними правильна переписка; він виконав для неї і післав їй малюнок на склі, річ правдиво коштовну, що представляв сцену із „Дванацятої ночі“.

Коли мушини в гардеробі здіймали пальта, чула Льора, як Джедвін запитав Креслера :

— А що скажете про Хельміка ?

Креслер здвигнув нетерпливо плечима.

— Знайшли кого нитати про се, та мене ! Як сеї дурень міг упасти на думку вложити Корнер ! Тфі !

Коло них стояло кілька мушин, що скидали свої пальта і капелюхи, і всіх очи від разу звернули ся до них. Очевидно, питане про гру Хельміка висіло в повітрі. Все місто було зацікавлене ним.

А в за важкої портієри, що заслонювала вхід до театральної залі, лили ся звуки музики, а потім зашуміла буря оплесків. Льора спалахнула нетерплячкою і спішно вийшла слідом за м-с Креслеровою ; поки входила, Корфель держав завісу.

В залі було темно й її як стій огорнула струя горячого повітря, насиченого змішаними пахощами цвѣтів, перфум, дерева і газу. Се був несумнівний, незабутній запах театру, котрий вона почувала досить рідко, а від якого від разу забило ся її серце.

Всі місця були заняті. Муштини, навіть жінки стояли стиснені в душній тісноті, а в сю хвилю всі гучно плескали. З одного боку коло Льори кричали:

— Браво! Славно! Славно! Славно відіграно! Encore! Encore!

В низу, поміж головами людей — ясне світло серед загальної темноти, і вона побачила сцену. Декорація представляла сад; на заднім пляні замок, на ліво альтанка, на право павільйон. Перед рампою стояла артистка, славний контр-альт, у мужеськім костюмі, і кланяла ся публіці; в руках держала багато цвѣтів.

— От іще прикро! — шептав Корфель до Льори, поки вони йшли за иньшими проходом, що провадив до льожі. — Страх прикро, що вже другий акт; ви пропустили цілий перший акт і всю арію. Але вона заспіває її ще раз, саме для вас, хоч би мені прийшло ся стати королем клякерів. Я доконче хочу, щоб ви почули сю арію.

В льожі було тісно, Джедвін і Креслер мусіли стояти, щоб бачити сцену. Хоча всі вони говорили шентом, на них псикали зі всіх боків. М-с Креслерова відступила Льорі переднє місце; Джедвін зняв із неї мантилю, вона сіла й оглянула ся. Залю бачила не конче добре. Всі ляжки були поскручовані; в сутіни видно було колихане великого числа не ярких віял, мов тріпотанє крил нічних метеликів у сумерку.

Вона від разу повернула ся до сцени. Оплески притихли, контр-альт співав знов свою арію. Проста мелодія, легко зрозуміла, належала до ряду не конче високої музики. Але для Льори було се майже об'явленє. Вона сиділа очарована, міцно стиснувши руки, її увага була напружена до найвисшого ступня. Яка чудова ся музика, який чудовий голос, яка чудова орхестра, який чудовий той запал викликаний простою красою звуків! Ніколи, ніколи не забуде вона сього вечера, сього першого для неї представлення в „Великій Опері“, сього зворушення, сього світла пахоців, цвѣтів, дивних костюмів, жінки красунь, гарних, поставних муштин. Вона озирала ся з великим жалем на своє нудне житє в рідному місточку, яке вона що-йно покинула на завсїгди, на вузкий обрій, на дрібний кружок дрібних обовязків, на рідкі, скупі розривки — бібліотека, ферії, деколи концерти, трівіяльні забави. Як легко бути доброю і великодушною, коли частиною житя стає музика, подібна до отсеї! Яке коштовне богацтво, коли воно дає високе щастє,

якого вона зазнає в сій хвилі! Великодушність, чистота, сміливість, саможертва набрали більшого значіння, як мали перед хвилиною. Всі річи не абсолютно нікчемні зробили ся героїчними, всі річи й усі люди. Лендрі Корт — се молодий лицар, чистий, мов Галягед. Корфель — артист-монах вчасного Ренесансу. Навіть Джедвін став принцом-кунцем, великим воєводою капіталу. А вона сама... ах, вона не знала, що вона. Вона мріяла про иньшу Льору, ліпшу, благороднішу, вродливішу Льору, яку всі, всі люблять пристрасно та ніжно і яка сама любить усіх, і яка вмере чудесно, прекрасно, в якомусь саду, далеко, далеко, умре з великої любови чудесно, прегарно, серед цвітів, умре з розбитим серцем і весь світ буде жалувати за нею і заплаче за нею, коли її знайдуть мертвою а такою гарною в її саду, серед пташок і цвітів, деє дуже далеко, де все світить ранній ранок і брешить ніжна музика. І їй стало так жалко самої себе, і вона так глибоко була зворушена силою свого змаганя стати доброю і вірною, великодушною і правдивою, що сльози ринули та ринули по її щоках і падали на сильно стиснені руки в білих рукавичках.

Та ось співачка зникла, а на її місце вийшов тенор — повний, низький чоловік у червонім костюмі і сірих трикотах. Він підняв голову, простягнув одну руку, другу положив на серце і звернувся до павільону, що від вітрового продуву за кудісами легко колихав ся. Його арія викликала одушевленє; він мусів повтаряти її три рази. Навіть незвичайно вибагливий Корфель з одобренєм кивав головою. Льора і Педж плескали що сили. Тільки Лендрі Корт, щоб заїмпонувати, висловив деяке незадоволенє.

— Він нині не при голосі. Жаль. Коли-б ви були почули його в п'ятницю в „Аїді“!

Опера тягла ся далі. Появила ся прімадонна і незвичайно блискучо виконала арію, яка зробила її звісною. Потім на сцені потемніло, оркестра затихла, лиш ледво брешіла, тенор і сопран знов вийшли на сцену. Він узяв її в свої обійми і переспівав кілька тактів, попровадив її на середину рампи і ступнево віддаляв ся від неї. Він підняв очи на небо, прийняв позу, що виражала поважанє і подив, а вона почала своє сольо під акомпаніємент здержливих, сонних звуків оркестри.

Льора зажмурила очи. Ніколи не почувала вона себе такою розвіженою, уколиханою, втомленою. Ах, так кохати! Любити і бути коханою. Такої любови нема вже тепер. Їй захотіло ся порвати всі

зв'язки з понурим, матеріальним сучасним життям, якого вона насилу мусить держати ся, не знати на що, і летіти, летіти в минуле, далеко, крізь рожевий туман і прозорі ослони, або відсахнути ся від самої себе, сісти в срібний човен, тягнений лебедями по гладкій поверхні ріки, що тече, тече без упину.

Але гармонія була порушена. Десь недалеко — було так темно, що їй годі було означити де — шепотом ведено розмову, що мало по малу захопувала всю її увагу; хоч як вона старалась, про те не могла не чути; навіть тепер, коли музика заграла і коли нарешті голос і оркестра зілляли ся в одно ледви чутне нарікань, що тремтіло зворушенням, поезією та чутем, вона чула ось які слова, вимовлені грубим, мужеських шепотом:

— Не стає принаймні мільона квартирів. Двісті вагонів мало прийти вчора в ночі в Мільвуокі...

Вона зробила розпучливий рух і обернула ся, вдивляючи ся в сутінь довкола себе. Але всі, кого бачила, були зацікавлені сценою. І чому оті люди не можуть покинути свої справи на дворі, дячого неповоджене в торгівлі несе гармонію сеї хвилини?

Несподівана буря оплесків покрила всі звуки. Тенор і сопран відклонювали ся і всьміхались коло рамп. Сопран зник, а появив ся на бальконі павільона, і коли вона співала, що звізди і нічні пташки співають ураз: „він любить мене“, голоси недалечко говорили дальше:

— ...сто шість вагонів.

— ...біки пі по чому.

— ...пятьдесять тисяч доларів.

Раптом стало ясно. Акт скінчив ся.

Льора прийшла до себе тільки пять хвиль опісля. Вони з Корфелем проходжували ся по фое за льожами. Всі вийшли до фое. Всюди чути було уривану розмову великого натовпу женщин. Але їй здавало ся, що вона десь далеко, — вона і Шельдон Корфель.

Їй здавало ся, що їй любо бачити лише його темне, поетичне лице, з шовковою бородою і вимовними очима, а його голос, що звучав біля самого її уха, був немов продовженням мелодії що йно закінченого дуета.

Вона інстинктивно розуміла, що він говорить і до чого силкуєть ся підготувати її. Вона почувала також, що він сам не сподівався, що буде так говорити з нею сього вечера. Вона знала, що він любить її, що без сумніву швидше чи пізніше вони мусять

вернути до сеї теми, яку давно виключили із своїх розмов, але се повинно було стати ся, коли вони будуть самі, віддалені і далекі від усіх, а не серед юрби, де електричне світло сліпить їм очи, а звук розмови соток людей оглушує їх. Але здавало ся, що ті важні річи творили ся самі, без огляду на час і місце, як смерть і вродина. Сьому годі було зарадити, прийшло ся по просту згодити ся на стан річий, і вона без зачудування почула нарешті серед потока слів із уст Корфеля фразу.

— Тому думаю, нема потреби говорити вам ще раз, що я люблю вас.

Вона глибоко зітхнула.

— Знаю се. Знаю, що ви любите мене.

Вони сіли на софу на кінці залі, і Корфель освоєний зі сальоновими манєрами, зробив вид, що вони говорять про самі буденні річи. Що до Льори, то вона була екзальтована, сливе загіпнотизована сим чудовим вечером, так що їй було майже все одно; вона не знизилась би до захованя чемности.

— Так, так, — сказала ще раз, — я знаю, що ви любите мене.

— І се все, що ви можете сказати? — наставав він. — Вам байдуже, що ви для мене на світі — все?

Вона зачинала приходити до себе. Кінець кінців любов у теперішности приємніша — навіть серед отсеї юрби, в отсій атмосфері шовків і дорогоцінних каменів, у тім величавім місці товариства великого міста, ніж у містичнім саду, серед якогось романтичного світа мрій. Вона знов почула себе женщиною сучасною, повною життя, а не дівчиною з лицарської легенди.

— Мені байдуже? — сказала вона. — Не знаю. Мені радше хочеть ся, щоб ви любили мене.

— Позвольте-ж мені любити вас на завсїгди, — говорив він далі. — Ви знаєте, що я хочу сказати. Ясно і просто — я люблю вас усею душею. Ви знаєте тепер, що я говорю правду і можете вірити мені. Я не попрошу вас, щоб ви ділили зі мною долю мого життя. Я прошу у вас великого щастя, — він раптово підніс голову, — великої чести, віддати вам усе, що є в мині гарного. Бог наділив мене покорою, але лише від тоді, як я пізнав вас. Коли-б я зробив ся ліпшим чоловіком власною силою, я-б не говорив про се, але коли я став меншим еґоїстом, став чеснійшим, сьильнійшим, сьміливійшим — то се лише тому, що щось із вас стало частиною

моєї душі, змусило мене переродити ся. І коли я віддаю себе вам, я лише звертаю вам дар, повірений мені на час. Я старав ся зберегти його для вас, зберегти ясним, сьвятим, незаплямленим; він знов ваш, коли ви схочете взяти його — він ваш.

Настала довга мовчанка. Група мущин у капелюхах і білих рукавичках перейшла біля них по сходах у гору. Публіка горнула ся до входу в залю. Електричний дзвінок дзвонив покликом. Нарешті Льора підвела голову, а коли їх очі стрітили ся, він побачив у неї на очах сльози. Се любовне признанє було для неї остатнім додатком до великого, радісного щастя, якого зазнавала тепер. О так, її люблять так само, як ту дівчину в опері. Бодай сього вечера красаота житя була непорочна, і ані одно її різке слово не замутило її. Сьвіт такий гарний! Усі люди добрі, великодушні, правдиві. Завтра, з його матеріяльними обовязками, з дрібними турботами та холодним, спокійним ровсудком було так далеко, так далеко. Вона нечаяно повернула ся до нього піддаючи ся внутрішньому імпульсови і забуваючи всякі наслідки.

— О я рада, рада, — скрикнула вона, — рада, що ви любите мене.

Але Корфель не весів нічого відповісти їй, бо до них наблизили ся Лендрі Корт і Педж.

— Ми вас шукали, — спокійно сказала молода дівчина. Педж була незадоволена. Вона дивила ся незвичайно поважно і на себе, і на сестру, а остаточно й на все в житю. У неї не було почуття гумору. Вона була нетерпляча; її погляди на приличність і на ввічливість були так само незмінні, як непорушні зорі. Дуже гарно поводить ся Льора, ховаючи ся по кутах з Шельдоном Корфелем. Ще меншої дрібниці досить, щоб викликати поговорки. Коли вона не розуміє своїх обовязків супроти м-с Креслерової, то повинна принаймні подумати, чи се так годить ся.

— Зараз зачинають, — сказала вона поважно. — Мені здаеть ся, що ти вже й без того багато пропустила з сеї опери.

Вони вернули до льюжі. Всі иньші були вже там.

— Ну, Льоро, — сказала м-с Креслерова, коли посідали, — подобалась тобі опера?

— Я хотіла-б ніколи не виходити звідси, — сказала вона. — Я хотіла би зістати тут на завсїгди.

— Мені більше подобаєть ся молодий панич, — завважила тітка Весс, — той, що так приятелює з тим високим юнаком.

у плащи. Лиш чому він удає з себе такого сумовитого? Чому не женить ся з молодою дівчиною? Пождіть... Я забула його імя.

— Поганий голос, — заявив Лендрі Корт. — Раз уже майже зірвав ся. Нудно. Він уже не такий, як був. Він мабуть страшно ледащо — не. Так, сер, не як риба. У нього вже було *delirium tremens* і він у Філядельфії заколов своїм кинджалом машиніста за сценою. Ледащо тай годі.

— А ви, Лендрі, — вступила ся м-с Креслєрова, — побільшуйте свої закиди в міру того, як говорите.

Всі засьміяли ся і Лендрі також.

— Конець кінців, — сказав Корфель, — отся музика, се щось середнє між мельодійністю італійської школи і штучністю Вагнера. Я часто проти своєї волі захоплююсь нею, хоча знаю її вартість.

Джедвін, що курив в антракті папіроску, задумано тер свій підборідок.

— Так, — сказав він, — усе се дуже гарно. Про се я не сумніваю ся, але даю слово чести, що мені приємнійше, коли мій старий управитель візьме гітару й заспіває: „Батьку, батеньку рідненький, нумо враз тепер до дому!“, ніж усі оті тюрлі-люрлі у всіх операх на всім божім сьвіті.

Орхестра вертала на свої місця, музиканти вилізали з маленьких дверець під сценою, що були мало що більші, як вхід до кріликової нори. Вони сідали перед пультами, підіймали фалди фраків, перевертали ноти. Швидко зачали настроювати інструменти, і пішов неясний гомін змішаних звуків, що глушив безперервний шум розговорів у залі.

Несподівано сьвітло жірандоля потахло — на рампі сьвітло засьвітило ся яснійше. Зі всіх кінців театру зачали енергічно псикати. За завісою почули ся три гробові, таємничі удари молотка; капельмайстер підняв свою паличку, звільна опустив її, і коли всі інструменти зілляли ся в довгий мінорний акорд, скріплений глухим гуркотом барабана, завіса підняла ся і відкрила середньовічну площу. Сопран сидів без руху на лавці. В тім акті була її *grande scène*. Її волосє було розпущене, на ній була сукня біла, широка з довгими відкритими рукавами; її талію огортала шовкова шарфа.

— Се найголовнійший акт, — прошептала м-с Креслєрова, прихилиючи ся до Льори. — Вона в ній чудова. Чудова!

— Я хотіла-б, аби отсі люди мовчали, — шептала Льора з розпущею вдивляючи ся в сутінь, бо в часі музики зачула слова :

— В обрахунковій палаті біляне три тисячі долярів...

Прімадонна встала на рівні ноги і розвела довгий речитатів, похиливши голову на груди, дивлячи ся з під лоба і простягнувши одну руку над рампою. Війшов барітон і обернув ся до неї з гнівом. Вона благально зложила руки і просила його дати їй спокій, повтаряючи від часу до часу :

Va via, va via,
Vel Miecho per piéta.

І раптом при громі оркестри вони кинулись собі в обійми.

— По що вони се роблять? — воркотала тітка Весс зачудувана. — Я думаю, що сей пан з бородою зовсім не любить її.

— Се князь, розумієте, тітко Весс? — старала ся обяснити їй Льора. — Він прощає її. Я сама не знаю гаразд. Подивіть ся в лібрето.

— ...меджевежий заговор... сімдесять центів... і певнісінько він придержав.

Увійшов мецо-сопран — повірниця прімадонни — і тріо пішло з досить мірним успіхом. При кінці барітон нараз добув шпаду, а прімадонна впала на коліна і співала :

Io tremo, ahimé...

— Він знов дуріє, — шептала тітка Весс, дивлячи ся в своє лібрето ; вона знов заплутала ся. — Нічого не розберу. Вона говорить... ніби то лібрето говорить, що вона співає „я дрожу“, а я не знаю чого ?

— Пождіть, — сказала Педж, — ось іде тенор. Тепер усьо вяснить ся.

Тенор увійшов несподівано на сцену без капелюха і з гнівом звернув ся до баритона, нахилиючи ся наперед, хапаючи ся руками за груди. Хоч усї иньші актори співали по італійськи, тенор, Парижанин, співав по французьки, а тепер лихословив баритона викрикуючи :

O traître infame,
O lâche et coupable !

— Не розумію, чому він не женить ся з молодою панною і не кінчить того всього, — дивувала ся тітка Весс.

Акт кінчив ся. Прімадонна кінчила свою „велику сцену“, в якій узяла високе до і держала сю ноту так довго, що тітці Весс зробило ся жаркітно. Коли скінчила, театр вибух бурею оплесків, і сопрана викликували три рази. Потім пішов поєдинок між барітоном і тенором, і сей остатній, ранений смертельно, впав на руки своїх приятелів. Хор горожан і вартових заповнив глиб сцени. Сопран вернув зі своєю повірницею. Бас, бородатий мущина з воловою шиєю, похмурий і загадковий, розділив хор на дві половини й наблизив ся до рампи. Появив ся контр-альт, одягнений за хлопчика. Сопран прибрав позу, і почала ся остатня сцена.

Скрипки шаліли і плакали унізоно, всі смички бігали рівночасно, як частини добре заведеної машини. Барабан ударяв у рівних відступах часу, вибиваючи такт. Капельмайстер диригував завзято, немов витягаючи ноти й акорди кінчиком своєї палички, а труби ревіли, контрабаси ричали, флети виконували незвичайно скомпліковані переливи та модульовані руляди.

На сцені всі співали. На середині співав сопран високі партії, видаючи голос при напруженю всього тіла, і швидко мотаючи головою. З правого боку глухий бас повтаряв у хвилини тиші: „Il perfido, l' ingrato“, а на ліво від сопрана співав барітон звучні, незрозумілі фрази, бючи себе в груди і вказуючи шпадою на поваленого тенора. На лівім боці в самому кутику сцени стояв контр-альт, звернений лицем до публіки. Вона підіймала брови при високих нотах і опускала підбородок при низьких. Часом, коли співала: „Addio, felicità del ciel“, її голос зливав ся з голосом сопрана.

Тенор підняв ся на одній руці, за плечі піддержували його приятелі, і він продовжав тему, на яку співала прімадонна, й співав :

Je me meurs.
Ah, malheur,
Ah, je souffre,
Mon âme s'envole !

Зараз за ним стояв півколесом хор; жінщини з одного, мущини з другого боку. Він міг би бути далеко кращий; очевидно був назбираний Бог зна з відки з привички дирекції до опщадности. Жінщини були товсті, старі і страшно неотесані; мущини худі, костисті, непорадні, в штанах не до росту. Вони гестикуювали

всі разом, порушались громадно і рівночасно і не переставали співати: „O terror, o blasfema!“

Почав ся фінал. Усі актори зробили крок наперед і почали вельо з початку о тон више. Орхестра подвоїла свої зусилля, капельмайстер диригував руками, головою і всім тілом.

Il perfido, l' ingrato !

ревів бас. „Ineffabil mistero“ відповідав барітон, бючи себе в груди і махаючи шпадою; а голос сопрана відділив ся раптом, підніе ся в незвичайнім crescendo, від якого ахнула зала, потім перескочив на знамените високе do і видержав його, поки хор не повторив чотири рази: „O terror, o blasfema“.

Тоді капельмайстер опустил паличку, немов ударив нею. Вибухнув, мов буря гармонії, фінальний акорд, у якім брали участь усі голоси й усі інструменти. Співаки уставили ся в пози, що представляли живий образ; тенор упав в останнім плачем: „Je me meurs“. Сопран зімлів, падучи на руки повірниці. Завіса занала.

Театр вибухнув громом оплесків. Акторів викликувано. Тенор есочив на рівні ноги, й схопивши барітона і сопрана за руки кланяв ся. Нарешті завіса запала останній раз, великий жірандоль засвітив усіми лямпами, а зі всіх боків почули ся голоси перекупців:

— Лібретто! Лібретто опери! Слова і музика опери!

В часі сього останнього антракта Льора лишила ся в льожі з м-с Креслеровою, Корфелем і Джедвіном, а иньші пішли подивити ся з якогось балькона на фое.

В льожі перейшла розмова на сценічну виставу, і Корфель оповів, як в „Африканці“ в Парижі всі декорації крутять ся, коли Васко-де-Гама повертає свій корабель. Джедвін не похваляв сеї штучки, бо ніхто з акторів не обертаєть ся з ними; за се Корфель і м-с Креслерова назвали його філістром. Він хотів сперечати ся, але м-с Креслерова звернула ся до художника і подаючи йому бімкль, запитала:

— Хто се там у третім ряді в партері? Шукайте в середині, дама в червонім. Се не Гретрі?

Джедвін і Льора були полишені самі, й капіталіст зараз ескристав із нагоди, щоб зачати з нею розмову. Вона швидко з дивом навважила, що він з усеї сили стараєть ся бути чемним; він навіть сказав їй досить незручний комплімент. По манері, з якою він

поводив ся, вона вгадала, що йому непривична річ підлабузнювати ся до молодих дівчат. Догадалась, що вона зацікавила його відразу сього першого вечера їх знайомости. Вона не могла і не хотіла придивляти ся йому в часі їх короткої розмови в сїнях, але тепер, коли він говорив, вона почувала знехотя, що він подобаєть ся їй. Він був широкоплечий мущина, з якого можна було зробити двох таких як Корфель, з великими, широкими руками, руками робучого чоловіка, що вмів загарбувати, а головню, вмів цупко держати ся. Сї широкі, кренкі руки, і пронаувати, спокійні очі вмійють вибрати собі ціль і обняти її з незвичайною силою, і вони будуть уперто держати ся за неї, непохитно, незломно і невтомно, поки не добють ся свого. Голоси двох мущин, що так дразнили Льору на початку опери, почули ся знов :

— Аж страшно було сьогодні на біржі. Йй Богу. Вони побивали один одного, коли медведі почали шпурляти їм збіже вагонами.

І відразу між двома фазами музикальної драми, повної пристрасти й поезії, Льора віднесла живе вражінє тої другої драми, що рівночасно з отсею, навіть у сю саму хвилю розграєть ся десь близько, так само мальовнича, так само страшна; що більше, реальна, сучасна, в самім серці, в житю, яким жила вона. А він, отсей Джемін, сидить спокійно у фраку і добродушно слухає сеї чудової музики, якої не любить, у якій бачить надуту нісенітницю і напушені дурниці, і дивить ся спокійно на всі оті пози та комедіантські штуки. Яким дрібним і нікчемним мусить усе те видавати ся йому!

Льора здивувала ся. Як? Вона зразу стрітила сього чоловіка гордо, добирала до нього свого „високого тону“ і обіцявала собі упокорити його, відплатити йому за його перший, недовірливий погляд. А тепер вона студіює його і се студіюване зацікавлює її? Хоч знала, що він не зовсім достроюєть ся до її делікатних почувань на початку вечера, то все таки знаходила в нїм багато принадного.

Остатній акт опери не заняв її уваги. Актори приходили і відходили, музика завивала і гриміла, видці плескали; а під кінець тенор розпалений почутєм обовязку вирвав ся з обійм примадонни, кликав щось до неможливої судьби і до неба, деклямував про бідність і про розбите серце, що нехтує сльозами, і нарешті дав своїому приятелеви басови витягти себе зі сцени. Пятій раз сопран зомлів і впав зомлілий на руки своєї повірницї. Видці не-

чайно згадавши про свої плащі й капелюхи, заворушили ся, і деякі почали виходити, заким іще впала завіса.

Креслери вийшли до сїний з приятелями одні з остатніх. Коли виходили через фое, де вже чути було перші подуви надвірного повітря, почули оклики :

— Дощ іде.

— От тобі й на! Дощ.

Справді на дворі рангово потепліло і дрібний, сухий сніг, що падав від ранку, змінив ся на дрібнесенький мрячний дощ. У сїнях серед видцїв, що приїхали не в каритах, і серед тих, яких карити ще не приїхали, панувало велике занепокоєнє. Всї були сердиті; жєнщини закутані по вуха, але з простими коронковими хустинками на голові, сварили ся з кузинами, чоловіками або братами за парасолі. Сїни були повні народу, вуальки хитали ся при перемінних подувах вітру, то сирого, холодного повітря з надвору, то душного, горячого з нутра театру. Тут і там серед юрби заклопотані льокаї в високих циліндрах, котрих верхи були покриті кавчуковими футералами, з оберемками парасолів у руках шукали турботно своїх панів.

На дворі, на тротуарах і на бруку стояла, бачилось, безмежна товкїтня. Полїціяни з паличками давали розкази і сварили ся; заклопотані, затрївожені молоді люди бігали сюди й туди шукаючи карит, а дощ обливав їх циліндри і білі рукавички. Під дахом балюстради портїєр, велитєнь у ліберїї обшитїй золотими гальонами, викрикував співучим голосом нумери, заглушуючи своїм криком усї иньші звуки. Візники, у котрих на кавчукових плащах відбивало ся сьвітло лїхтарєнь, їздили взад то вперед; люті лайки заводили ся між полїцаями й дорожкарями; конї, з котрих клубила ся пара, покриті зеленими капанами, дзвонили уздяницями та кидали ся в бік або ставали дуба; раз по разу трїскали дверцї карит, а колеса біжучи по бруку робили такий гуркїт, немов би проїздила артилерія.

— Звайти вашу кариту, сер? — запитав обдертий хлопчик мурип біля самого лїктя Креслера.

— Лише живо, — сказав Креслер. Потім підносячи голос, бо гармїдер робив ся що раз більший, додав: — Льоро, який ваш нумер? Ви поїдете перші. Девятьдесять третїй? Шукайте сього нумера, хлопче. Девятьдесять три! Ну, живо!

Карита заїхала. Всі швидко попрощалися. Льора подякувала м-с Креслеровій, Корфель поміг їм сідати і сідаючи сам з ними затріснув за собою дверці. Вони відїхали. В холодній мряці карити, де пахло сирію шкірою і деревом, Льора відкинула ся на зад.

— Який вечір! Який вечір! — повтаряла вона.

По дорозі вона і Педж просили художника, що добре знав сю оперу, відспівувати або відсвистувати їм арії, що їм найбільше подобали ся. За кожним разом вони впадали в захват. Так, так, власне отся мелодія. Яка-ж чудова! Яка-ж прегарна!

Але тітка Весс була незадоволена.

— Я таки не розумію, — жалувала ся вона, — чому сей молодий чоловік з острою борідкою не оженив ся з панною, і всьо було-б у порядку. Кілько разів у них зачинало все складати ся до ладу, він зараз же сюди не туди викручуєть ся, бе себе в груди тай відходить. На мою думку все се нісенітниця.

— Ось бачите, князь — той, що співав басом... — зачала поясняти Педж.

— Ой, той мені зовсім не подобав ся, — сказала тітка Весс. — Він увесь час тупотів нсгами.

За те публіка подобала ся їй дуже, а декольтовані туалети зробили на неї сильне вражіє.

— Я ніколи в житю не бачила таких туалет, — заявила вона. — А ся дама в льожі коло нас? Ну, бачили ви коли щось подібне?

Карита їхала темними вулицями до літньої часті міста, простуючи на північну часть, де проживали Дірборни. Вони чули, як коні ляпали по верстві рідкого болота, що покривало брук. В півсумерці карити плащі дівчат ясніли лагідним блідим коліром. Дош усе ще падав і стїкав рівнобіжними смужками по вікнах карити. Вони переїхали кілька темних, пустих вулиць.

Льора швидко віддала ся своїм думкам і говорила мало. Се був великий вечір і з иньших причин, незалежних від музики. Корфель знов осьвідчив ся їй і вона під впливом хвиливого зворушеня відповіла йому захоотою. Невдовзі потім вона поговорила з Джедвіном і якось нараз заспокоїла ся. Холодне повітре і дош охолодили їй горючі щоки і горяче чоло. Тепер питала вона себе, чи справді, дійсно серіозно любить художника? Ні, вона його не любить; серіозно і дійсно не любить його. Тепер, коли карита котила ся пустими вулицями купецької часті міста, вона знала дуже добре,

що не хоче виходити за нього заміж. Вона поступила собі з ним нечесно, але тому, щоб оправдати себе перед ним, їй хотіло ся припізнити рішенню. Їй потрібна була його любов, треба було, щоб він робив їй незлічені дрібні услуги, які він умів робити з такою бездоганною делікатністю. Сказати йому: „Ні, м-р Корфель, я не люблю вас, й ніколи не буду вашою жінкою“ — значило би син разом зірвати з ним. Він від'їде, а се не було в її планах.

Але нитка її гадок порвала ся. Роздумуючи вона гляділа в віконце карити, на маленьку поверхню скла, з котрого вона стерла пару. Тепер, коли карита звернула в Джексон-стріт на вулицю Ля Саль, її увагу звернув на себе незвичайний вид усього оточення. Вона скрикнула з диву.

Канторні забудованя були з обох боків вулиці освітлені від фундаментів аж до дахів. Кризь шиби вікон бачила вона урядників і бухгалтерів, що сиділи в одних камісельках нахилені над бюроками. Всі кантори були відчинені і всюди панувала горячкова метушня. Народ товпив ся на тротуарах мов у полудне. Хлопці експреси бігали сюди то туди; громадки мужчин стояли на рогах і розмовляли поважно. Всюди кругом кипіло жите, не вважаючи на пізну годину ночі.

— Що се таке? — запитала вона.

Корфель не міг пояснити сього, але Педж скрикнула раптово.

— А я знаю! Се вулиці Джексон й Ля-Саль. Лендрі говорив мені се. Він називає се „квартал комісіонерів“. Се працюють у меклерських канторах... знаєте, з нагоди справи Хельміка.

Льора остовпіла. Так осьде вона, ся друга драма, друга трагедія, що відграєть ся люто, пристрасно, всю ніч, у ту пору, коли вона і всі инші сиділи в атмосфері цьвітів та пахоців і слухали музики. Як щось зловіще станула вона нараз перед її духовими очима, страшна, величезна. О, ся драма „харчових ринків“, де струя мільонів кварталів збіжа і брязк мільонів доларів і тупіт та дикі крики тисячів людей наповнять повітре шумом битви. Так, тут драма важка мов смерть... драма й трагедія і смерть і рев боротьби на жите і смерть. Відголоси її дійшли до сьвятині штуки, внесли роздвоєне поміж італійську музику і лагідність сальонової розмови. Потрясене тріває все ще й тоді, коли всі вже повинні були спати. Воно електризує темний ряд канторних забудовань, у яких кипить жите мов серед білого дня. Страшно було дивити ся на сю нічну роботу. Вона подабала на роботу в шпиталях по

битві, нагадувала шпиталі і кімнати головних командантів. Рани, одержані в день, поперевязувано, мертвих почислено, а тимчасом головні вожди замкнувши ся у своїх головних кватирах роблять пляни нових битв, що почнуть ся досвіта.

— Так, так, се як раз се, — говорила далі Педж. — Подивіть ся, ось „Руккер“, а отсе будівля, де кантора м-ра Хельміка. Все се показував мені оході Лндрі. А ось, подивіть ся назад, (вона підняла заслону від заднього віконця), он там, при кінці вулиці будинки Торговельної Біржі, де спекулюють на хліб, там де ринки пшениці і жита.

Льора відвернула ся і подивила ся позад себе. З двох боків, зливаючи ся лінїями тягли ся будинки контор, осяяні сьвітлом. При кінці вулиці зачервоніло ся оловяне небо. Довга, слаба сьвітляна смуга перетинала овид, і на тім рожевім тлі зависла темна маса — величезна фасада на огняній заграві за нею.

Се було остатнє вражінє сього вечера. Осьвічені будинки контор, дощева мряка, сьвітляна смуга на небі і настовбурена на ній громада будівель Торговельної Біржі — темна, сувора, немов висічена з одного каменя, осаджена на своїм фундаменті, мов велитенський сфінкс з підсліпуватими очима, мовчазний, поважний, що заचाїв ся без звука, без знаку жита, під покрівлею ночи і невгавного дощу.

[Далі буде].

ІЗ ФРАНЦУСЬКИХ ПОЕТІВ.

Із Люізи Аґґерман.

Що раз улюбощах загаслих
Весь чарами напоений тону,
Забувши все крім вічок твоїх ясних,
Тебе за бога маючи одну,

То думаю, що сей огонь і глина
В моїх руках розсиплють ся колись,
Що вродо ся, то тільки мішанина,
Де мручий тлін з життям на час злились.

Що ся краса колись землею стане...
Хто вість мені про тебе принесе?
На камені імя твоє кохане
Я напишу, засиплють, — от і все.

Але ждучи журливої події
Я не тужу, бо так тебе люблю,
Що в серці вже не чую ні надії,
Ні мук важких прощального жалю.

Із Метерленґа.

Що се чути? О, се мрії
Молодецьких літ,
Се бажання, се надії,
Що розвіяв сьвіт.

Як забути горе, втрати?
Блідний місяць спить...
Гірко серцем замерзати,
Мов мороз кріпить...

Млявий промінь ледво мріє,
Ось він і погас...
Сей бідує, той боліє, —
Бог забув за нас.

Всіх мана якась приспала...
Де ти, зоре, де?
Швидче-б крига ця розтала!
День чомусь не йде...

Переклав Павло Граб.

Що-ж далі?

(В справі руських гімназій).

Обраховуючи при кінці року наш національний білянс, із приємністю спіchnуть гадкою наші патріоти на здобутку станіславівської гімназії. Дякувати Богу і польському соймови, вже її маємо!

Нема що казати! Панове Поляки наважили ся були довести нам ad oculos, що не дістанемо її анї від цїсаря, анї від п. президента, анї від парламента, тільки від них, — і довели. Витримали руського льва на стійці й дійсно кинули йому ту кістку в писк: знай, мовляв, нашу ласку — і подавись!...

І поки руський лев здоров споживає сю обпльовану подачку, певно не одному приходить до голови гадка: що-ж далі? Чи має процедура, яку переходила станіславівська гімназія, повторяти ся при кожній з дальших гімназій, що від літ чекають своєї черги? Чи має далі руська політика концентрувати ся коло здобування, а радше випрошування тих гімназій? Чи знову руські послї й політики мають хухати на галицьку Польщу та зацїтківувати всяке різке слово, всякий гострійший прояв серед Русинів, аби не проволікти або перепинити дозвіл польського сойма на заснованне гімназії в Самборі, Дрогобичі чи Бережанах? Чи мають дивити ся крізь пальці на найнебезпечнїші удари, які задає соймове законодавство руському селянству, маркувати лише опозицію та своєю уміркованністю улєкшувати переведенне тих польських проектів, аби в вагороду за те дістати призволенне на заснованне правительством тої чи иньшої руської школи?

Станіславівська гімназія зайняла шість років часу. Розложивши ті иньші руські середні школи, що чекають соймового при-

зволення по черзі й призначивши на кожду з них більше менше стільки часу, а властиво — ще більше, бо можна думати, що при дальшій поступі уміркованности руської політики кожда дальша школа буде вимагати не тільки степенування тої уміркованности, а й значно більше часу, — будемо мати руську політику звязану по руках і по ногах на десятки літ справою середніх шкіл — хиба аж суспільність наша переконаєть ся, що під нинішнім режімом польської ради шкільної не варто й розщипати ся так за тими правительственними школами.

Перспектива справді не весела, і показує, що руська суспільність, чи політика, опинила ся і тут „на деревляній дорозі“.

В сій справі приклад Чехів, котрих наша суспільність так дуже любить брати собі за взір (хоч переймає часто від них як раз те, чого не варто переймати, і не бачить вартного), міг би нам стати за добру науку. Чехи здобули свої середні школи иньшою дорогою, а то закладанням шкіл приватних, які потім перенешено на державний етат.

Сей спосіб дав уже й у нас добрі овочі в виді руських дівочих шкіл (виділової школи, ліцея, семінарії) — котрих мабуть іще довго-б прийшло ся нам „добувати“ через галицький сойм. Підношено сю гадку і в справі гімназій: коли дебатовано справу приватного університету на вічу у Львові, в 1902 р., вказувано на далеко більшу практичність закладання приватних гімназій і навіть прийнято проєкт заложення такої приватної гімназії в Яворові. Одначе та сама легкість, із якою ся справа зпала в дневного порядку по першій дрібній перешкод¹⁾, показала, що справа ся не була поважно трактована.

А шкода велика. Коли-б наша суспільність показала в справі приватних руських гімназій бодай стільки заінтересовання й енергії, скільки показала її в справі будови руського театру, то ми-б мали вже досі кілька приватних гімназій, і се, розумієть ся, було-б далеко хосеннійше, ніж той руський театр.

Я згадав уже, що у нас люблять брати Чехів за взір, але не вміють. Чеське Narodne divadlo, „Národ sobě“ запалпло наших людей до здвигнення коштами суспільности руського театру. Але коли Чехи брали ся до будови того величавого чеського театру,

¹⁾ Чоловік, десігнований на директора сєї гімназії, не прийняв сього проєкту, і се, скільки знаю, спинило дальші заходи.

вони мали подостатком середніх і всяких иньших шкіл, здвигнених коштом суспільности! Нам треба в тім у них повчити ся! Справа руських середніх шкіл мабуть також не найважнійша справа, є у нас іще важнійші¹⁾, але вона також дуже важна й актуальна, і в кождім разі далеко важнійша, ніж справа театру, що останніми часами так запрятала голови нашої суспільности.

Не маю нічого, розумієть ся, і против руського театру (лише аби було кому до нього ходити!). Але запрятувати собі голову будовою театру при істнованню таких кардинальних, незвичайно некучих і реальних иньших потреб — дуже не на часі. Не підозріваю ані на крихту щирости тих людей, що займають ся сею справою й електризують нею нашу суспільність, але не можу тішити ся їх успіхами. Представляю собі, з яким задоволенням мусять бачити вороги розвою руського народу те завзяте, з яким наша суспільність, полишивши всякі актуальні справи, а подражена ще (хто зна чи не умисно) умовами, поставленими соймом у справі субвенції — влізла в справу театральну! Більше безневинної, для польського стану посідання нешкідної забавки трудно було для неї видумати...

Справді, болюча була відправа сойму в справі театральної субвенції. Суспільність наша хоче поставити ся і виставити театр сама. Але вона віддала-б той удар далеко сильнійше, коли-б постановила зібрані кошти обернути на справу приватних гімназій і розв'язати нашим політикам руки, зв'язані від літ справою руських гімназій. Справа ся могла-б бути нашою суспільністю безпечно полагоджена сама, розмірно з невеликим накладом коштів.

Удержанне перших двох гімназіяльних клас на початок може коштувати мабуть не більше 3—4-х тисяч, удержанне цілої низшої гімназії друге стільки. Зав'язуючи свої гімназії там, де нема ще ніякої гімназії, можна числити на значнійшу участь самих міських громад. Переповненне філософичного відділу обіцяє багатий запас учительських сил уже в найблизших роках, а організувавши се діло відповідно, давши службову прагматику і право на емерітуру, можна мати вибраний контингент, котрий буде переходити з одного

¹⁾ Розумію організацію приватних шкіл народніх (курсів для анальфбетів), економічну організацію села, парцеляцію ґрунтів, політичне організованне й освідомленне селян, що останніми часами, серед театального запалу, притихло зовсім.

міста до другого, закладаючи нову приватну гімназію, коли попередня буде доведена до удержавлення.

Складаючи річно 25 тис. злр. ми могли-б удержувати, при підмові міських громад і певній ощадности, яких чотири низших гімназій. Складаючи 40 тис.,¹⁾ будемо мати, під тими-ж умовами, одну цілу гімназію і чотири низші, що будуть в міру удержавлення переходити все до нових міст, даючи почин до нових гімназій.

При тім ми можемо досягнути те, чого не можемо досягнути від сойма і „невичайно прихильних“ нам ц. к. міністрів :

Можемо зірвати з практикою, що руські гімназії для ненарушення польського посідання закладають ся лише там, де вже існують польські гімназії. Можемо закладати свої середні школи по таких містах, де ще держить ся руське міщанство і де руська гімназія може послужити сильною національною підоймою, стягнути такі „неутральні“ елементи“, як Русинів-латинників, Жидів, Німців-колоністів, або й просто ріжних Wasserruthen-ів.

Можемо побачити руські школи реальні, учительські семінарії неутраквістичні, і т. и.

Зможемо, при добрій охоті робітників, що щиро й на все віддадут ся сьому руському шкільництву, організувати тип руської середньої школи, в значній мірі свободної від режиму польської шкільної ради. Зможемо самі добирати учительський персонал, що тепер як раз для руських середніх шкіл якоеь часами досить дивно добираєть ся (пригадую звістки про девятьох скінчених і нескінчених теологів, що сповняють учительські обовязки в одній з руських гімназій). Зможемо дати занятє тим силам, яких рада шкільна, маючи по достатку кандидатів, починає з політичних мотивів не пускати до середніх шкіл, як то було сього року. З тим буде можливо дати й дещо ив'шій напрям вихованню в середній школі, що також дуже важно в інтересах нашої будучности.

І се все, безперечно, приспішить тільки, а не спинить перебиранне на державний етат приватних руських шкіл,²⁾ а в дальшім пляні прискорить і сформованне осібної руської шкільної ради,

¹⁾ Се, певно, значно меньше, ніж скільки буде вимагати амортизація довгів і удержанне руського театру.

²⁾ Що далеко легше аргументувати потреби удержавлення готової гімназії, з відповідними учительськими силами й контингентом учеників, ніж доводити потребу нової гімназії in abstracto, про се чей же не може бути сумніву.

жотрої ми дорогою сойма чи парламента не діждемо ся мабуть дуже й дуже довго.

І осягнення сього плану вповні можливе, коли на сю ціль повернуть ся гроші, призбирані вже на театр, по покриттю закупна ґрунту, та звернеть ся на сю ціль розбуджена жертволюбність руської суспільности. Треба лише зрозуміння далеко більшої актуальности і важности в нашім національнім білянсі порушеної тут справи. Не повинна нікого спиняти гадка, що зачавши діло з театром, треба його докінчити, аби не осьмішити ся. Правдоподібно, що з противної сторони зараз почуємо глузування, тим сильніші, чим сильніше буде відчута вся вага такої заміни для скріплення нашого національного становища. Але організатори театральної справи дадуть тільки доказ свого політичного такту й дозрілости, коли не завагають ся вказати суспільности на кориснішу й актуальнішу ціль. А докінчення справи руського театру можемо полишити польським політикам. Така невинна справа саме для них, і вони самі згадають за неї, як треба буде знову кинути якусь подачку руському льву, може навіть дуже скоро. Я заложив ся-б, що звісні застереження в справі театральної субвенції ставили ся умисно, аби зняти їх на найближшій сесії і дати тим способом, тим самим коштом, другу „концесію“ Русинам. Зрештою з театром можемо й почекати, але розв'язати справу руської середньої школи — з сим годі проволікати, і для неї варто сягнути „до глибини не тільки душі, а й кешені.“ Не хочачи, аби се звучало в моїх устах порожнім звуком, я також субскрібую отсим пятьсот корон, платних при отворенню першої руської приватної гімназії — коли се наступить скорше як за три роки, і сьмію надіяти ся, що в нашій суспільности знайдець ся чимало охочих до жертв на сю справу.

М. Грушевський.

Болючі питання.

II. Розділ держави від церкви.¹⁾

Стаття Анатолія Франса.

Французський міністер внутрішніх справ д. Комб, який у церковних справах має дуже великий досвід, розбирав недавно в розмові з одним газетярем дуже цікаву думку римської курії про конкордат. Цій IX та Антонеллі, по реляції міністра французької республіки, стояли при тім, що конкордат, се не обопільна умова, але уступка папського престолу, та що власть, яка зробила ту уступку під натиском обставин, може її також кожної хвилі взяти назад.

І пан Комб додав від себе :

— Ся теорія, здається, ще й тепер має в Римі повне значінє.

Вірю тому. Одначе щоб набрати певности, треба запускити ся трохи в канонічне право, а навіть вернути ся аж до хрещеня Константина. Вчинимо се як найкоротше. Предмет поважний, ма-
буть також не нудний.

¹⁾ Перша стаття під сям збірним заголовком була помінена в жовтневій книжці ЛНВ (т. XXVIII, стор. 49—54). Тут даємо дуже інтересну статю члена французької Академії Анатолія Франса про пекуче тепер у Франції питанє закондатного розділу церкви від держави, а властиво ту часть його статі, де характеризуеть ся становище римської церкви і римської дипломатії в сьому питаню. З того, що й у нас відносини держави до церкви урегульовані законами, які навіть наша руська єрархія признає «противними законам божим і людським» (див. розібране у нас посланіє митрополіта Шептицького до руського духовенства), уваги і висновки французького письменника не позбавлені й для нас певної актуальної вартости. *Ред.*

Римська церков, се рівночасно сьвітська і духовна власть. Своє право панованя над сьвітом опирає вона на канонічних євангеліях, на традиціях первісної церкви, на даровизні Константина, на сьвятих канонічних книгах і сьвятих декреталіях.

Чи римська церков володіє територією, чи тільки пробуває в одній палаті, вона все остаєть ся державою.

Се сьвітська власть, яка тим ріжнить ся від властей, з якими має зносини, що ті назначили собі границі своєї компетенції, на томісь церков не може признати ніяких границь для своєї власти, коли не хоче заперечити свого початку, змінити своєї сути, зрадити самої себе і спротивити ся собі. В противенстві до иньших властей, які тому, що опирають ся на людських основах, приймають умови, які їм подає чоловік і природа, підчиняючи себе й свої закони силі обставин, церков не сьміє зректи ся нічого зі своєї власти, яка, як вона все учить, дана їй як сьвятий заповіт; так само не сьміє вона зректи ся прав, які, як голосить, дістала з неба.

Вже сама суть тої інституції, в таким розуміню, як нам церков поясняє свою суть, надає церкві горожанську і політичну власть над цілим сьвітом. Тому, що вона духовна власть, єсть вона також сьвітською властю. Тому, що їй мають бути підчинені душі, стараєть ся вона підчинити собі також тіло, і дійсно трудно уявити собі опановане духа без опанованя тіла. Правда, що церков підносить ся понад справи сеї землі; так само правда, що вона обгортає і проникає ті справи. Вона опановує землю, але вона з сеї землі. І коли наші державні мужі і наші законодавці вимагають від неї, щоб вона обмежила ся до своєї духовної области, і впевняють нас, що вона без сумніву вчинить се і добре на тім виїде, то обдурюють або нас або її. Виглядає, неначе-б ті пани були занадто наївні. Підчас боротьби за декрети в справі монастирів Артур Ранк, чоловік зовсім не такий наївний, що ніколи не жартує з републики, говорив у куті біля великого комина в люксембурзькій палаті з одним зі своїх товаришів, із сенатором Шеньоном, визначним членом католицької партії, який має найширїше серце і найпаякійшу душу.

— Признайте. — говорив Ранк, — що релігія, се приватна справа, яка обходить лиш індивідуальну совість, і ми легко порозуміємо ся про все иньше.

На се випрямив ся католицький сенатор у весь свій ріст і відповів із притиском:

— Ніколи! Чуйте: ніколи! Католицька релігія, се приватна справа? Ні. Се справа загального значіння і власти!

Старий Шенльон говорив у своїм куті біля комина в люксембурзькій палаті зовсім у душі римської науки. І коли ми чуємо, як міністер віроісповідань заявляє, аби єпископи обмежили ся до виконувания свого сьвятого уряду, то здасть ся нам, що той міністер не знає, чим є католицький єпископ, або вдає, що не знає сього.

Церков запевнює, що се її уряд — показувати людськості її цілі і вести її до них; вона кладе собі задачу — вратувати сьвіт і в тій цілі приписала окремі формули і звичаї, поставила правила життя для звязку полів, для поживи, для днів відпочинку, для сьвят, для вихованя дїтїй, для права писати, говорити, думати. Щоб запевнити послух тим правилам, які обертають ся зовсім не виключно в сфері духа, а в великій часті входять в обсяг поліційної власти держави, мусить церков виконувати право контролі над управою всіх країв і таким чином займати місце в правліню всіх народів.

Єпископ із Зецу в пастирським листі в серпні 1904 р. влучно означив ту так високу і так характеристичну задачу:

„Церков має незмінні права до людей, як і до суспільности. Ті права має вона від Бога, ніхто не може їй відібрати їх... Вона, се власть Бога на землі, і та власть мусить бути виконувана супротив душ, які їй підчинені, супротив тіл у всіх справах, які є справами совісти, супротив усіх соціальних питань, які входять у сферу духа.“

Всякому обовязкови відповідає право. А що церков виключно посідає правду, то вона перейняла на себе обовязок ширити її і поборювати противні їй блуди. Тої задачі не може вона виконувати, не опираючи ся на сьвітських прінципах, або, говорячи її мовою, не уживаючи сьвітського рамени.

Не можна говорити, що церков колись виконувала свої засуди при помочи сьвітських суддів та що вона вже зрекла ся сього. Не можна говорити, що вона змінила ся. Вона ніколи не міняєть ся. Все рушаєть ся, вона-ж остає непорушна. А коли задля того дивують ся, вона відповідає, що вона власне — чудо. Нині, як і колись, домагаєть ся вона сьвітської, посередної і безпосередної власти, яку називає політичною і фізичною карною вла-

стю. Цікаво з деяких доказових матеріалів новішого часу дізнати ся про її думку в тій справі. В 1864 р. заявляє Сауїт Джерард Шнеман у „Civiltà Cattolica“, органі свого чина, що для церкви являєть ся потребою доводити неслухняних до сповнюваня їх обов'язків при помочи діймаючих кар, як грошевих кар, постів, в'язниці, тілесних кар. „Коли церков, — говорить він, — як се й єсть правда, має зверхне судівництво, то прислугує їй також право накладати фізичні кари.“ І сей духовний показує, що вона се не тільки може робити, але таки мусить. „В дійсности любов до земських річий, яка нарушує установлений церквою порядок, не може бути успішно поборювана і здавлювана тільки духовими карами і відібранєм душевних дібр. бо як-раз ті кари мають на великих грішників найменший вплив. З того виходить, що коли порядок має бути привернений усюди, де його нарушено, коли грішник має покутувати й терпіти, то конче треба, аби Христова суджена накладала фізичні і діймаючі кари.“

Без тої зверхної примусової власти церков не могла би — думає патер Шнеман — остояти ся до кінця свѣта. Що-ж до границь її юрисдикції, то тільки вона має право означувати їх, а хто не признає того права, бунтуєть ся против Бога. Патер Шнеман завважує не без болю, що сучасний свѣт не признає в відповідній мірі тих спасених правд і непропорціонально далекий від уладженя свого житя відповідно до них. „Ми бачимо, — говорить він, — що держава не все сповняє свої обов'язки супротив церкви відповідно до божої думки. В сьому перепиняє їй зла природа людей. І так право церкви накладати свѣтські кари і вживати фізичної сили звело ся на нужденне ніщо.“ Сей патер передає вірно думки католицьких архиєпископів. Церков усе думає, що се обов'язок свѣтського рамени — палити єретиків, і що зла природа людей, се одинок а причина, задля якої не виконуєть ся сього обов'язку. Теперішні папи думають про інквізицію зовсім так само, як їх попередники Інокентій III і Павло III думали про неї. В середині 19 віку (1853 р.) та сама „Civiltà Cattolica“, орган Ієусового Товариства, виставила інквізицію як корону всеї соціальної досконалости. А рівночасно „L'Univers“ Люї Вейота подивляв її „високу справедливість, одушевляв ся нею як „правдивим чудом“, бажав собі горячо її щасливого привернення і в основним знанем канонічного права боронив права папи завести її на ново у всіх націй. Римська курія вчинила з сього права 1862 р. повний ужи-

ток. В конкордаті, заключенім тоді між папою і республікою Еквадором, постановлено в осьмих артикулі, що світські влади обов'язані без опору виконати кожду кару, наложену духовним трибуналом. Церков без сумніву була-б не від того, щоб і в європейських краях привернути інквізицію. Але вони не гідні її, як писав орґан Вейота.

Перед менше більше п'ятнацяти роками був я одного дня в палаті Бурбонів і чув припадково, як один посол із правиці відкрив на трибуні публичний скандал. Він бачив на торговлиці таблицю над будою з написом: „Жорстокости інквізиції“ і жадав від міністра належного покарання за ту публичну образу католицької віри. Міністер відповів, що властитель буди, пишучи на таблиці: „Жорстокости інквізиції“, скористав лише з заперученої законами свободи, та що инший властитель буди має таке саме право вивісити на своїй буді: „Благодати інквізиції“. Міністер, що так говорив, був Вальдек-Руссо. Відповідав поважним, гордим, ледовим тоном. Зібрані вибухли сьміхом. Коли-б на засіданю був нунцій, то мабуть ані питанє ані відповідь не були-б йому видали ся сьмішними.

Папа, се суверен; королі, цісарі, се його заступники. Коли ужити вислову Іннокентія, то папа є для цісаря тим, чим сонце для місяця.

Як церков думала перед віками, так думає й доси. В душі своїх попередників Григорія XVI і сьв. Льва Великого говорив Пій IX у своїй енцикліці „Quanta Cura“: „Богатим дана власть не тільки для панованя над сьвітом, але головно на те, аби вони помагали церкві“ (*non solum ad mundi regimen, sed maxime ad Ecclesiae praesidium esse collatam*). Треба подивляти постійність пап, з якою вони поборюють ті правительства, що не підчиняють ся зовсім їх волі і дають народам трохи свободи. Іннокентій III осудив Велику Хартію Англії, Іннокентій X не хотів апробувати вестфальського мира, який заперучував зреформованим свободне визнаванє своєї віри. Григорій XVI привитав бельгійську конституцію з 1832 р. енциклікою, в якій свобода совісти названа абсурдом, а свобода преси чумою. Рим гримів проти еспанських законів про свободу конфесії і навіть проти конституції католицької Австрії, називаючи її гідною погорди (*abominabilis*) задля того, що вона запевнює державі вплив на педагогічні та виховуючі інституції і дає протестантам та Жидам рівноправність. Зрештою Рим осудив усі сучасні європейські держави з виїмком Росії. Сіллябус у §. 80

говорить: „Помиляють ся зі своєї вини всі ті, які думають, що папа може примирити ся і погодити ся з поступом, з лібералізмом, з сучасною цивілізацією“ (cum liberalismo et cum recenti civilitate se reconciliare et comparare).

Всяка власть, незалежна від папи, се незаконна власть; всяка власть, що його не слухає, се злочинна власть. Коли в боротьбі, яку недавно вели монахи з французькою республікою, Домінікани Дідон іменем церкви оголосив генералам, що вже не час дивити ся крізь пальці, і загрозив усуненням бідному Феліксowi Форови і міністрам, які проявляли занадто велику лагідність супротив заслугуючих на ненависть людей, що витворили собі власне розуміння справедливости, то той монах стояв зовсім на основі церковної традиції, говорив у повній згоді з 23 статтею Сіллябуса, в якій іде річ про те, що папи мають тепер право, як колись, усувати королів по своїй волі та що їм прислугує право дарувати нації й королівства, кому захотять. Як Григорій VII, так само може і мусить сказати Пій X: „Скала дала корону Петрови, а Петро дав її Рудольфови“.

В євангелію говорить ся про тайний гріх, який ніколи не буде прощений, а теологи вчать, що той непростимий гріх, се рознука. Церков бережесть ся такого гріха. Вона ніколи не попадає в рознуку. Вона ніколи не змінюєть ся, а приглядаючи ся, як усе кругом змінюєть ся, жде терпливо, доки по злім не наступить добре і доки народам, які наука і думка зіпхнула в пропасть тьми, не зійде знов сьвітло віри. А устами своїх учеників говорить вона:

„Християнські держави перестали істнувати, людська суспільність стала знов поганською і подібною до тої грудки глини, яка жде божого духа. Але при помочи Бога ніщо не неможливе. Пророча візія Єзекіїла учить нас, що Бог будить до життя білі кости. Ті білі кости, то політичні власти, парламенти, загальне виборче право, цивільний шлюб, уряди. А університети, се вже не білі кости, а гниючі кости і велика небезпека зарази, яка йде від їх шкідливих і зачумлених наук. Але ті кости можуть бути відзискані для життя, коли послухають божого слова, т. є. коли приймуть божий закон, який їм обявить найвисший і непомильний лікар — папа“ (Civiltá, 1862, III, 265).

Як-же-ж має заховувати ся церков супроти народів, доки вони не вчинять покути? Які відносини можливі між католицьким Римом і сучасними державами? Рим, се добро, а держави, се зло:

Рим, се жите і правда; держави, се брехня і смерть. Як може правда пактувати з брехнею, як може жите заключати умови зі смертю, як може Рим зносити ся з французькою республікою? Тут треба добре розрізнати. Тут потребуємо помочи канонічної науки, аби сьвітську власть оцінити по тім, що вона робить і чим вона єсть. Коли судити сьвітську власть по її ділах, то вона може бути гідна погорди й осуду. Але коли оцінювати її яко таку, то вона божеська. Вона походить від Бога і все лиш від Бога. І папа Лев XIII признав у своїй енцикліці з 1892 р., що правительство пана Карно, се божеська інституція. Злі князі так само як і добрі настановлені божим законом і таким чином Рим може по своїй волі вносити ся як з одними, так і з другими. І так дипломатія Риму так само всесьвітна, як і сама церков. Його радники і міністри мають добрий досьвід, часто велику зручність, а часами не хибує їм і хитрости. Рим наказує їм не все говорити те, що думають. Се тому, бо церков рівночасно людська й божа, бо її способи природні, хоч кінцева ціль остає духовою. Поступати без розваги, значило-б спокушати Бога, говорять теологи. Відповідно до ради Єзуїтів, яких я вже пару разів цитував, мусить церков числити ся з даними фактами, оглядати ся на обставини і терпіти зло, щоб уникнути ще гіршого зла.

Нехай нам пояснить се єпископ із Зецу: „Спеціальні обставини (цитую дословно) можуть довести, а навіть змусити ту настановлену Богом власть до того, щоб для більшого добра зрекла ся кількох титулів, і вона се вчинить радо. Як найвисша власть ві всіх релігійних справах і ві всіх справах, які по своїй сути належать як до морального так і до матеріального жита, вона ві всій доброті буде торгувати ся з існуючими властями“. Се добре сказано, але заки розслідимо, на скільки вона обовязувана додержувати умови, мусимо перше розслідити суть умов і пересьвідчити ся, чи їх дійсно заключувала власть із властю, чи се може радше уступки, які кожної хвилі можуть бути відкликані, а які абсолютна пані вчинила своему народови. А що церков обіймає цілий сьвіт, то властиво не може мати заграничних справ. Всі її справи з державами, се властиво внутрішні справи. Цевне укладаєть ся вона ві всій доброті з існуючими властями. З лагідністю переносить найбільше жорстокі переслідуваня. В покорі зносить упокореня. Уступає перед силою. Вона все мати-ме право відкликати уступки, які їй вирвано в її слабости. Вона все може сказати, що уступила

присилувана або знасилувана. Кожда власть, що укладаєть ся в нею, насилує і примушує її вже самим фактом, що укладаєть ся, замісь слухати, що спорить із обрабованою королевою, замісь зцілювати порох із її ніг. Вона все мати-ме право говорити, що не була свободна. Вона не свободна, доки не наказує. Вона говорити-ме, що уступила, де їй не було вільно уступити, що не мала права зрікати ся найменшого титулу свого панованя і своєї власти та що се знали і тому не повинні були з нею укладати ся, — і се буде правда.

Переклав *М. Лозинський*.

III. Конгрес вільнодумців у Римі.

(За *Карлом Пелянтом*.¹⁾)

Перед дванятцятьма роками, в 1879 р. зібрало ся в Брукселі кілька вільнодумців із усеї Європи, щоб заложити лігу для оборони вільної думки та свободного досліду, для боротьби проти ретроградства в державі та науці. Між иншими були тут Вільгельм Лібкнехт, відомий проводир німецької соціальної демократії, Цезар де Пеп, бельгійський соціолог та соціаліст, Герберт Спенсер, славний англійський філософ, Людвік Біхнер, автор книжки „Сила та матерія“, Яков Молешот, італійський професор, Карл Бредльо з Англії, Роман Хіес з Еспанії, Ренувіє, Руає з Франції, Карл Фогт із Швайцарії і т. д. Учені та мислителі, представителі ріжних світоглядів, а в багато питанях принципіальні противники, в одному цілком сходили ся, а власне в тім, що треба злучити ся разом, щоб бороти ся проти насилуваня думки та за повну свободу дослідів та думаня. І так повстала „Ліга Вільної Думки“. — Двацятьпять літ боролася вона з реакцією всеї Європи, а конгреси її навіть розбивали уряди, як се стало ся в 1884 на конгресі в Барчельоні, де еспанський католицький уряд розігнав кон-

¹⁾ Карл Пелянт, чеський журналіст, був висланий як делегат товариства Августа Сметани на конгрес Ліги Вільної Думки. Се товариство, засноване перед трьома роками в Празі, має згуртувати всіх вільнодумних людей. Членом звичайним може бути кожний чоловік без ріжниць пола, який урядово признаний за безконфесійного, надзвичайним кожний без ріжниць віроісповіданя.

трес, еспанських делегатів замкнув до в'язниці, а чужих під багнетами відставив до границі. Аж в остатніх часах розвинула ся Ліга сильнійше та на вславлене двадцятьпятилітнього ювілею вибрала місто Рим, власне те місто, звідки цілі столітя виходили поклики до насилуваня всього сьвіта, політичного від цісарів, душевного від пап. Вибрали день 20 вересня, день народнього сьвята в Італії, коли то італоські жовніри впали до Риму проломивши браму „Porta Pia“, зкинули папу та зробили кінець папській державі.

В „Collegio Romano“, великій будові, в самім серці Риму, де колись суджено на смерть на стосі єретиків, там зібрали ся того дня тисячі єретиків, щоб з тріумфом проголосити, що правда перемогла не вважаючи на стоси та на всякі насилля.

Авля колишньої єзуїтської школи була за мала, щоб помістити всіх, тому перенесено збори на подвірє, яке переіменило ся на великий табір.

Більше як 3000 делегатів зійшло ся з цілого сьвіта, щоб маніфестувати за правом свободної думки. Італіянци мають перевагу, за ними йде до тисячі Французів; з Еспанії приїхало парохомом більше як 200 осіб; щось зо 100 Німців, 50 Англійців, кілька Американців, Росіян, Шведів, один Чех. Звертають увагу на себе делегати з Аргентини, високі чорні мужі, Мексиканці та Молодотурки (із Швайцарії). Безнастанно напливають нові громади і прапори.

Рим пристроїв доми на офіціяльне сьвято червоно-біло-зеленими прапорами. На вулицях плякати, в яких Рим закликає горожан до участі в сьвяті, а далі плякати Вільних мулярів, ветеранів із часів здобутя Риму, республіканців і т. п.

І на ті поклики наповняєть ся тепер „Collegio Romano“. Приходять жовніри Гарібальдіянці, щось десять, у червоних кабатах, із синіми поясами та в білих штанах, несуть прапори пошарпані кулями. Депутація Вільних мулярів зі всіх сторін Італії та Франції несе свої прапори; на горі шестірня (циркель) з кутоміром, а на барвистому полі символи та написи; зелені, сині, чорні, червоні матерії з написами: Verita! Liberta! Eguaglianza! Fraternita! Umanita! Великий червоний прапор: Pensiero è azione (Думка та діло), иньший червоний: Socialistes revolutionnaires.

І знов нові, чорні, червоні, а на них мечі, трикутники, лави, вежі, а все відбиваєть ся пишно в соняшному проміню.

Громада розступаєть ся; помалу йдуть три дідусі, два згорблені, один ще просто тримаєть ся; перед ними молодик несе чорний прапор, на ньому дві руки сковані ланцюхами та напис: *Condamnati politici Pontifici*. Се остатні сьвідки папсько-державного Риму, три жертви його, що потерпіли за вільну думку. Се остатні вязні папських каземат, найкращий доказ, чим колись був самодержавний Рим.

А за ними плывуть дальші маси. Тут присутна вся інтернаціоналка, повівають усі прапори; червоний соціалістів, білий теозофів та містиків із санскритським словом OUM або иньшими символами, зелені зірки есперантистів, кокарди республіканців, пера, крила, фігури товариства миру та всіх міжнародних ідей. Богато жінок.

Тіремон, секретар „Ліги Вільної Думки“, Бельгієць, відчиняє конгрес. Головою вибрані Серджі, Геккель, Дені; три народи, три професори університетів римського, єнського та бруксельського.

Серджі, милий, з темпераментом дідусь, говорить перший; говорить на тему „Доґма і наука“. Дефініює релігію як хвильоване чуття, яке проявляєть ся у кожного чоловіка при проблемах природничих та в зносинах із ближнім. Ті чуття бувають різні у кожного народа, кляси, одиниці; міняють ся в різних країнах, в історії і т. д.; отже се явище чуття індивідуальне, у кожного иньше, а тому годі ставляти абсолютне релігійне правило; навпаки, наука, се пізнанє розумове, однакове скрізь, яке можна завсідн і всюди доказати досьвідом та пробою.

А про те релігія, організована в церквах, ставить доґми, наче незмінні, абсолютні правди; наука навпаки не допускає доґми, бо вона сьвідома релятивности свого пізнаня. Не каже, що знає вже правду, але що розсліджує її. Релігія, яка твердить, що знає вже абсолютну правду, мала би лишити науці свободу розвою, щоб і вона дійшла до абсолютної правди; таким робом запанувала би гармонія між релігією і наукою, коли нині тимчасом панує непереможний роздор.

Релігія доходить до своїх доґм способом апріорним, значить, ставляє недоказану засаду, а з неї виводить висновки; наука натомісь працює способом постеріорним, се значить, аж по розслідженю та досьвіді незбитих фактів ставляє свої тези. Крім сеї різниці в методі є ще різниця поетична; при висьвітлюваню природних явищ релігія уживає мітів, байок, традицій, переказів, коли

натомісь наука опираєть ся на фактах доказаних дослідом та пробами.

Проти мітів про сотворенє сьвіта наука ставляє геологію, проти мітів про сотворенє чоловіка біологію, проти погляду про незмінність сьвіта виказує ненастанну еволюцію сьвіта, і так ad infinitum від питань філософічних аж до фізичних. Проф. Серджи кінчить свою промову тим, що треба виповісти боротьбу всім догмам церковним, науковим та соціяльним.

На трибуну вступає Геккель. Він говорить тихим, слабим голосом, жадає свободи науки та усуненя всякого насиля теократії при свободних дослідах.

За хорого Бертельота відчитує лист його Бюссон, професор париської Сорбони. Зміст його викликає незвичайний запал.

Тимчасом Тірнемон перериває збори. Треба йти до Porta Pia. Зібрані серед звуків Марселези виходять на вулицю.

Починаєть ся похід вулицями Риму. Попереду йдуть жовніри, що звалили папську державу; за ними шість людей несуть великий вінець, дар конгресу. Потім 70 прапорів Вільних мулярів, між ними Брати трьох ступнів. Зараз за ними соціялісти-революціонери з Франції, за ними соціялісти та республіканці Італії. Надходить Ірредента; тисячі людей співає італійські гимни. А від часу до часу оклики „Viva il libero pensiero“ (Слава вільній думці), Viva l'internationale! A basso la calotte! (До долу габіти). А далі Гарібальдієві товариші, цілий ряд італійських товариств, а за ними тисячі людей.

Похід доходить до Porta Pia. На мармуровій таблиці напис „Тут віднесено побіду дня 20 вересня 1870 р. Осягнено давнє бажанє Римлян та вернено Італії головне місто.“ По боках назви вояків.

З трибуни говорить Тірнемон: „Пролом у Porta Pia, се одна з найбільших подій в історії; Рим повернено Італії, папству завдано смертельну рану... При упадку Porta Pia гомонів оклик: Italia fara da se (Італія збудуєть ся). Коли усунемо Ватикан, годі загомонить у цілого людства один оклик: Umanita fara da se.“

Буря оплесків. Похід розходить ся спокійно до дому.

По полудни конгрес починаєть ся при такомуж числі учасників. Присутні всі свободні голови Європи. До почесної президії

вибрані: за Італію Ардіго та Ломброзо, за Францію Бертельо, за Німеччину Геккель, за Еспанію Сальмерон, за Норвегію Бернзон, за Бельгію Дені, за Англію Стід, за Сполучені Держави Конуей. А далі присутні: Феррі, Коста, Новіков, Робертзон, Федеррічі (Німець, голова Фрайденкерів), Кальоянні, Барцілай, Бюїссон, Вандервельде і т. д. На внесенє професора Геккеля конгрес висила телеграму Комбови з бажанєм найкращого успіху в його боротьбі за право вільної думки проти насильства теократії та в доконаню радикального розділу церкви від держави.

Потому говорить знов Дені на тему „Доґма і наука“. Між иньшими жадає заведеня катедр порівняної науки релігій на університетах.

А далі говорять старий біловолосий Домеля Нювенгуйс в імени анархістів бельгійських, Конуей, редактор із Нью-Йорку, від Американців, Робертзон, голова Association de la Presse rationaliste en Angleterre.

Перший день кінчить ся вибором секцій, які мають випрацювати резолюції для ухвали конгресови. Тих резолюцій 7: 1) право міжнародне, 2) право цивільне, 3) наука, 4) публична участь у державних справах, 5) місіонерство, 6) організація товариств Вільної Думки, 7) доґми та наука.

Починає ся горяча праця в секціях.

Третього дня виступають поодинокі секції з готовими резолюціями перед конгрес. Секція „Організація“ через посла Алемана в Франції піддає резолюцію: „Делегати на світовім конгресі Вільної Думки в Римі 20 вересня поздоровляють пролетаріят цілого світа; доказують лице в лице Ватикану непоборні права розуму, яким кермуєть ся наука; виступають проти всякого насилля з боку релігії та капіталу; бажають горячо справедливости та рівности, які тільки в силі покінчити міжнародню боротьбу та класові противенства та забезпечити світові мир, а рівночасно заступити так звану релігійну мораль людською солідарністю, яка стане законом світовим.“

А за тою резолюцією цілий дальший ряд — усі прийнято з одушевленєм.

Конгрес кінчить ся, другий конгрес відбуде ся в 1905 в Парижі, дальші рівночасно в двох містах, у Барчельоні та Буенос Айрес 1906 р.

По закінченню знов похід під пам'ятники Джордана Бруна та Гарібальдія. Конгрес складає там два великі вінці, промовляють Тірнемон та професор і соціалістичний посол із Бельгії Дамбльон. Конгрес скінчив ся.

А на другий день по конгресі „Osservatore“ та „Vera Roma“, клерикальні органи писали в статі „Віче чортів“ таке: „В нещаснім дні 20 вересня погана гидра Вільної Думки організувала бій проти Матери Божої, а вся гниль жидівська, протестантська, соціалістична, ліберальна та космополітична відбувала в Римі свій безстыдний чортівський конгрес. Нечисті атеїсти з вільшомулярами та обшарпаними санкільотами, рука в руку з безстыдними та поганими жінками танцювали в Римі обридливого, неморального канкана, вигукуючи як скажені бестії проти уряду, який має боронити Ватикан. Ті прокляті бестії з ідовитим сиком змії нападають на його сьвятість, плюють, кусають... Кількож то вже було таких противників папства, а прецінь усі пропали, а папство все таки стоїть. І папство жити-ме і стояти-ме й тоді, коли всі телеграфи з дрогою і без дрогою сховають ся до музеїв старинности зі всіми чортівськими винаходами та поступами.“

Roma locuta.

Л. Г.

Глоси про міжпартійні відносини галицьких Українців.

(З приводу книжки: Юліян Бачинський, Глосси. У Львові, 1904.
Накладом редакції «Іскри». Стор. 142. Ціна 2 кор.).

Звісний автор „України Irredent-и“ д. Юліян Бачинський виступив після 10-літньої мовчанки на зовсім занедбане поле нашої наукової публіцистики в більшою публікацією про наші міжпартійні відносини в Галичині, яку назвав „Глоссами“. Приступаючи до її оцінки, ми перше всего вазначимо, що з огляду на повну недостачу праць із обсягу наукової публіцистики в нашій літературі кожда така праця, хоч би й найслабша, має свою вартість, як уже не чим иньшим, то бодай тим, що заставляє людей думати про порушені справи. Тому то й праця д. Бачинського не повинна пройти безслідно, як і не пройшла безслідно його „Україна Irredenta“, яка мимо всіх своїх слабих сторін все таки видержала два видання.

Лихо тільки в тім, що те покоління, яке дістало в руки „Україну Irredent-у“, не дістало по ній дальших, основнійших праць про національні та соціальні питання, які скріпили-б були те, що в „Україні Irredent-ї“ було добре, роз'яснили те, що сумнівне, а справили те, що невірне. А так із цілої „України Irredent-и“ лишив ся у того покоління, для якого вона була призначена, тільки оклик політичної самостійности України, та такий абстрактний, так мало звязаний з дійсним житєм, так мало активний у суспільній діяльности і то навіть у діяльности кругів, до яких належить сам автор, т. є. у діяльности української соціальної демократії, що ма-буть самому авторови стає жалко, коли бачить, як з одного боку основні студії і реальну працю заступає пуста націоналістична фразеологія, яка не стає вартійшою навіть у соціалістичній справі

(vide „Молода Україна“, видавана в 1900—1903 рр. українською молодіжю), а з другого боку люди будім то во імя міжнароднього братерства, а властиво на користь історичної Польщі, так поборюваної автором, що-раз більше тратять усякий звязок із національно-культурним житєм України (vide діяльність, а властиво недостача якої-будь діяльності галицько-української соціальної демократії).

Що за „Україною Irredent-ою“ не пішли далші, основнійші праці про наші національні та соціальні питання, се очевидно в першій мірі вина наших культурних відносин, серед яких наукова праця не дає навіть того, що дає й вайнившя праця всякому робітникови: minimum істнованя, а навпаки, вимагає тільки жертв. Але хто слідить за нашим науковим рухом, той мати-ме деякий жаль і до самого автора, який, пустивши в світ „Україну Irredent-у“, десять літ мовчав, аби тепер „Гльоссами“ переконати нас, що той 10-літній період не посунув його в його науковім розвитку ні на волос наперед. Те, що тепер принесли „Гльосси“, було в своїй основі вже в „Україні Irredent-і“, а різниця між сими обома публікаціями тільки та, що коли „Україна Irredenta“ обхапувала широкі горизонти думок і життя, а її виклад був більше науковий, то „Гльосси“, в яких повторено в „Україні Irredent-и“ цілі партії, пр. генеза народовської партії, виклад соціально-демократичних теорій і т. п., відзначають ся тими прикметами в меньшій мірі, а за те багато в них балакучости і хаотичности в укладі матеріялу. Тому, що автор 10 років мовчав, могли бути винні наші видавничі відносини, — але що винно тому, що остатнім словом — не скажу: теоретичного світогляду, бо сей може виробити ся дуже вчасно і остати на все житє, але наукового виробленя і поглибленя предмету в автора все таки остає „Україна Irredenta“?! Чи причину сього шукати в індивідуальности автора, чи в безплідности марксієвського догматизму, чи в яких иньших обставинах, не беру ся рішати, а тільки констатую сам факт, що порівнанє „Гльосс“ із „Україною Irredent-ою“ виходить на користь остатньої.

Все таки „Гльосси“ цінна вкладка в нашу науково-публіцистичну літературу, цінна хоч би тим, що говорить про справи, про які у нас крім щоденної преси, яка з природи річи мусить про такі справи говорити уривково і поверхово, а при тім сторопничо, ніхто не говорить, цінна й тим, що заставить людей, а бо-дай декого з них, передумати і провірити прочитанє. Ходить лиш

Що те, аби читачі поставили ся супроти прочитаного справді критично і в тім власне на нашу думку похибила редакція „Іскри“ (видаваної якийсь час у 1903 р. для молодіжи). Видаючи „Гльосси“ неначе свій програмовий заповіт, вона вихвалила їх у своїй передмові як „політичний лексикон“, який подає молодіжи „всаденічі елементи нашого суспільного життя“ і якого автор „вивязав ся зі своєї задачі знаменито“, а се, звісно, для багатьох читачів справді може бути причиною вірити у прочитане, як у сьв. письмо, і не то що не думати над ним критично, а навіть не звертати уваги на критичні замітки інших. Поминаю, що таке розхвалюванє того, чого не можна ганити (а чей-же годі видавцєви ганити книжку, яку видає, і то в додатку з ідейних мотивів!), се нетакт і супроти автора і супроти читачів, але таки треба зазначити, що „Гльосси“ ані не „політичний лексикон“ ані тим більше не „знаменитай“, а тільки звичайні Гльоси, в яких багато вірного, але при тім багато й неповноти, невикінчености, балакучости, запевнювань на слово без фактичних даних, одним словом: того, чого не повинно бути навіть у звичайнім, а не то в „знаменитім політичнім лексиконі“.

Підставою для оцінки прояв суспільного життя є для автора „Гльосс“ матеріялістичний сьвітогляд, сформулований Марксом, а доведений Енгельсом і новішою соціально-демократичною школою до карикатури, і в тій оцінці послугує ся автор гегеліянською діалектичною методою, яку сучасна наука враз із цілим гегеліанізмом уже давно зложила до архіва і якії не дають спочивати тільки теоретики „наукового соціалізму“, — як називає соціальна демократія свій сьвітогляд, — послугуючи ся дивним дивом у своїх наукових дослідях методою, яку вже давно перестали вважати науковою.

Опираючи ся на матеріялістичнім сьвітогляді, автор ділить українську суспільність у Галичині на чотири класи: 1) пролетаріят (сільські робітники, халупники, господарі-зарібники і часть шійського пролетаріяту в східній Галичині); 2) мужицтво (самостійні, економічно незалежні хлопи); 3) духовенство; 4) сьвітська, міська інтелігенція. Відповідно до того повинні би бути в природній консеквенції і чотири політичні партії: 1) соціально-демократична (для пролетаріяту); 2) мужицька; 3) клерикальна (для духовенства); 4) буржуазійна (для сьвітської інтелігенції).

Вже отсей поділ насуває стільки уваг, що стало би на цілу студію, але годі, обмежимо ся тільки на найважійше. І так справді

самостійних, економічно незалежних хлопів, аналогічних німецькому Grossbauer-ови, з відрубною клясовою („мужицькою“) психікою, у нас майже нема і в кождім разі заким творити таку клясу, треба-б запитати ся статистики та її даними підперти своє твердження, а не веліти вірити собі на слово, бо чей-же кільканацять, а навіть кількадесять одиниць не становить іще кляси. З другого знов боку все наше сільське населенє, почавши від робітника, а скінчивши на самостійнім господарі, однаково, власне „по мужицьки“ розуміє справи суспільні, економічні і культурні, так що говорити про окрему клясову психіку сільських робітників, відмінну від клясової психіки мужиків, річ досить ризикозна. Тай загалом уся дальша характеристика сільського робітника, якому буцім-то „не лячні ніякі «новомодні ідеї», ані та поспішність, ані та «нервовість» — він усе готов і на все — його руки «вільні»..“ (стор. 46), — яка вона далека від дійсности і якої буйної треба фантазії, аби так схарактеризувати нашого консервативного, забобонного, темного, паляканого, інертного сільського робітника-пролетарія!...

Але допустім, що така мужицька кляса, яку хоче бачити д. Бачинський, справді існує, кляса, яка „все буде за політикою «порядку», легальности, авторитету права і власти¹⁾, ворогом усяких «новомодних ідей», поспішности, «нервовости» — в загалі ворогом усього новочасного“ (стор. 45), кляса, яка „не буде приклонником якихсь більше поступових, а тим менче радикальних, революційних змагань, але за те певним, бо й вир-хованим приклонником противних змагань — консервативних“ (стор. 46). В такім разі чим-же така мужицька кляса буде різнити ся від духовенства? Як звісно, духовенство в Галичині удержуєть ся в части з релі, і тут його економічні інтереси ідентичні з інтересами мужицької кляси, в части з дотації, яку нобирає з релігійного фонду, і тут його економічні інтереси не противлять ся інтересам мужицької кляси навіть посередно, via податки, в кінці в части з оплат за церковні треби, і тут вправді може доходити і доходить до хвилевих конфліктів, але не можна тут говорити про противенство клясових,

¹⁾ До речі завважити би, що се також вірна характеристика сучасної соціальної демократії (з виїмком російської), яку автор уважає природною політичною організацією пролетаріату.

економічних інтересів¹⁾, бо такий мужик, яким його схарактеризував д. Бачинський, чим більше мати-ме, тим більше дасть сьвященикови, отже його економічний добробут лежить до певної міри в інтересі сьвященика. А що мужик платить сьвященикови за церковні треби, то се впливає з того, що церков зі своїми церемоніями є культурною потребою чоловіка на певнім ступні розвитку. Отже економічних противенств між мужицькою клясою в розуміню д. Бачинського і духовенством нема ніяких, а крім того мужик і сьвященик злучені з собою ідейним сьвітоглядом, так що нема ніякої причини ділити їх на дві кляси, і дійсно на певнім ступні розвитку духовенство являєть ся природним провідником мужицтва. Тільки в міру того, як мужицтво здобуваєть ся для новочасної культури, а тратить свою „мужицьку“ психіку, наступає між ним і духовенством розріз, спершу ідейний, а за ним і економічний, бо мужик, для якого церков зі своїми церемоніями під впливом повочасних ідей перестала бути культурною потребою, не має також охоти давати гріш на удержане церкви і сьвященика.

Тай загалом автор в аграрнім питаню занадто твердо й певно стоїть на давнім соціально-демократичнім ґрунті. А тимчасом справа організації хліборобської продукції богато більше скомплікована, як справа організації промислової продукції, побіч інших причин хоч-би й тому, що в обох тих продукціях маємо діло з дуже неоднаковим матеріалом і на різних теренах. Автор придержуєть ся теорії, що в хліборобстві, як і в промислі, іде до що-раз більшої централізації продукції, але отея теорія в остатніх часах що-раз більше хитаєть ся, а спеціально що-до хліборобства, то і в соціально-демократичнім таборі заявляєть ся що-раз більше учених против неї. Всі ті новійші наукові досліди не то що не будять у автора ніяких сумнівів що-до правдивости його теорії, але навіть

¹⁾ В листі до Драгоманова з 4 грудня 1894 писав про се д. Бачинський з приводу розділу радикальної партії на «старших» і «молодших»: „Ми («молодші») бажаємо, щоб партія була анти-панеською, коли тимчасом «старші» зробили з неї партію анти-попівську. Бажаємо, щоб мужикам вказувати на визиск їх праці на панських ланах і організувати їх до борби з панами, а вони вказують їм на визиск їх попами і організують їх до борби против попів. О іронію! — против попів, що раптом зідре хлопа раз на яких 2—3 роки при похоронах абсвесілях, коли пан здирає їх що дня...“ (Юліян Бачинський, Моя переписка Михайлом Драгомановом. Стор. 61—62).

неначе для нього зовсім не існують і він із певністю непомильного п'яни прикладає свою теоретичну формулку до наших суспільних відносин, не стараючи ся навіть перевірити її на підставі студій над нашою суспільністю. А шкода, „бож мужики, се чи не 90% усеї української суспільности в Галичині і тому справа аграрна і соціална повинна займати в дослідях над відносинами української суспільности в Галичині одно з перворядних місць“ (стор. 44), — а тут автор рішає її кількома готовими формулками.

Ту обставину, що українська суспільність у Галичині не зорганізована політично відповідно до поділу на 4 класи, стараєть ся автор пояснити тим, що вона тепер „знаходить ся доперва в фазі витворюваня маркантного поділу на класи і класових інтересів“, через що й „її політичні організації та їх політичні постуляти, а також і культурні ідеали мають рівно-ж характер доперва витворюючий ся“ (стор. 20). Нехай і так. Але-ж чим пояснити, що пр. у західній Європі, де класова диференціяція дійшла вже до крайніх границь, політичні організації суспільностей також не відповідають више названим 4 класам?! Адже власне на заході стрічаємо серед кожної класи найрізномродніші партійні організації, а далі єсть певна категорія партійних організацій, як консервативних так і поступових, клерикальних як і вільнодумних, які підходять під спільне понятє буржуазістости, під яке зі становища соціалізму в його властивім розуміню підходить у міру свого вростаня в сучасній устрій і соціална демократія.

Очевидно, що тут не вина суспільностей, які не хотять організувати ся по певним догмам, тільки матеріалістичний світогляд і діалектична метода являють ся застарілими, односторонніми догмами.

Переходячи до г'єнези поодиноких українських партій у Галичині, автор вірно малює ту похилу дорогу, на якій народо-вська партія що-раз більше тратила свій світеський, поступовий характер, аж доки зовсім не склерикалізувала ся. Отсей „розвиток“ народо-вської партії закінчив ся „новою ерою“.

„Покинутий народо-вцями національний стяг політичної свободи, вільнодумства, демократизму і співчутя для понижених і покривджених“ підіймає тепер на ново в гору радикальна партія, що „була виразом того власне суспільно-економічного перевороту серед мужицької маси, який у той час почав між тою масою переводити ся“ і який як покликав радикальну партію до життя,

так і довів її до упадку. Доки існувала одноцільна мужицька маса, доти й можливе було існування одноцільної радикальної партії; коли-ж „мужицька маса розпала ся на дві противні собі що-до економічних інтересів і суспільного положення класи: самостійних, економічно незалежних господарів і робітників-зарібників“, то й радикальна партія розпала ся на партії: національно-демократичну — репрезентантку мужиків, і соціально-демократичну — репрезентантку сільського (і міського) пролетаріату, при чім одначе лишили ся й недобитки радикальної партії.

Коли би „Гльосси“ мали бути — не кажу навіть „знаменитим політичним лексиконом“, а тільки звичайною студією наших міжпартійних відносин, то автор повинен би був піддати критичному розслідуванню програми трьох вище згаданих наших партій, сконстатувати на підставі того розслідування, яким класам нашої суспільности і наскільки вони відповідають, а в кінці розслідувати, оскільки ті партії в своїй діяльності відступають від своїх програм, а тим самим зраджують інтереси тих, яких беруть ся заступати. Але автор не пішов такою дорогою...

При кінці 1899 р., коли творила ся національно-демократична партія, д. Бачинський писав: „Нова політична організація сьвітської, міської української громади повинна бути цілком самостійною, відрубною від духовенства і мужиків. Повинна бути репрезентантом новочасної міської культури, виразителем її міських потреб і її культурних ідеалів. А коли до помочи своєї мусить ужити мужиків, то мусить за те ясно, виразно освідчитися і зобов'язати ся, як і в чім дасть від себе поміч мужикови, і мусить сього додержати. В тій же роботі для мужика має присьвічувати їй програма і діяльність радикальної партії¹⁾.“

Та „нова політична організація сьвітської, міської української громади“ вилила ся в форму національно-демократичної партії. Таким чином д. Бачинський, оцінюючи сю партію, повинен був розслідувати, чи вона по своїй програмі справді є репрезентантом новочасної міської культури, чи справді обіцяє мужицтву конкретну поміч і яку, а в кінці, чи в своїй діяльності держала ся тої програми.

¹⁾ Гльосси до статі д. Юродивого »Слово правди о наших політичних партіях« (»Будучність«, ч. 11 з 15. грудня 1899, стор. 8. Отсі »Гльосси« увійшли в перерібії також до обговорюваної нами книжки.

Тільки в такому разі читачі „Гльосс“ мали би про національно-демократичну партію ясне поняття.

Але д. Бачинський не пішов тою дорогою і читач, перейшовши всі ті хаотично порозкидані уваги про національно-демократичну партію, таки не знати-ме, як поставити себе до неї. Головні закиди, які д. Бачинський робить національно-демократичній партії, се її „всенародність“ (т. є стремління, з'єдинити в своїх рамках усі суспільні класи української нації, яке з огляду на те, що інтереси поодиноких клас не дадуть ся погодити, зводить уся діяльність партії до абсурда, бо ні одна класа в неї незадоволена, а при тім сильніша класа висискує слабшу) і склерикалізоване. Оба сї закиди зовсім справедливі і добре умотивовані, але читач все таки не знає, чи ті хиби партії лежать в її програмі, чи в відступленю від програми в практичній діяльності, чи може в яких иньших причинах, а тим самим не може знати, чи потрібна ревізія програми, чи може лише накликуване до виповнюваня її, чи в кінці розбите партії на більше партійних організацій. З огляду на те, що національно-демократична партія повстала наслідком розпаду радикальної партії, виходить, що вона повинна-б бути репрезентанткою (економічно незалежного) мужицтва; з наведеного цитату і в иньших місць „Гльосс“ виходить знов, що вона повинна бути міською, буржуазійною партією, яка властиво повинна-б оперти ся на міщанстві, а тільки задля недостатчі українського міщанства наслідком спольщення міст східної Галичини повинна піти до мужицтва і зробити з ним умову на підставі даних, які від себе вичисляє автор, а які й справді містять ся в програмі національно-демократичної партії; ще на иньших місцях розбираєть ся, що було-б, як би національно-демократична партія репрезентувала лише міщанство, або лише певну категорію мужицтва, або лише робітників, — і т. д. Всі ті уваги можуть собі бути дуже поучаючі, але хто схоче з того „політичного лексикона“ взнати, як поставити себе до національно-демократичної партії, той не знайде там нічого певного, ясно означеного.

Доказуючи, що поодинокі класи не можуть во імя „всенародности“ лучити ся в одну партію, автор показує неможливість такої злуки між иньшими й на примірі постуляту поділу Галичини. Отже треба завважити, що сей примір вибраний досвть нещасливо, бо поділ Галичини раціональний тільки як політичний постулят найближшої будучности і коли-б до нього прийшло, то політичну організацію відділеної східної Галичини і національна

і соціальна демократія переводили-б на однакових менше більше основах, бо національно-демократична програма сходиться тут із мінімальною програмою соціальної демократії. Ся увага тим потрібніша, що соціальна демократія загалом подає під соціалістичною етикеткою політичні та економічні реформи, які і вважаються масами за правдивий соціалізм, а які в сути річи дуже добре можливі в капіталістичнім устрою і навіть вигідні для нього. Та й те треба ще зазначити, що хоч би в відділеній східній Галичині вплив на політичну адміністрацію увискала й соціальна демократія, — що кладе автор-як *conditio sine qua non* боротьби соціальної демократії за той постулат, — то й тоді суспільні відносини основно не змінилися-б, як не змінилися вони пр. у тих кантонах швайцарської республіки, в яких урядують соціально-демократичні президенти міністрів, бо відносини не змінюють ся зі зміною правительства, коли те правительство є слугою і підпорою тої самої державної машини. Так що поділ Галичини з усіми консеквенціями, се постулат, за яким і національна і соціальна демократія справді можуть спільно боротися, хоч се очевидно не значить, аби сі обі партії мали злізати ся в одну, бо-ж тої один постулат не вичерпує всеї партійної програми, яка що до иньших справ може бути і справді є в обох тих партіях неоднакова.

Сказано в автора, що радикальна партія „підняла і стала двигачем тих самих ідеалів, котрі покинули колісь, в розгарі язикової борби, прибиті, приголошнені більшістю своєї партії, духовенством, світськи народовці, поглубила лише ті ідеалі і розширила їх“ (стор. 28), і своєю діяльністю „добула право горожанства серед української суспільности в Галичині понятям о так великім культурнім значію, як соціалізм, революція, атеїзм і т. п.“ (стор. 30).

Так писав автор про радикальну партію і в згаданій статі в „Будучности“ при кінці 1899 р., отже тоді, коли з радикальної партії виступили вже групи: національно-демократична і соціально-демократична. Се не зовсім вірно. Програма і діяльність радикальної партії була, як звісно, одною з перших проб перенести соціалізм на село і радикальна партія заявила виразно у своїй програмі, що „стоїть на ґрунті наукового соціалізму і годить ся на всі впливаючі з сего консеквенції на полі політичнім, економічнім і культурнім“. Чому-ж про се не згадує автор? „Підняти, поглубити і розширити ідеали світських народовців“ — се-ж іще не значить

ширити соціалізм, бо-ж і найпоступовіші ідеали народівців усе таки були буржуазійні і їх поглибленем та розширенем ніяк не дійти до соціалізму, хиба до соціалдемократизму в його найновішій (нагріотичній у Польщі, ревізійстичній у Німеччині, міністеріальній у Франції і т. п.) курсі. Та се знає добре сам автор, тільки-ж як йому, соціальному демократови, признати факт істнованя соціалізму поза соціальною демократією, яка вважає соціалізм за свій монопол, і то признати в хвилі, коли радикальна партія вже „упала, а властиво розпала ся“ і автор нічого так не бажав би, як зложити її раз на все в архіві?! Вправді трохи дивно, як партія, якої соціалізм зовсім промовчуєть ся, а тим самим tacite негуєть ся, могла „вибороти для соціалізму право горожанства“, — але що значить така дрібна неконсеквенція?!

Все те писав автор 1899 р. — так сказати-б, — на похоропах радикальної партії, до якої й сам належав. Але радикальна партія на перекір подвійному (національно-демократичному і соціально-демократичному) засудови на смерть таки існує і сього їй соціально-демократичний автор не може дарувати. Для „небіжки“ були ще все таки слова признання, але коли вона посьміла не вмерти, то...

„Хто-ж се ті люди, що складають ту партію?“ — питає автор і відповідає: „Се типові мужики. Їх сьвіт, се не той новочасний сьвіт, а сьвіт мужика. Вони занадто образовані, щоб могли не признавати слушности і висшости тій новочасній європейській культурі, та вони занадто й мужики, щоб могли не відчувати в своїм нутрі певної неохоти до неї, а навіть відрази. І тому така хиткість і неконсеквенція в їх поступуваню, така противорічність, так характеристична для них, в їх публичній діяльності¹⁾... А так само і в політиці. Хоч їх розум і інтелігенція не дозволяють їм відмовляти слушности і раціональности соціалізму, то їх мужицьке серце наказує їм несправдіти його. І вони дійсно несправдіть його

¹⁾ До речі: як можна робити партії такі тяжкі закиди, не підперши їх ніяким доказовим матеріалом, і то в книжці для молодіжи, яка, не знаючи життя, не може тих закидів сконтролювати?! Тай загалом треба би більше студіювати фактичні обставини, а меньше держати ся правил діалектики, а то хоч та пані і всемогуча, то дуже часто проявляє свою всемогучість лиш тим, що заставляє людей замикати очі на живе життя і писати нісенітницю...

з цілої своєї мужицької душі. Се ті наші нинішні радикали“ (стор. 120—1).

„Будучности перед собою та партію в тій формі, т. є в формі давньої радикальної партії не має. І тому то є се так конечне, щоб та радикальна партія остаточно на щось уже раз рішила ся. Або нехай ті люди, що творять ту радикальну партію, коли вони справді соціялісти, прилучать ся до соціально-демократичної партії, тільки тоді, розуміть ся, нехай і скинуть із себе ту свою мужицьку шкіру, коли се, розуміть ся, для них можливе, або нехай приступлять до партії національно-демократичної, але тоді нехай уже й виречуть ся свого соціялізму. Та є ще третя евентуальність і ся, здаєть ся, буде їм ще найбільше по серці. Нехай вони виречуть ся всяких соціялізмів і національно-демократизмів і нехай остануть тим, чим є, т. є мужиками, і тоді нехай і створять нову чисто мужицьку партію, але вже без ніяких соціялістичних і національно-демократичних прикрасок, котрі їм цілком не до лица“ (стор. 122—3).

Які-ж фактичні дані спричинили такі глибокі різниці між радикальною партією з-перед і після 1899 р.? Бо різниці, коли вірити авторови, дуже глибокі і принципіальні. Ті, що заложили радикальну партію і держали ся в ній менше більше до 1899 р., були се „люди сьвітські, о міській культурі“ (стор. 28), значить, новочасні Європейці, сі, що тепер складають її, се типові мужики, які відчувають до новочасної європейської культури відразу. Ті оперли свою програму і діяльність на соціялістичних принципах, — сі ненавидять соціялізм із цілої своєї мужицької душі. Ті заступали інтереси мужика-пролетарія, що признавав і сам д. Бачинський, який писав про се до Драгоманова у згаданім листі з 4 грудня 1894 р.: „Я уважаю (та се уважають і Павлик і Франко) всіх мужиків, котрі своїм економічним положенєм входити можуть до радикальної партії, за пролетарів, бож той кусник землі, який вони мають, не робить їх економічно нічим висшим від пролетаря“¹⁾, —

¹⁾ Ю. Бачинський, Моя переписка з М. Драгомановом, стор. 62. — Завважимо, що д. Бачинський був у радикальній партії одним із визначних репрезентантів «молодших», Павлик і Франко репрезентували «старіших», отже цитований погляд можна дійсно вважати офіціальним поглядом партії. М. Л. — Се буде не зовсім вірно. Вважаючи радикальну партію за організацію в першій дній культурну і політичну, ми обертали ся зі своїм словом, із агітацією і орга-

смм радить д. Бачинський для загального добра покінчити само-вбійством у національно-демократичній чи соціально-демократичній партії або найліпше виректи ся й соціалізму й національного демократизму і заложити окрему мужицьку партію, значить, — коли пригадаємо собі авторову класифікацію української суспільности в Галичині на класи і партії, його погляд на мужика, що ідентифікує сього галицького муждаря в німецьким Grossbauer-ом, та його поділ праці між національну і соціальну демократію, — партію консервативно-клерикальну. „Vernunft wird Unsinn, Wohltat Plage“, — справді повний тріумф геґеліянської діалектики!...

Тільки-ж не в житю, а лише в уяві автора. Бо-ж на ділі справа виглядає зовсім инакше. Правда, пролетаризація мужика поступає наперед, нехай навіть, що витворюєть ся й більша мужицька посілість, але-ж радикальна партія по думці автора вже в 1894 р. уважала мужика, якого інтереси заступала, пролетарієм (? — *Ів. Фр.*), а від тоді її ідейний світогляд зовсім не змінив ся. Її програма остає доси та сама, яку прийнято на з'їзді 1895 р., оперши її на соціалізм, і яку помагав укладати сам д. Бачинський і загалом „молодші“; її діяльність, о скільки вона за остатні роки загалом проявляла ся, зовсім не виявляє якихось більших спроневерень програмі, по яких можна-б було вносити, що радикали зрадили свої „соціалістичні ідеали“, а її так сказати-б „щоденні гріхи“ не більші від таких самих гріхів ипшних партій, не виключаючи й соціально-демократичної; в кінці той невеличкий гурток її ідейних провідників із висшою освітою, се-ж ті самі люди, які були в партії в часах найбільшого її розцвіту, а то й від самого її заложеня, і спеціально по 1899 р. не вступив до неї ніхто,

нізаційними пробами не до сільського пролетаріату, який не має ні освіти, ні можности підгичної організації та діяльности, а бажали зацікавити справою радикалізму в першій ряді освічені і економічно сяк-так незалежні елементи нашого села. З тим ніяк не могли погодити ся доктринери-теоретики в роді д. Бачинського, що не знаючи дійсного села і селяньського життя, знали тільки свої ніби то Маркєівські формули. Пробу — доказати при помочи статистики, що наше селянство все, в усій своїй масі не що як пролетарій, узяв на себе д. Будзиновський, і справді, його праця »Хлопська посілість у Галичині« була великим тріумфом для »молодих«, тріумфом о стільки блискучим, о скільки й коротким, бо само жите і його розвій давно злементували сю ad hoc препаровану статистику. *Ів. Фр.*

хто старав би ся повести її ідейний розвигок у напрямі до перешити на „мужицьку партію“ в розуміню д. Бачинського.

Одним словом, діалектичні висновки автора не мають реальної підстави і опирають ся лише на тім, що автор хотів би, аби розвиток радикальної партії пішов у однім із указаних ним напрямів, бо сього вимагають інтереси соціальної демократії яко властительки монополю на соціалізм.

Які-ж причини розпаду і занепаду радикальної партії? Над сим годі тут розводити ся широко, а обмежу ся тільки на кількох увагах.

І так коли би східна Галичина була окремою державою, то радикальна партія знайшла-б була у всеї міжнародньої соціальної демократії тільки признанє за свої змаганя засадити соціалізм на селі, бо, як звісно, соціально-демократичні партії зорганізовані по державам і партія одної держави не мішаєть ся до домашніх справ (як мінімальна програма, організація, тактика і т. п.) партії другої держави. Адже пр. програма польської соціалістичної партії (P. P. S.) що-до соціалізму стоїть від програми радикальної партії багато низше, а її діяльність звернена головно на відбудованє демократичної (не соціалістичної!) Польщі, а все таки завдяки тому, що якусь одноцільну організацію соціальної демократії в Росії трудно перевести і що-до сього панує там великий хаос, а соціально-демократичні партії інших держав не вважають себе в праві рішати про соціалістичність одної, а несоціалістичність другої організації, вважаєть ся вона складовою частиною міжнародньої соціальної демократії.

Але східна Галичина, се часть австрійської держави, в якій маємо ві всіх коронних краях, отже і в самій Галичині соціально-демократичну партійну організацію, якої інтерес вимагав, аби всякі соціалістичні групи в Австрії зілляли ся з нею. Та агресивність проявляла ся і супротив радикальної партії, особливо з боку польської соціальної демократії в Галичині. Соціальні демократи вважали соціалізм радикальної партії меньше вартним і загалом держали ся супроти неї з нехитю, а то й ворожо. Не радикали ненавидять соціалізм, як запевняє нас д. Бачинський, ті радикали, що на кождім кроці і при кождій нагоді зазначували і зазначують своє братерство з соціальною демократією, а тільки жадали й жадають свободи рухів у справах національних (із огляду на агресивність Поляків, від якої не свободні й соціальні демократи)

і аграрних (з огляду на те, що соціяльна демократія займаєть ся головню промисловими робітниками), — але соціяльна демократія, особливо польська, а в найновіших часах і українська, старала ся де тільки було можна копнути радикальну партію. Природна річ, що такі відносини мусіли зродити у певної частини радикальної партії бажане зрівняти ся з соціяльною демократією, що було можливе лише через організаційну злуку з нею. І коли-б було можливо всій радикальній партії злучити ся з соціяльною демократією, то се було-б найліпше покінченє справи. Але се було неможливе, раз із огляду на національне положенє галицьких Українців і хитке становище польської соціяльної демократії в українській справі, а друге з огляду на мужицький характер радикальної партії, якій програма австрійської соціяльної демократії для села не вистарчала. Бо хоч інтереси сільського робітника і пролетарія-господаря в загалі однакові з інтересами промислових робітників, то все таки, коли ходить про мінімальну програму, в одній і другій категорії є свої спеціальні потреби. А тимчасом австрійська соціяльна демократія тих спеціальних потреб сільського безземельного і малоземельного пролетаріату зовсім не узглядняла і в своїй гайнфельдській програмі (з 1889 р.) і не узгляднила їх також, переводячи на віденським з'їзді (1901 р.) ревізію програми, підчас дебати над якою один бесідник¹⁾ заявив, що се була-б западто велика честь для мужика, коли-б соціяльна демократія приняла до своєї програми його жаданя.

Ось де треба шукати причини сецесії соціяльно-демократичної групи з радикальної партії, а не там, де її знаходить д. Бачинський.

Ближше правди стоїть автор у справі сецесії національно-демократичної групи. В часах найбільшого упадку і пониження народовців („нова ера“) прилучили ся до радикальної партії деякі елементи, які потягнув до неї не так соціалізм, як ті поступові, демократичні постуляти з мінімальної програми, яким спроневірили ся народовці. Але курс „нової ери“ швидко збанкрутував і показала ся можливість навернення народовців до поступовости і демократизму. З другого боку згадані елементи, вишумівши ся з мрій „юних днів — днів весни“, побачили ся в радикальній партії ви-

¹⁾ Мабуть Словінець Крістан, зрештою, цитуючи з памяти, не ручу за се; так само не ручу за дословність цитату, але в кождім разі думка передана вірно.

елімінуваними з тих кругів суспільности, з яких вийшли, т. є з кругів духовної і спорідненої з нею світської інтелігенції. Соціалізм радикальної партії замикав їм поворот до тих кругів, а що той соціалізм не був сутю їх мівку і серця, а тільки етикеткою, яку почеплено на них, то вони вже за саму ціну тепла родинного огнища і товариського життя, яке для них було недоступне, готові були позбутися тої невігідної етикетки. Але не тільки те. Без ширших суспільних горизонтів, без терпливости камінярів, які лупали би скалу капіталістичного гнету без огляду на те, що щастє всіх прийде аж по їх кістках, без революційного "огню", а тим самим без віри в можливість революції народніх мас, без пекучого почуття потреби як найшвидшого здійснення соціалістичних постулатів, бо-ж їм, дітям провідників української нації, їм, що також готовилися стати її провідниками, вистало-б, коли-б лише позбутися гнету польської шляхти, т. є вздемократизувати Австрію, — ті елементи не могли рвати ся „до праці, що з'їдає дни, а замість рож дає терни“, до праці без вигляду на швидкі успіхи. Їм хотіло ся праці, якої плоди таки самі вони зривали-б, праці, яка надгородила би їх польськими мандатами, високими становищами, загальною пошаною, честю спасителів Руси. Щоб усе те досягнути, треба-б мати за собою масу мужицтва, яка стояла по найбільшій частині під впливом духовенства. Здобувати те мужицтво, остаючи в радикальній партії, отже здобувати його для соціалізму в важкій боротьбі не тільки з „чужими“, але й зі „своїми“, і то найближчими, значило запрягти ся до праці, на якої плоди треба ждати може й кілька поколінь, до праці, яка вимагає зривання всіх мостів із тими суспільними кругами, з яких вони вийшли... А тимчасом нічого легшого, як погодити ся з тими, хто держить те мужицтво під своїм впливом і... усунений конфлікт, утихомирена „братовбійча боротьба“, уможливлена „консолідація всіх народніх сил до боротьби з чужими“, встелена дорога до „успішної праці“ і до почесної за ту працю з боку своїх...

Такі елементи, се *malum necessarium* усіх, навіть найскрайніших партій, для яких вони „добрі служити, але лихі панувати“, і всяка партія, яка хоче зберегти чистоту своїх принципів, найліпше зробить, коли в хвилині, як вони захотять надавати їй тон, покаже їм двері. І коли-б не сецесія соціально-демократичної групи і не той низький рівень освіти і культури в Галичині, завдяки якому народня маса, не можучи видати з себе своїх партійних провід-

ників, не може обійти ся без провідників із інтелігенції з висошою освітою, через що втрата кожної одиниці з висошою освітою є для партій у Галичині дуже важкою втратою, — то таке „прочищенє крови“ не було-б радикальній партії ані трохи зашкодило. А так радикальна партія стратила занадто багато крови нараз, тому не диво, що так ослабла.

Отже тільки сецесія національно-демократичної групи була природним впливом суспільних відносин української суспільности в Галичині, коли тимчасом сецесію соціально-демократичної групи викликали посторонні причини.

Бо коли-б було так, як думає д. Бачинський, т. є коли-б суспільні відносини української суспільности в Галичині вимагали заснованя української соціальної демократії в її теперішній формі, то ті самі відносини повинні-б також причинити ся до розвитку соціальної демократії. А тимчасом та українська соціальна демократія, яку буцїм то покликали до життя „велісні закони“ економічного розвитку, розвиваєть ся тільки в уяві д. Бачинського, бо фактично стоїть там, де була при своїм завязаню, а навіть, коли судити по таких даних, як упадок орґану, недостача якої-будь агітаційної роботи і т. п., тратить і те, що вже мала. Не маючи сили взяти ся до орґанізації сільського безземельного і малоземельного пролетаріату, не сьміючи в імя міжнародного братерства брати ся до праці на свою руку між українським пролетаріатом по містах, які польська соціальна демократія вважає своїм монополем і радше пожертвує міжнародне братерство, як зречеть ся їх¹⁾, — українська соціальна демократія в Галичині не дає навіть

¹⁾ До речі: д. Бачинський як в »Україні Irredent-ї« так і в »Гльоссах« виявляє дуже вірне зрозумінє небезпеки для української нації з боку історичної Польщі, яке приємно стрітити у галицько-українського соціального демократа. Тільки-ж чому він не стараєть ся вияснити як слід ту небезпеку своїм партійним товаришам із галицько-української соціальної демократії, яка, зрозумівши сю небезпеку, може-б не так швидко присягала вічне братерство P. P. S., а перше зажадала-б від неї ясного становища в сій справі (vide наша статя »З сучасного робітницького руху« IV і V, ЛНВ 1904, кв. XII). Таке проясненє справи відбилося би корисно й на діяльності галицько-української соціальної демократії, бо з теперішнього хаосу корпстає, як звичайно, сильнійший, т. є польська нація. Пр. такий постулят поділу Галичини має між соціальною демократією за собою мабуть лиш д. Бачинського, а зрештою і в польських і консеквентно в імя міжнародного

таких проявів життя, як похоронена д. Бачинським радикальна партія, яка все таки видає двотижневник, проявляє хоч у кількох повітах який-такий рух, відбуває що-року з'їзди, а тепер, зачувати, забираєть ся до серйозної реорганізації. Як буде далі, не беремо ся пророкувати, але на тепер треба сконстатувати, що та українська соціяльна демократія, яка так розвиваєть ся в уяві д. Бачинського, се форма без змісту, оказ, добрий на всякі з'їзди, але не організація, яка мала би вплив на розвиток української суспільности в Галичині.

І се власне найсумнійше, що коли через заложенє національно-демократичної партії буржуазійні елементи нашої суспільности скріпили ся і зискали на поцулярности, то соціялістичні елементи, розбиті на дві партії, ослабли і не проявляють майже ніякого життя, наслідком чого масовий соціялістичний рух в унадку — на велику втіху ріжних „політиків“, котрим се служить за доказ, що „соціялізм не пригожий для українського ґрунту“...

Соціялістичної літератури, яка обгортала-б і прояснювала-б усі прояви суспільного життя, зовсім нема, а в дальшій наслідку нема й загалом ніякої літератури по соціяльним питанням; молодіж, яка своє соціяльне образование черпає із щоденних газет та популярних тижневників і брошурок, заїдає націоналістична фразеологія та соціяльно-демократичне доктринерство, за якими дуже часто криєть ся низький еґоїзм кар'єриста; „провідники“ народа, які під впливом критики з боку радикальної партії почали були повертати на дорогу поступових ідей, не чуючи на собі бича соціялістичної критики, почали вже сходити на шлях, що веде до „нової ери“; клерикалізм підносить голову... Найновіші умові і соціяльні стремління, що виривають на всесвітній арені людських думок і людського життя, не доходять до нас, а як і дійдуть, то не торкають нашої душі, бо ми справді „живем своїм життям“, життям задоволеного в доброго обіду, товстої жінки і ласки божої філієстра, або життям невільника, який лише тоді здібний до бунту, коли пан занадто сильно бе, а коли й вірветь ся до боротьби, то не за свободу, а тільки щоб вибороти собі ліпшого чи „свого“ пана!...

(Конець буде).

М. Лозинський.

братерства в українських соціяльно-демократичних кругах не має симпатій, от як би такі і т. п. справи д. Бачинський обговорював частійше в партійній пресі!...

Ювілей Івана Левицького (Нечуя).

Ювілей співнений о десять літ. У р. 1895, коли завершилося 25 літ літературної діяльності Ів. Левицького, Україна стогнала під тяжким тиском, була в стані духової розтічи і забула про ювілей одного з найбільших своїх синів. Їй було не до ювілеїв тоді, коли найкращі її сини або клали голови на чужині, иноді в боротьбі за справи чужі їй, або знесилені, змучені, майже зневірили ся в будущину рідного народа.

А сьогодні? Чи дивоглядна російська весна поправила положене? Чи дає запоруку кращої будущини? Тим-то й ба, що положене майже ні в чім не поправило ся, запоруки нема ніякої, а проте Бог зна відки й як явила ся людям можливість лекше відітхнути, хоч хвилину пограти ся надіями, пехай і так, що навіть ілюзіями, — і Україна згадала свій старий довг і сьвяткує 35-літній ювілей літературної діяльності Ів. Левицького.

Чим був ювілят для української літератури, для української суспільности протягом сих 35 літ? Відповідь, здавалось би, проста, всі ми чуємо її, та власне задля своєї простоти не легка. Може тут, як і в многих инших питаннях громадського житя, обхідна дорога швидше заведе нас до ціли, як проста. Отже поставмо питанє навпаки: чим не був для України Іван Левицький?

Тут ми відразу набігаємо на кілька зовсім категоричних відповідей, що добре характеризують нам і ювілята і пережитий ним час. Іван Левицький-Нечуй не був публіцистом, не був борцем ані полемістом, не був чоловіком партії, прихильником такої

чи иншої політичної доктрини чи програми. В численних суспільних та політичних суперечках, що вихром проходили по Україні, він або не забирав голосу, або коли й забирав, то все якось із боку, так що його не можна було зачислити ні до якої партії. Правда, дещо у нього весь час стояло непохитне і незмінне, але се не були ніякі партійні програми ані тези, се було його зовсім, сказати так, елементарне, невідлягаюче ніякій дискусії становище національне, українське. Він був Українцем і українським, виключно українським письменником тоді, коли многі його ровесники твердо

Іван Левицький (Нечуй).

вірили, що свобода і соціалізм знищить швидко всі національні ріжниці, і завдяки тим ніби ідеалам залюбки робили ся — москалями. Він стояв на своїм становищі й тоді, коли з легкої руки Костомарова та Драгоманова пішов гуляти по Україні поклик до плодження якихось гибридів, *semivirumque bovem, semibovemque virum*, тоб-то інтелігентів, які-б для ширшого світа були Росіянами, „руськими“, а для „домашняго обыхода“, се-б то супроти українського мужика — Украївцями. І власне в пору найживійшої пропаганди сього неприродного і глибоко неморального поклику Іван Левицький мов нічого й не бувало творив повісті призначені

зовсім не для мужика або не виключно для мужика, а для „всесловної“ української нації, для українських інтелігентів, таких, яких бачив може очима свого духа в будущині, в яких народжене вірив, вірячи в живучість і суцільність своєї нації.

Доля судила йому дожити до своєї публіки; вона, ота українська, не гибридна або одужуюча вже від гибридизму публіка святкуватиме його ювілей.

Ні, не був наш письменник мужем партії ані доктринером. В пору, коли вся інтелігентна Україна плавала в соціалістичних теоріях — ні, в надії на близьке осущення соціалістичних ідеалів, — він малює в „Кайдашевії сім'ї“ ярку картину розпаду українського патріархалізму під впливом індивідуалістичних змагань кожного її члена. В пору, коли многі Українці під впливом кепсько-переварених Марксових ідей говорили про конечність перейти й українському народови через алембик фабрично-капіталістичного ладу і навіть уважали пожаданим зріст того ладу та пролетаризації селянських мас як цемшучої умови настання нового, кращого ладу, він у своїй Бурлачці малює шматочок страшного процесу тої пролетаризації та того фабричного ладу і кінчить таки поворотом живої людини до селянського побуту. І се не були виємкові випадки. Се почало ся від самого початку його літературної діяльності. Всі ми тямимо докори, які підносив проти Левицького Драгоманов за пронаговане буцім-то національного шовінізму в „Причепі“, за звеличане міщанського самодурства старого Лемішки в Хмарах, за ідеалізоване „нового чоловіка“ Радюка в тих же Хмарах. Для нас, на віддаленю чверти столітя видно тепер оптичну помилку Драгоманова: він сердив ся на людей змальованих Левицьким, судив їх слова і вчинки своїм моральним судом, міряв їх своєю мірою, але лайав автора, творця, за те, що створив їх такими живими та близькими своєму серцю, що не понаклеював на них карточок: се мені подобаєть ся, а то ні. Левицький був у важку, войовничу, заогнену пору тим, чого в таку пору і найрозумнійші не розуміють — був артистом, творцем живих типів і більше нічим.

Він не був публіцист, не був теоретик. Хоча нема сумніву, що й о його слух відбивали ся сотки теоретичних суперечок на соціяльні, політвчні та естетичні теми, суперечок, у яких так любують ся інтелігентні Росіяни, то про те ті теми не захоплювали ані його ума ані чутя, лишали ся йому чужими. Ми знаємо, що

він цікавився й рідною історією і всесвітньою літературою, та про те ніде не вказав нікому дороги, бо праця наукового дослідження, аналізи, порівняння не була властивою йому працею. Його історичні праці не дуже блискучі популяризації Костомарова; його „Світогляд українського народу“ — вибір тез і матеріалів із „Поэтических воззрѣній“ Афанасьєва, а його естетично-літературні праці (Нова українська література, Українство в літературних позовах) не визначаються ані глибиною та ясністю естетичного розуміння, ані оригінальністю поглядів; хіба в другій із тих праць оригінальне те, що ідеалом чисто-національної літератури являється література китайська — погляд більше курйозний, ніж оригінальний. Та все те не чинить ані крихітки уйми нашому ювілятові, все те були його принагідні відскоки від властивого шляху, роботи для віддиху після важких подвигів творчості, — а та творчість стоїть про те перед нами величя, чиста, ясна, осяяна блискучим сонцем України, огріта теплом щирого, чутливого серця.

Коли скажемо, що Іван Левицький був артистом, то цього не то за мало, не то за багато, — се ще не вповні характеризує його індивідуальність. Різні бувають артисти і різні у них комбінації творчих та рефлексивних здібностей. От у Росіян і Гоголь артист і Пушкін артист і Достоевський артист, а про те якіж величезні різниці між їх артистичним світоглядом! Коли один, як говорить ся звичайно, сьміється кризь сльози, а другого слово гримить мов орґани в величньому храмі, то творчість третього, се мов величезна психіатрична клініка. Новіша літературна критика, опираючися на психофізичних основах, силкується доходити у кожного автора отих психофізичних основ його творчості, і тільки вияснивши ті основи вважає можливим висловити відповідний суд про його творчість. Коли прим. у польського маляря Матейка чим далі все більше на його великих малюнках щезала перспектива, всі фігури були мальовані мов би на першому пляні і при огляданю малюнка (згадати хоч би Грунвальд) видцеві робило ся по просту душно, то тут відразу видно було, що чим раз більша з літами короткозорість маляря була сьому причиною, а не ніяка „школа“ ані теорія. Масу дивацтв та вибриків нової тзв. сецесійної малярської школи (прим. у значній мірі так звану поезію ліній) можна вияснити перевагою у малярів слухових вражів над зоровими (відси дивна на вид тенденція деяких із тих малярів до музикальності

красок, ритмічності ліній і т. п.). Ту саму перевагу слухових вражінь над зоровими бачимо у більшості поетів тзв. декадентського покоління, тільки що тут діло комбінуєть ся іще тим, що людська мова може висловляти крім сих двох груп ще масу інших вражінь, отже нюхові, дотикові і т. п., і для всіх сих груп появляли ся спеціальісти між декадентами. Нема сумніву, що сим способом внесено величезну ріжнородність і ріжнобарвність тонів у новочасну поезію, але певне й те, що й тут доктрини, тенденції (боротьба в натуралізмом, батьком усіх тих напрямів) повстали а posteriori, а в їх основі лежали певні психофізичні збоченя в будові тіла самих творців.

Коли я перший раз побачив Ів. Левицького — буде тому двацять літ — то моє перше вражінє було почутє якоїсь діспропорції. Читаючи його оповіданя, подивляючи широкий розмах його руки, широкі контури його малюнків, я уявляв собі їх автора сильним, огрядним мужчиною, повним житевої сили й енергії. Тимчасом я побачив невеличкого, сухорлявого, слабосилого чоловіка, що говорив теплим і щирим, але слабеньким голосом, завсїди жалував ся на якусь жолудкову слабість, ходив помаленьку дрібними кроками і взагалі робив вражінє пташини, вродженої в клітці і привиклої жити в клітці, так що пустить її на вольне повітрє, то вона пофуркає, пофуркає і навал вернеть ся до своєї клітки. Мені в ту пору кілька разів доводило ся бути в товаристві з д. Левицьким, брати участь у розмовах, у яких брав участь і він, і ніколи я не пригадую момента, де-б його індивідуальність чи то в розмові, чи в чім иншій якомь ярко виявила себе. Всюди він був той сам тихенький, скромний, немов боязкий маленький чоловічок, щирий, привітний, але нічим особливим не визначний. А коли пару літ пізнійше я відвідав його в Києві в його маленькій, простенькій квартирі зложеної із одної кімнатки й передпокою — зовсім на лад студентських квартир — то й там не покидало мене вражінє тої діспропорції між духовою фізіономією повістаря і людиною. Та одну особливість я таки завважив. Я застав Івана Семеновича над чималим альбомом, у якому були не фотографії знайомих людей, а картони в кольоровим малюнками цвїтів — гвоздиків, лілей, левкої, астрів. Се тоді як раз недавно в Парижі пішла була мода на такі мальовані цвїти, і малюнки на картонах були справді на прочуд гарні. Іван Семенович дуже любував ся в тих мальованих цвїтах, і весь час, поки я був у нього, не зво-

див із них очий; такі картони були зрештою у нього не лише в альбомі, а й скрізь по стінах, де лише можна було їх примістити. І коли його очі спочили на якійсь улюбленій, по мистецьки виконаній квітці, він не міг здержати себе, щоб не промовити або не вишептати з насолодою :

— А, шик!

І цікаво, коли я потім читав і перечитував оповідання Івана Семеновича, мені завжди ввижався сам він похилений над альбомом, із очима блискучими з внутрішнього задоволення, і в кождім моменті, коли дана фігура повісти виявляла себе релефно, вимовляла якісь особливо характерні для неї слова, він, автор усміхався залюбки, придивлявся їй пильно і шептав із насолодою :

— А, шик! От так і треба!

Тільки що сей альбом, се безмежні поля та скупчені села та брудні, хоч характерні в своїй ріжнотності містечка правобережної України. Ів. Левицький, се великий артист зору, се кольосальне, всеобіймаюче око тої України. Те око обхапує не маси, не загальні контури, а одиниці, за те обхапує їх із незрівняною бистротою і точністю, вміє підхопити відразу їх характерні риси і передати їх нам із тою вишуканістю і свіжістю красок, у якій бачить їх само. Мислитель, свідомий артист дрібненькими кроками поспішає за вказівками того ясного зору, силкуєть ся раз більше, а раз менше вдачно групувати, поглиблювати матеріял достарчений зором. Але зір, зорові вражіння звичайно переважають і артист інколи тільки стане та любить ся на ті постаті зфотографовані його очима в усіх їх рухах та обстановах, любить ся та шепче :

— А, шик!

Такі самопас пущені артистом фігури, се безсмертні баби Параска й Палажка, се всі фігури в Кайдашевій сім'ї, се міщанин Лемішка в Хмарах і багато, багато інших у великій галерії типів змальованих нашим ювілятом. Не питайте у них, чого вони хочуть, який їх ідейний підклад, по що вивів їх автор і що хотів ними сказати чи доказати? Нічогосінько. Вони живуть, ось і все. Вони живуть своїм індивідуальним життям, і автор підглянувши те життя не міг не любити ся його проявами, так як ботанік не може не любити ся знайшовши якусь рідку, пишну рослину в повнім розцвіті. Він зупиняєть ся над нею, придивляєть ся до всіх її частин і органів, слідить їх функції, і за кождим

разом, коли добачить щось інтересне, типове, характерне, його очі запалюють ся іскрами і уста мимоволі шепчуть :

— А, шик!

І його альбом збогачуєть ся новим екземплярем.

Критики дорікали йому, що в „Причепі“ голосить національну нетолеранцію, що в „Хмарах“ у фігурі старого Лемішки звеличав старе міщанське самодурство, а в фігурі Радюка дав карикатуру „нового чоловіка“. Уявляю собі, як мусіли дивувати Івана Семеновича такі докори. Я! Звеличав самодурство! Проповідував шовінізм! Карикатурував нових людей! Алеж Господи Боже мій, мені ані снило ся! Я змалював Поляків, Лемішок, Радюків таких, яких бачив, без ніякої тенденції, а вже ви, панове критики, судіть їх і міряйте як знаєте. Але судіть їх, міряйте їх, чи коли хочете їх прототипів, а не мене. Я-ж не вливав у них своєї душі, не робив їх тубою своїх тенденцій, а схопив їх живцем із життя, таких яких бачив, знав, зрозумів, тай по всьому. Хиба докажете, що я зле змалював їх, скривив їх контури, переборщив краски. Та сього мабуть не докажете.

В тіснім звязку з характером творчости Ів. Левицького стоїть його мова. Се вже не та поетична, декуди аж переборщено поетична та квітчаста мова Марка Вовчка, не штучна, силувана, академічно неповертлива мова Куліша, — се переважно буденна мова українського простолюдя, проста, без сліду афектації, але про те богата, кольоритна і повна тої природної грації, якою вона визначаєть ся в устах людей з богатим життєвим змістом. Левицький ніде не голяєть ся за язовими ефектами, не стає на котурни, а коли де й попадають ся у нього чисто язово ефектовні місця (пор. відомий опис невдалого фаврверка: „Тріснуло, блиснуло і показав ся синенький димок“), то вони приходять якось так ненароком, самі собою, немов без волі автора, мов граціозні рухи у вродливої, здорової людини.

Нехай же ще довгі літа ясніють над Україною ті тихі та бистрі очі, що підглянули в ній так багато здорового, своєрідного, чистого, та вміли підглянути й нездорове, невродливе та пусте. Нехай тої духовній велитень у тілі пігмея довго ще любуєть ся своєю рідною Україною і чарує перед нами своїм любим словом її красу та горе й радощі її дітий. І нехай отсей ювілей буде для нього доказом, як щиро любить його вся Україна. Бо хто сїє любов, той і жатиме любов,

Ів. Франко.

Нова книжка — нові часи.

(Проф. М. Грушевській — Очеркъ исторіи украинскаго народа. С.Петербургъ, 1904, ст. 380, 8^о).

Заголовок сей буде декому здавати ся парадоксом: нові часи, мовляв, не йдуть за новими книжками, а навпаки — кождий твір людського ума єсть рідним сином свого часу. Правильно воно так, але у виїмках буває й инакше. Спеціально наше національне жите розвиваєть ся серед таких ненормальних обставин, що такі виїмки являють ся не рідко. Як часто у нас поодинокі люди, поодинокі їх твори розпочинають новий період нашого національного життя! Хоч значіне індивідуальностей в історії обмежимо до не знати як тісних меж, усеж таки ніяк не увільнимо ся від признаня величезного впливу на сучасних і пізвійших таких людей, як Котляревський, Шевченко, Драгоманів і ин. Клясичний примір — Шевченко. Кілько він мав обожателів за життя, кілько наслідувачів по смерті, кілько інтерпретів, видавців, критиків, кілько апотеоз і хул газнав протягом кількох десятків літ — а про те як мало ще загал нашої суспільности зблизив ся до нього і зрозумів його! Він усе ще недосяжний — той побіч Хмельницького найбільший український революціонер. У меньших розмірах се можна сказати і про иньших. Від часу до часу появляєть ся у нас книжка, якої значіне виходить далеко поза рамки звичайної бібліографічної новости, стає історичним фактом. До сеї категорії книжок в останніх часах мусимо зачислити без сумніву „Історію України-Руси“ проф. М. Грушевського. Безперечно се найповажнійший духовий продукт останніх десятиліть на просторі всеї Русі-України. Найліпшою мірою її незвичайности є се, що се перша наукова (і то в найпо-

важнішим розумінню того слова) книжка, що знайшла небувалий у Галицькій Русі покуп. Протягом п'яти років автор приступив до другого видання! Наша суспільність може не цілком ясно розуміє факт появи цього величного твору, але відчуває його добре інстинктивно. Саме тепер минуло десять літ, як М. Грушевський став членом галицької суспільности, як із його приходом зав'язався новий, може найсильніший із дотеперішніх вузол між обома головними частинами України-Русі: російською і австрійською. Не місце тут обговорювати се важне в наслідках зближене, ані розводити ся про те, з якими культурними наслідками зв'язаний прихід цього чоловіка до Галичини: досить порівняти науковий рух і наукову продукцію в Галичині за останнє десятилітє з попереднім півстолітєм! Та з усеї наукової, навіть взагалі духової продукції цього короткого часу на чільнім місці стоїть безперечно праця проф. Грушевського, для якої він посвятив увесь труд, здоров'я, майно, яку зробив найважнішим завданням свого життя.

Мені не стало-б тут місця, як би я хотів докладно мотивувати сей погляд на значінє „Історії України-Русі“ — на се треба-б аналізу самого твору. Знаючи, що багато в нашої суспільности має такий сам погляд на сю справу, обмежу ся тільки до найзагальніших характеристичних прикмет цього монументального твору.

„Історія України-Русі“ — се передівсім повний огляд життя українського народу. Ніхто з більших українських істориків не дав нам такої історії: і Костомарів і Антонович і Куліш і ин. обробляли її монографічно, і то полишаючи великі прогалини. Таким способом досі одним підручником із якою-такою науковою вартістю була „Історія Малої Росії“ Бантин-Каменського, що вийшла ще 1830 р. і сьогодні цілком не відповідає науковим вимогам. Чим єсть повний підручник історії якого народу не тільки для дослідників, але й для всякого інтелігентного чоловіка — про се годі толкувати.

Дальше „Історія“ — се перший науковий огляд нашої бувальщини. З давніших українських істориків праці одного тільки Антоновича і Драгоманова відповідають усяким науковим критеріям. Монографії Костомарова, на свій час знамениті, сьогодні багато де в чім не видержують наукової критики. Як раз критичного елемента не ставало їх авторови. Його Б. Хмельницький прим. може звати ся радше історичним романом аніж студією. Ще меньше „на-

уковости“ мають праці Куліша, та се загально відомо. Вихованець української історіографії Росії — М. Грушевський присвоїв методологічні здобутки її та ще більше розвинув наукову методику, позбувши ся нахилу до певного догматизму (в значінню філософічним), який слідно часто у старших репрезентантів української історіографії. Наукова історична метода репрезентована і пропагована проф. Грушевським, нічим не відхиляється від найкращих взірців західно-європейської історичної науки що до всіх її сторін (геврстики, критики й синтези).

Вкінці ся монументальна праця наскрізь національна. Тут, розуміється, не треба догадувати ся якоїсь націоналістичної тенденції — від неї „Історія“ цілком вільна. Її національний характер лежить передівсім у глибокій та ясній свідомості автора що до індивідуальности української нації; на тім пункті нема ані тіни неясности або непевности; далше в тім, що ціла вона навіяна глибокою симпатією для українського народа, бачить у ньому живу одиницю, що розвивається по всім законам живого організму і поодиноких прояв його розвитку не міряє інтересами інших народів, держав, певних соціальних клас і т. ин. Його Werturteil має тільки один критерій: чуте, добро і стремління народньої маси. Таке становище єдино годить ся з науковим характером історичного дослїду без огляду на те, чи автора вяжуть із предметом які тісніші звязки крім чисто наукових. В порівнаню з иншими українськими істориками ся прикмета дає проф. Грушевському першенство перед усіми. Ані один із визначних наших істориків не мав ясної національної свідомости, кожного з них збивали непевности в найосновнійших понятях про український народ, повні суперечности і боязькості їх твори ширили нераз баламутство в суспільности. Костомарів остав ся завсїди російським славянофілом, Куліш типом внутрішніх контрастів, Антонович репрезентантом українофіла 60-их років, Драгоманів боров ся до смерті у власній душі що до ясного поставлення українського національного питання. Грушевський — се новий чоловік, репрезентант нового покоління, у якого питання: хто ми і які наші відносини до инших народів — уже überwundener Standpunkt. Звідси походить певність у виборі предмету, ясна провідна гадка, свідомість мети в переведеню, а за тим розсіяє туману, напущеного, чи радше не розігнаного дотеперішніми українськими істориками. Національний характер „Історії“ лежить іще в її цілі. Вона не ре-

зультат „науки для науки“, чистого т. ск. філософського дослідю, але має на меті також цілком конкретні національні цілі: має причинити ся до поступу національної свідомости серед нашого народа і дати науку тим, що в історії власної нації можуть чогось навчити ся.

Тому то як поява „Історії України-Руси“ в нашім національно-культурнім розвитку незвичайно важна, так скоре докінченє її мусить бути бажанєм кожного свідомого Українця¹⁾. Через неї наша історична наука здобуде перший тривкий фундамент для дальшого розвитку, загал нашої суспільности знайде в ній невичерпане жерело власного самопізнання, наші передові борці за кращу будучність видіти-муть у ній вірний компас на хвилях практичної боротьби. А вже яке буде мати значіне німецький переклад сїєї книжки — годі розводити ся. Вона зробить честь не тільки авторови, але й нації; аж тоді почнуть ся правдиве і глибше зацікавленє європейського авторитетного свїта нашою мнущиною і теперішнім положенєм. Поява такої солідної наукової праці зробить в „Європі“ для нашого народа більше, ніж цілі сотки політичних (легкої марки) часописних статей.

Хоч і яке величезне значіне довголітньої праці проф. Грушевського, все таки лежить одна велика перепона для її використання. Річ загально звісна: вона заборонена для $\frac{1}{11}$ частин української нації. В російській імперії вона доступна тільки одиницям, загал української інтелігенції переважно не знає про істнованє „Історії України-Руси“. Російська цензура в тім разі як найліпше вповняє добре зрозумілі інтереси державного режіму. Такий стан одначе зводить практичні користи сєї праці до дуже обмежених рамок. Тому що на разі нема надії, аби повна „Історія“ мала доступ у Росію, чи то в українськїм оригіналі, чи то в німецькїм перекладі, задумав проф. Грушевський знайти иньший вихід із трудного положення. Він рішив ся видати короткий підручник української історії в російській мові, який би не змінюючи свого основного характеру (обговореного висше) вповнив те завданє в межах російської держави, яке не судилось українському оригіналові ані німецькому перекладови. Результатом того плану є спора

¹⁾ Доси вийшли IV томи (I у другім виданю), V т. друкуєть ся, так само незабаром вийде в свїт I т. німецького видання (в Липську у Тайбнера).

книжка, якої заголовок виписаний на чолі сеї статі¹⁾). Хто добре знає практику російської цензури супроти українських книжок і авторів, проскрінцію самого імени „Україна“, той міг намір проф. Грушевського назвати дуже ризиковним. І дійсно був час, коли сам автор мав весь наклад гроша (а він високий) за пропаший. На щастє завдяки деяким прихильним обставинам, головно подувам т. зв. „весни“ в Росії книжка, хоч не без трудностей і обкроєна, побачила сьвіт божий.

Одначе діло не в самій появі книжки, але в тому, що книжка такого змісту і характеру появилася в російській державі і стала доступна для загалу Українців. В тім саме історичне значінє книжки, бо наскрізь національний характер її для Галичан має меньшу вагу аніж для рос. Українців, тому що у нас конституційна боротьба хоч у часті причинила ся до зросту нашої національнополітичної сьвідомости. Для рос. Українців такі часи ще за горами, тож поява приступної для них книжки в роді отсеї мусить мати далекосяглі наслідки.

Як сам автор зазначає на вступі, ся книжка, се короткий витяг із „Історії України-Руси“ і має служити для першого ознайомлення з предметом. При тім одначе не має на оці загалу української суспільности, але круг інтелігенції, що вже має певне наукове підготованє; тому то зміст опановує тут форму: авторови бажало ся вложити в рамки малої книжки як найповнійший образ історичного життя українсько-руського народа. Як би автор був сей зміст убрав у принадну артистичну форму, легку до читання пересічному інтелігентному чоловікови, то книжка мусіла-б вийти в двоє така завбільшки. Такий підручник української історії обіцює автор аж згодом, по завершеню повної „Історії“. Як сказано, „Очеркь“ — се короткий витяг із „Історії“. Дійсно ріжниця між ними тільки в обемі. Все, що можна було пропустити в деталів історичного розвитку без шкоди для вірного зрозуміння його в причиновій звязи — все те полишено на боці. Відносини такі як між ескізом і образом. Поза тим усі прикмети „Історії“ зазначені попередю „Очеркь“ задержує. Отже передівсім він повний, бо обіймає огляд усього історичного життя України; він вповні науковий, і в цілости і в кожній часті в окрема; має той сам національний характер, ті самі

¹⁾ Книжка повстала на основі викладів проф. Г., читаних на весну 1903 р. в париській »русской школь общественныхъ наукъ«.

ідеї, та сама ціль пронизує працю наскрізь, що й „Історія“. До того тільки перша половина книжки може вважатися для нас „витягом“ із великої праці, друга половина виходить поза те, що доси появилось ся з „Історії“: се витяг а ргіогі з рукописних тек автора, отже для нас має ся друга половина „Очерка“ значінь первісного тексту.

Для нас, австрійських Українців, вага „Очерка“ передівсім у тім закінченю, в доданю того, чого нема ще в „Історії“, а також у тім, що дає нам короткий, прозорий, вигідний, а притім дуже компактний підручник української історії, що в певних практичних цілях гарно заступить великі томи „Історії“. Одначе для нас він не призначений, а для російських Українців: для них він мусить мати те значінь, як для нас „Історія“, і навіть іще більше. Не треба забувати про т. зв. педагогічне значінь книжки, про те, що вона має вчити суспільність, має виповнити певне ідейне завданє. А такої книжки історичного змісту на російській Україні ще не було, бодай такої, що відповідала би новочасним, виклярованим ідеям нашої національної свідомости. Сього завдання не виповнить ані Бантиш-Каменський, ані Костомарів, ані Антонович, ані ніхто иньший з досить значної плеяди виднійших українських істориків, давнійших і теперішніх. Се міг дати тільки історик нового духового покоління, яким є М. Грушевський. Як раз у тім „Очеркѣ“ має історичне значінь. Українська історія в тій формі в Росії ще цілком невідома, небувала, її проблески ледви тут і там проскакували крізь поетичну інтуїцію Шевченка, або несміло визирали з під общеруської політури давнійших українських істориків.

Попробую тепер дати коротенький перегляд і характеристику „Очерка“. Складаєть ся він із 24 глав і одної карти. Остання глава присвячена „сучасному становию українства“, а всі иньші мають дати огляд історичного розвою нації.

В I главі подано огляд сучасного розселеня укр. нації і найважнійші історичні переміни етнографічної території; завершує главу характеристика українського етнічного типа.

II глава дає перегляд розселеня українських племен і їх відносин до степових кочовиків, що мали величезний вплив на формованє української етнографічної території. Культурне і соціальне житє українських племен перед державним в'єдиненєм змальовано в III главі. Економічний стан, торгівля і промисл обговорені в IV, де також подано завязок київської держави, відповідно до погляду,

репрезентованого автором про генезу першої української держави (проти т. зв. норманської теорії). Тому то як раз державний за-сновок сполучений і вяснений разом із торговельними відноси-нами, бо на думку автора державна організація вийшла від київ-ських купецьких сфер. При тій нагоді схарактеризовано коротко теорію про початок руської держави, виложеною першим нашим лі-тописцем.

V глава обіймає розвій київської держави в 9 і 10 вв., з осо-бливим оглядом на ступневий її розвиток і сполучуване поодинок-ких руських племен в одну політичну цілість. Цілий сей період названий автором „процессомъ созыданія“, що закінчується вели-кою політичною будівлею Володимира В.

Натомість дальший період української історії, беручи з полі-тичного становища, має на собі прикмети „процесса разложенія“; обіймає він 11 і 12 столітє і представлений у VI главі. Окрема глава VII займається історією поодиноких земель, головню Гали-чини і Волині. Політичний і суспільний устрій, право і культура українських земель передмонгольського періоду схарактеризовані знаменито в VIII розділі. Результат, до якого автор доходить, сто-їть по середині між некритичною ідеалізацією князівських часів і гіперкритичною неґацією якого будь вишого культурного ступня в давній Русі. Погляд автора всюди підпертий дуже силь-ними позитивними науковими доказами. В сім місці згадаю ще одну велику заслугу проф. Грушевського. Після його праць паде раз на все погляд, що панував доси в історіографії російській та за нею в європейській, буцім то давній княжий київський період — се інтеґральна частина пізнійшої московської історії і нинішньої російської держави. Після того погляду українська історія почи-нається ся ледви з 16, що найбільше 15 ст. Жерелом такої історич-ної операції була в значній часті іґноранція, але ще більше по-літичні мотиви, неприхильність до України та її політичної і куль-турної незалежності. Аби підперти сей ненауковий погляд, виду-мувано найдивачнійші теорії (що й доси не цілком перевели ся), але поважна наукова критика розбивала їх. Про те погляд про-безпосередній звязок російської держави з давньою київською та одноцілну політично-культурну традицію не переводив ся і його підтримували більш або менше сьвідомо навіть українські історики. Показати хибність сеї теорії — се одна з провідних гадок „Исто-

рії“, зазначено її рішучо в „Очерку“ (сьому питанню присвятив автор також окрему статю, що буде видана в Росії), і тепер уже, а ще більше після німецького видання історії, ніякий поважний учений не стане заперечувати Українцям права до давньої київської історії. Розуміть ся, не відмовить ся рівночасно права до неї Москалям, бо згода на сім пункті цілком можлива, а навіть конечна (аналогія в західній Європі: Німеччина і Франція у відносинах до франконської держави). Все таки завдяки працям проф. Грушевського зникне із науки баламутство, перейде хіба у виключну опіку „Московскихъ Вѣдомостей“, „Галичанина“ й ин. под.

В ІХ главі бачимо процес переходу українських земель у склад литовської і польської держави, а в Х успішні заходи польських політиків після литовсько-польської унії, щоб українські землі приналежні до Литви злучити безпосередно з Польщею. Сі перипетії нашої історії зображені й освітлені незвичайно гарно — одна з найкращих частин наукової праці проф. Грушевського. „Культурна місія“ Польщі, прославлювана деякими польськими істориками, знайшла тут свою правдиву оцінку.

Рівночасно з переходом українських земель у тісну злуку з Польщею почала ся еволюція в українській суспільности, спричинена аккомодациєю укр. земель з польськими. Ся еволюція сягала глибоко в дотеперішній суспільний устрій і культурне житє, захопила спершу упривілейовані верстви (князів, бояр), дальше міста й села, витискаючи всюди глибокі знаки, слідні й доси. Конкретний результат сеї еволюції, то наплив чужих елементів в укр. землі, упривілейованє їх, безоглядна експлоатація ними природних багатств краю, утиск політичний, соціальний, релігійний та національно-культурний. Характеристика сеї великої переміни обіймає глави ХІ, ХІІ і ХІІІ. В останній представлено в головних рисах національну реакцію української суспільности, що обявила ся в формі релігійного і культурного руху 16 і 17 в. Козацтво було одною з форм сеї реакції, власне найважнішою формою, що стала дуже скоро загальним національним рухом, в основі чисто демократичним. Тим то поясняєть ся його величезна перевага та грандіозне історичне значіне супроти таких майже безрезультатних рухів, як змаганя української аристократії XV і XVI ст., міщанства й духовенства XVI і XVII ст. В тім дусі подано генезу і характеристику укр. козацтва в XIV главі. Ся власне звязь його із змаганями української аристократії та міщанства, як обявами на-

ціональної реакції проти наслідків польської інкорпорації, належить теж до найкращих результатів у дослідях нашого знаменитого історика.

Політичну історію козацтва до 1680 р. оповідано в чотирьох дальших главах (XV—XVIII), при чім головню звернено увагу на внутрішні конфлікти серед самої української суспільности, творене політичних партій, їх соціальний підклад та обопільні їх відносини. Тут автор вибрав як мога найкращий і найвідповіднійший принцип для характеристики сих внутрішніх конфліктів. їх зведено до одного знаменника, яким є українська народня маса. Глядіти на історію козащини з того пункту, се вже не бачити в ній калейдоскопа фігур і фактів (як буває переважно у нас, навіть у істориків), се вже дійсне історичне жите зі всіми правилами і консеквенціями історичної еволюції. Важна з того боку глава XIX про соціально-економічний процес Лівобічної України в 17 і 18 ст. Спеціальна вартість сеї глави в тім, що мусить розбити романтичний оптимізм багатьох наших патріотів у поглядах на соціальне значінє козацтва. Вже годї буде більше прим. закріпощене селян 1783 назвати кайданами, в які закувала нас Москва: сі кайдани були зроблені до останнього цвьяшка самими таки синами України... Подібно упадок гетьманщини (гл. XX) виходить не тільки як наслідок тактики московської політики, але в значній мірі як неминучий результат політично-соціальних відносин у самій Україні.

Останнім часам козацтва в Правобічній Україні, його упадку і відгомонам (гайдамаччині) присвятив автор XXI главу, підносячи тут передівсім політичні причини національного упадку. В XXII главі маємо сумну картину найглибшого упадку України в 18 ст. з кожного боку: політичного, національного, культурного і соціального; се був найглибший упадок нації після татарської руїни 13 ст.

Разом із тим найтяжчим упадком лучить ся поводи реакція проти нього — українське відродженє 19 ст. Йому присвячена XXIII глава, а остання глава (XXIV), як сказано, подає нинішній стан українства. Сі остатні глави, розуміеть ся, дуже сильно „прочищені“ примусовими пропусками, та все таки дають добрий і вірний образ нашого теперішнього національного положеня; образ австрійської України, природно, не потерпів нічого від сеї обережности, але огляд російської України счеркнений на три четвертини.

Прилучена карта подає стан нинішньої етнографічної території, рівночасно приноровлена до зрозуміння політичної історії народу.

Отсе коротенький огляд сеї інтересної книжки. Богато, дуже багато насуваєть ся гадок при читаню її. Відкриваєть ся просторий вид у далеку минувшину, і в ній бачить ся органічний розвій народу як цілоти, однородної фізично та психічно маси, великої людської громади, одного з найбільших народів Європи. Хоч образ не дуже відрадний, хоч нераз стискаєть ся серце при читаню, всеж таки кінчимо книжку з бодрим духом: новий період української історії мусить бути инакший, бо входять у житє і боротьбу нові елменти, нові мотиви, нові ідеї, нові ідеали, виступає нове покоління, в якого програмі мусить стояти змаганє, аби не повторяти блудів нашої минувшини. А сї блуди видно дуже ясно; побачить їх кождий, у кого не притуплена думка і не скривлений розум. О, з сеї книжки можна навчити ся дуже багато! Про се нехай намятають усї ті, що вже мають патенти, або що їх іще хочуть здобути — на публичну діяльність для народу і його іменем. Спеціально всім серцем треба бажати, аби ся книжка переді-всім була корисна для тих, для яких призначена — російських Українців. А в тім — про результат сумнівати ся годі...

У нас є нахил до теоретизованя, тож може дехто запитає: як виглядає філософічний бік історичних праць проф. Грушевського, спеціально в отсій книжці, яку історичну теорію репрезентує наш історик? Се питанє само в собі маловажне, але що у нас привязують до подібних питань велику вагу і є між нами багато таких, що в теоретизованю історії бачать виключну стійність сеї науки (бо-ж се незмірно легше причіпляти ся до теорії, аніж опановувати позитивну частину історії). Скажу коротко: проф. Грушевський не є репрезентантом ніякої теорії по філософії історії, яких намножило ся значне число в XIX ст. від Конта (Comte) по Лямпрехта; деякі з них мали величезний розголос, та швидко за розголосом здобували гробову тишину, деякі удержують ся ще доси, найзавзятійше як раз у не-істориків. Наш історик не стає на виключну службу ніякої ексклюзивної (бо вони майже всі ексклюзивні) теорії, а йде дорогою єдино можливою для розвою історичної науки: не признаючи ніякій теорії права на виключне панованє (в історії людського ума нема таких стислих і простих „законов“ як у фізичній природі) користуєть ся кождою, коли вона

дає щось позитивне для розсвітлення розвитку людської громади. Сею т. ск. сівкретичною дорогою пішли всі найвизначніші європейські історики, а репрезентантом сього напрямку є у нас проф. Грушевський. Він не претендує на непомильність (як різні теоретики) і тому завсіди дуже виразно відділяє: дійсність, можливість і правдоподібність, правду об'єктивну і суб'єктивну, одначе нема в тім ані самоволі, ані упередження, ані пристрасти, ані тенденції¹⁾.

Вірний син науки.

С. Томашівський.

¹⁾ Признаю ся, що в деяких питаннях у мене суб'єктивні погляди дещо інші, аніж у шан. автора (прим. що до розмірів первісної укр. колонізації, генези київської держави, характеристики Хмельницького, козацької старшини і т. ин.), одначе тут не місце розводити їх ширше. Позволю собі тільки справити дві дрібні помилки, які я доглянув при читаню (і не знайшов справлених при кінці книжки), а се: на ст. 326 подано хибно дату т. зв. волинського бунту 1785, зам. 1789; на ст. 368 сказано, що в Галичині „большая половина воздѣльваемой земли« належить польській шляхті, тимчасом уся табулярна власність (і не-шляхотська) менша від рустикальної (5 : 8).

Новий русько-німецький словарь.

Перед кількома місяцями появил ся в продажі: „Руско - німецький словарь“ Омеляна Поповича в Чернівцях. Сей словарь, як видно з його об'єму (320 стор., 8°), підручний, тому годі до нього ставити такі вимоги, як до повного. Та коли оцінимо його загально, то оцінка вийде прихильна, бо добрі прикмети рішучо переважають слабі сторони.

Передовсім важно, що сей словарь призначений для Німців, а не для Русинів, тому то й при поодиноких словах подані відміни, роди і ин. тільки до руських слів, а не до німецьких. Дуже добра прикмета словаря й та, що в ньому окремим друком або окремими знаками зазначено всі голосові зміни при конюгації і деклінації, що значно улекшує чужинцеві розумінє нашої мови і користуванє словарем. Так прим. слово *збір* із курсивним *і* означає, що при відміні *і* переходить на *о*, отже збору, зборови і т. д. Так само *зір* — зору; *збіч* — збочі; *злість* — злости; *кір* — кору; *кід* — кола; *клекіт* — клекота і ин. При дієсловах курсивні букви *у* і *ю* у словах на -увати, -ювати означають, що в пасивних дієприкметниках *у* і *ю* переміняєть ся на *о* і *ю*, як: рахувати — рахований; купувати — купований; шанувати — шанований; малювати — мальований і ин. Інші звуки, що переходять якісь зміни, надруковані також курсивом, отже: *пїч* — печі; *поле* — піль; *мазати* — мажу; *писати* — пишу; *таскати* — ташу; *платити* — плачу; *платити* — плачу і т. д. при чім автор наводить також змінену форму. Скобками зазначає знов віп ті звуки, які при відміні відпадають, отже: *мáр(о)т*, *мар(е)ць*, *манов(е)ць*, *мáт(о)ль*, *мáч(о)к*, *мер(лé)ць*, *міст(ó)к* і ин. Скобки означають також, що слово може уживати ся без букв у скобках або може мати инше значінє,

подане в скобках, пр. *мале(се)нький, мерз(ени)ість, мнати* — *vorbei sein (gehen, ziehen), schwinden*; *мірний* — *(mittel) mässig* і ин. Автор указує також при словах важливіші відміни, або коли вони цілком правильні, подає при них відсилачі до головних взірців деклінації і конюгації, надрукованих у передмові до книжки.

Поєдинчі і зложені слова також дуже легко відрізнити чужинцями з тої причини, що автор друкує наростки і приставки иньшим друком, як: *зачу́ти, зблуді́ти, зібга́ти, навозі́ти, набі́й, на́гніт, підохота́* і т. д. Через те знає кожний від разу, де має шукати за поєдинчим словом, яке може бути йому потрібне.

На похвалу автора треба зазначити ще й се, що він старався повикидати зі словаря всі москалізми, що так занечистили нашу мову; вправді не вдалося йому перевести се цілком, — що я й зазначу далі — але коли порівняти його словарь із словарем Желехівського, то покажесть ся, що процент москалізмів у Поповича далеко менший, ніж у Желехівського.

Дуже шкода на мій погляд, що автор не ужив при подаванню поєдинчих і зложених слів, та при споріднених, скороченого способу, через що міг заощадити багато місця і використати його на збільшене числа слів, яке може вийти тільки на користь кожного словаря. Чи не ліпше було побіч слова *брат* по його німецьким значіню дати *-ик (ік), -ова́, -а́нець (-а́нок)* і німецькі поясненя, ніж визначувати для них окремі стрічки, через що змарнувалося непотрібно місце. Так само й при зложених словах вистало б було подати поєдинче раз, а опісля приставки, з якими воно складається, прим. *сунути, з-, за- ви-, по- під- при- роз- на-* і т. д. ніж стільки разів повтаряти ціле слово! Кожний же інтелігентний чоловік потрафить собі легко сам його зложити, а сей словарь виданий для інтелігенції, не для простих людей, для яких не дуже то й треба словарів, а як коли й треба, то ті словарі для них повинні зовсім інакше виглядати, як словарь Поповича.

По сих увагах більше загального характеру перейду до дрібнійших, які насунули ся при перелистовуванню книжки. Зачну від наголосу.

Наголос подавав автор переважно правильно, а де він буває подвійний, то зазначував се на словах, прим. *за-зле́ ма́ти, лі́нніві́ти, по́чесний* і ин. Та є й такі слова, на яких він зазначає або зовсім не уживаний наголос, або як уживаний, то хибно, або на дуже вузкім просторі. А що його словарь не обіймає говорів, бо за ма-

лий, то й такі наголоси не повинні в ньому бути. Я зазначу хоч деякі: Ва́бець, ве́жа, господа́рити, до́бродій, жа́жда, же́нити, зве́но, като́рга, краша́нка, прова́л, сливе́ в знач. майже, старо́ста, ча́рї, шу́ма (Schaum) і ин.

Багато також подибуєть ся в словарі правописних неконсеквенцій, або навіть неправильностей. Поминаю те, що автор не м'ягчить цілком закінчень *-ський, -цький*, тримаючи ся тут очевидно галицьких шкіл, але повинен був бодай консеквентно перевести звук *у* у складах *-ува*, тим більше, що при дієсловах не тримав ся тут галицьких взірців і писав правильно: купувати, напастувати, рахувати, лаштувати і т. д. зам. куповати, напастовати, лаштовати і т. д. Та не вважаючи на те він пише: бісноватий, вилковатий, виноватий і ин., хоч *у* в тих словах і правильнїйше і звучить красше. Так само йдучи за галицькими шкільними взірцями полишав він усюди такі інфінїтиви, як: мочи, беречи, вибічи, вимочи, виречи і ин. зам. могти, вимогти, берегти, вибігти, виректи, снекти і т. д. Так само галицький шкільний вплив видно в писаню таких слів, як: безвстидний, взгляд, вздовж, взнеслий, встид, всхід, виданє, видоптати, рішенець, шккло, шклянка, шкляр, шкородити і ин. зам.: зам. стид, схід і т. д. та: відданє, витоптати, рішинець, скло, склянка, склярь, скородити і ин. В імениках на *р* не дає він цілком змягченя, хоч на таке змягченє вказує другий відмінок, отже: царь, господарь, різьбарь і ин. За те чисто буковинським треба вважати мішанє самозвуків *е* та *ї, и*, як: шестак, претичина, завидїя, завируха і ин. Не знаю також, чому автор уживає постійно *и* зам. *ї* в таких словах, як: безименний, биржа, бисер, камизолька, капитан, микдал, мнута, мирянин, рабин і ин. Барїлка коли уживаєть ся де, то певно на дуже вузкім просторі, а загально кажеть ся: барилка, баривка. Кріпїсть не уживаєть ся також, тільки кріпость. Інші дрібниці поминаю.

Автор не звернув також щільної уваги на те, аби загально розповсюджені слова не пропускати, особливо коли вони повинні стояти при таких, що їх дуже нагадують при перегляданю словаря, прим. бадьо, бантина, бариш, бридота, вагітний, вартівня, вурдити ся, головатиця, гордовина, діл, пліснявка і ин. За те навів багато льокалізмів, які безпечно можна було пропустити без страти для словаря. Вистанє тут навести хочби такі, як: бре, брє, бритити (голити), буката, бутук (?) ветити, переветити (übertreffen), горїлля,

гугея, джерга (дерга), салба (Halsschmuck), себний (mutig), сла-
тина, терх, фарнути, фелега, фискавка, фальча, шумеребок і иньші.

Декуди уживав автор також новотворів, хоч не скажу, щоб
усюди вдатно, прим. вівертка — Korkzieher; вирóбня — Fabrik;
відстановити, -вляти — wiederbeleben; красівець — Puppen-
räuber; позбáва — Befreiung; úкий — geschult і ин. Неправильно
на мою думку ужив автор *брид*, *жолуд*, зам. бридь, жолудь;
шва — зам. шев; *мязь* — зам. мяз; форми гáрен зам. гарний до
тепер не доводило ся мені стрічати.

Зовсім непотрібно позаводив д. Попович до свого словаря
цілий ряд таких чужих слів — румунських, мадярських і головню
польських, на які в нашій мові є дуже добрі вирази і яких нема
потреби заступати варваризмами. Наведу тут деякі: не́піт — Nefte;
непóта — Nichte; бізувати, бірувати, забірувати, гайтувати, ги-
рішний, легінь (не перечу, що всі сї слова уживають ся між на-
родом, але для них місце в диялектольоґічнім словари, а не тут);
душман — Tygann: отян — Fernrohr; далі цілий ряд польських:
варунок (warunek) — умова; видіве (widzenie, Sehen) — вид;
відмо (widmo) — привид; виняток, -тковий (wyjątkowy) — виім-
ковий; віщ (wieszcz) — віщун; воле — воло; вонь, вонність,
вонний — в значіню запах, запашний, хоч рівночасно побіч них
пише: воняти, вонючий — übelriechen, übelriechend; зго́ла (zgoła) —
зовсім, цілковито; ліска (laska) в значіню палиця; (є в нас і вираз
ліска, але він значить малі ворота або дверці, вишлетені з прутків;
того д. Попович одначе не подає); мгла (mgła) — мряка (або коли
вже так конечно хто хоче, то імла, в кождім разі не мгла); пере-
справа, -вляти — переговори, -ювати; пищалка (pyszczalka) — со-
пілка; піхур (pęcherz) — міхур або пухир; половичний (połowiczny) —
половинний; по́пуд (porząd) — Antrieb; потвар (potwarz), по на-
шому клевета; предцінь (przecież) — аджеж; ритина (gucina) —
Kupferstich; скуток, -чний (skutek) — наслідок; таковий (навіть
поль. takowy, як відомо, убите розпорядженєм Коритовского) —
такий; трéзвий (trzeźwy) — тверезий: уставичний (ustawiczny) —
ненастанний, безнастанний; шацувати (з німецького через польське
szacować) — зам. оціняти і ин. — як видно, не мала низка дивоглядів.
Д. Попович подає деякі слова, запозичені з церковщини, як: крот-
кий, куст і ин., або з російської як: батюшка — Pfarrer, при чім
навіть не зазначає, що батюшками називають ся тільки православні
російські попи, а не иньші; та звідки він вирвав слово: позаякий —

wie beschaffen (утворене очевидно від так само дивовижного — позаяк) — слога я й згадати не годен.

Найчастіші одначе в словарі москалізми; я вчислю їх тут усі (на скільки завважив їх), щоб д. Попович при можливим другім виданю словаря не ужив їх знов: віроятний, -тність, вмінати, дійство -увати, діятель -ний -ність, если, жати (drücken), злучай і случай, случайність, зрительний, зритель, коварство, личный -ність, мечта, варічне, норовственність, общий -ина, особенний -ність, понеже, поприще, порядочний, приятний, различити -чний, рубаха, свойство -енність -ий, совіт -ник, -увати, создати, супруг -жіє -жний, таможня, точильщик, трогати, ужас -ний -ати ся, участвувати, яд, чувство -увати. Замість тих усіх слів є в нас свої власні, далеко відповіднійші тому, що популярно називається „духом“ мови, тому нема ніякісінької потреби обставати за ними або придержувати ся їх.

Окремий уступ мушу присвятити також тим словам, які вправді є в нас і уживають ся, але в иньшій значіню, як їм надав д. Попович або лише в подібнім. І так: богатир означає у нас багатого чоловіка; автор перекладає його виразом Held, що по нашому значить: герой. Бураковий може бути: aus roten Rüben, але й dunkelrot. Віскробок перекладає автор через Rest; се очевидно занадто загально. Гиря перекладене на Naag, хоч вона означає довге волосє, а не якебудь. Галиця перекладено на Ungeziefer, хоч се льокальне гуцульське слово значить гадюка. Дівка, дівця перекладені на Jungfrau, хоч Jungfrau значить по нашому дівка, дівчина, а попередні слова не уживають ся, хиба в приложеню до Богородиці. Квач перекладений на Pinsel, хоч не знаю, що сказав би прим. д. Труш, як би хто запропонував йому показати свої квачі, якими малює. Книш означений виразом Brötchen mit Fülle; чужинець міг би подумати, що се пампушок; тимчасом книш буває в ріжних околицях ріжний, але декуди виглядає так як здоровий собі Brot. Колиба перекладена на Hütte. Родом хатини вона є, але в кождім разі не хатою, лиш будою. Колодач має означувати schlechtes Messer; тимчасом колодачем називається ся ніж із великою деревляною колодкою. Перекласти крашанку словом Osterei за мало, бо Osterei може бути зовсім некрашене (якого й виключно уживають, коли ділять ся „св'яченим яйцем“), а може бути й писанкою, яка знов знов зовсім відмінна від крашанки. Манджати уживається ся звичайно в значіню йти (особливо швидко), але не wandern. Пискливий не все значить piepend, pfeifend, бо в при-

ложеною до свині ледви можна би сказати pfeifendes Schwein. Плохий значить schlecht, schwach (чи scheu — того я не чував), але значить також добродушний (те саме, що в деяких околицях означає ся виразом благий). Пращур можна перекласти на Urgvater, але мабуть ніколи Ururenkel. Сьвіт у значіню Licht уживають деякі письменники під російським впливом, але у нас на Licht є добрий вираз сьвітло і його треба тримати ся. Ясїти в значіню verkünden менї не доводило ся чувати.

Побіч вичислених слів є й такі, що їх переклад на німецьку мову вповні коректний, лише що вони попри вказане значінє мають іще инше, якого автор не подав зовсім. Баба попри altes Weib, Grossmutter, Memme, Gugelhupf означає ще жebraчку, замужну жінку (моя баба = моя жінка), а є й баба на мостах — кафар, у кувні — Ambos, рід гриба і т. п. Баламут — Betrüger, але також опалка. Басувати — Bass spielen od. singen; коні басують; він йому басує = потакує. Бігун — Läufer, Pol; чип при дверех. Богородиця — Muttergottes; в деяких околицях ходять із богородицею на плечах. Веснянки — Sommersprossen; весняні пісні. Вивід — Ausführung, Schluss, Ableitung; жінки ходять також до виводу. Випис — Auszug; випис із ремесла. Відворот — Rückseite; відворот вояків. Галушка — gefülltes Kraut (?); гнітити — drücken, bedrücken, pressen; гнітити хліб у печі. Губа — Lippe, Mund (польонїзм — gęba); пішов на губи. Дачка — Abgabe; декуди податок. Козаччина — Kosakenland; київська козаччина в 1854 р. Коляда — Weihnachtslied; дайте нам коляду. Луг — Lauge; ми в луг підем всі з косами. Лопатка — Schaufel; не їж зелених лопаток; мене коле в лопатках. Мід — Honig, але як би хто сказав Німцеві: Принесїть мені меду напити ся (через Honig), то ледви дістав би те, чого просив. Поліг — gemähtes Gras; жінка в полозі. Розвідка — Untersuchung, Nachforschung; молада розвідка. Цапок — Ziegenbock; купив собі цапок дров.

Завважу ще, що в словарі досить друкарських помилок і хоч деякі справлені на початку книжки, то все ще полишали ся й несправлені. До недостатків книжки належить цілковитий брак фразеології; тимчасом вона повинна бути й у найменшій словарчику, особливо де в певній фразі дане слово має зовсім окреме значінє. З усім тим одначе ми вважаємо словарь д. Поповича корисним набутком для нашої словарної літератури.

Волод. Гнатюк.

В справі піднесення домашнього промислу.

В остатніх часах бачимо серед польської суспільности в Галичині горячковий рух в напрямі витвореня краєвого промислу, передівсім фабричного. Ініціатори того руху уряджують по більших містах вистави продуктів краєвого промислу, як також агітаційні публичні збори для піддержани своєї справи. Літературно-науковий додаток „Kurjera Lwowskiego“ „Tydzień“ в д. 6 надол. 1904 р. надає справозданє в таких зборів у Косові, на яких звернено головно увагу на косівський повіт і його місцевий домашній промисл. На зборах порушено справу „bardzo na czasie będąca“: лікар др. Більварський мав піддати гадку що до заложеня гуцульського музея в Косові. З дискусії над тою справою довідуємо ся, що бувший президент Буковини, князь Гогенльоге думав про заложенє школи для артистичного промислу недалеко Косова, на буковинським боці, де вчили би самі чільні артисти Гуцули, а не різні сироваджувані „професори“, що манєрують тільки місцеву творчість. Та що тої справи не довершено на Буковині, повинна її довершити Галичина, а власне краєвий Виділ у порозуміню з повітовим.

„Кошти були би дуже невеликі — пише д. К. М. — а місцевій штуці зроблено-б велику прислугу. Вже тепер, завдяки Полякам, що з'їжджають ся рік річно до санаторії дра Тарнавского, відбут предметів артистичного промислу дуже підніс ся. О скільки ліпше було-б, як би число артистів було більше і ліпше вишколених, а організацію продажі відібрано з рук перекупнів, що взагалі не грішать сумліннястю. Треба тішити ся, що Косівська окраїна, взагалі наділена рідкими природними обставинами, здобуваєть ся на таку ціну ініціативу в сій справі“.

Про потребу заложення музею гуцульської штуки писало ся вже й передше, а гадка про заложенє школи артистичного гуцульського промислу також не нова. В тім самім тижневнику, ще з дня 31 липня 1904 р. помістив др. М. Гроховский широко умотивовану статю про потребу заложення музею гуцульської штуки. В тій статі говорить ся, що артистична продукція серед Гуцулів маліє, не можучи витримати конкуренції з виробами шкіл і з фабричною тандитою, які носять назву річий „гуцульських“. Заложений музей був би немов посередником між покупцями і продуцентами, а при тім був би немов школою для самих артистів, подаючи їм чисті, незманеровані ще гуцульські взори. Задачею музею було-б також розширюване замилюваня у Гуцулів до ремесла, через що можна би забезпечити добробут і піднести заможність численних, щораз більше убожуючих гуцульських родин.

І справа заложення гуцульської промислової школи має вже свою історію. В 1888 р. завязало ся в Коломні товариство „Гуцульська спілка промислова“, що істнувало кілька літ, удержувало варстат і торгівлю гуцульських виробів; воно-ж дало почин до заложення краєвої школи деревляного промислу в Коломні.

Метою тої спілки було: старати ся, аби гуцульський нарід у коломиїських сторонах мав ліпший заробок і збогачував ся своєю промисловою працею. Спілка мала помагати розвивати і розширювати дотелерішній, а розбуджувати новий промисл і то домашній, господарський і всякий иньший. Мала старати ся далше, аби наші ремесники виробляли щораз ліпші річи і аби діставали за те ліпшу ціну — мала отже вишукувати для них ліпших купців. Мала також помагати нашим промисловцям і ремесникам ще тим, що достарчувала-б їм на виплату ратами або в заміну за їх вироби машин, варстатів, знарядів і иньших приборів, далше матеріялу, як: шкіри, вовни, прядива, мосяжу, дерева і т. д., а навіть і збіжа на прохарчованє, беручи все те з перших рук по найдешевших цінах. Мала давати раду людям, за які нові зарібки мають брати ся, а які покидати. Відозва (з д. 9 цвітня 1888 р.), що пояснювала ціль спілки, була звернена до ремесників усякого фаху і кінчила ся бажанєм, аби наш гріш ішов на поміч таки своему народови, а не як звичайно буває чужим людям, а рідному народови на погубу.

Науковий варстат Гуцульської спілки, ведений якийсь час справді взірцево, істнував до 1894 р. На місце сього варстату станула краєва школа з польською викладовою мовою... Отже гу-

гуцульський віковий промисл і гуцульські діти не заслужили собі на те, аби могли дальше розвивати ся в рідній мові! Краєва школа не продовжала природно розпочатого Спілкою діла; вона існує як школа деревляного промислу, образує молодіж на заводових ремесників, а на гуцульські мотиви не звертає уваги.

Говорило ся також, що мотиви гуцульської кераміки знайдуть примінене в краєвій гончарській школі в Коломиї — та дарма, ся школа також не углядняє місцевих мотивів. Школа ткацька в Косові йде тим самим шляхом.

Повітовий виділ у Косові мав раз добру волю причинити ся до піднесеня місцевого домашнього промислу; на початок ухвалив наділити свояка славного Шкрібляка, 13-літнього хлопчину Василя Магничя з Яворова стипендією і вислати його на науку — до Закопаного... Самі типові приклади підшираня місцевої штуки!

Після наведених примірів треба сумнівати ся, чи справа, яка мала-б бути віддана по волі присутних на зборах у Косові прихильників гуцульського промислу в руки Виділу краєвого і повітового і здійснена ними в той сам спосіб, як наведені приміри, відповіла-б їх добрій волі.

Та не входячи тут у полеміку з поглядами на сю справу зборів промислових у Косові, застановім ся і ми, чи справи порушені на тім з'їзді дійсно дуже на часі, як акцентує їх д. К. М.?

Коли в якійсь місцевости населене, що займає ся плеканем худоби або рільництвом, управляє також домашній промисл, то причин тої появи не можна шукати виключно в характері або таланті населеня; вони лежать передівсім у природних обставинах, серед яких живе населене і в його потребах. На пустих обширах із низькою культурою, серед мешканців гір цвите від давніх часів домовий промисл. Малоплодюча Норимбергія, чеські гори, Швайцарія, Баварія, як також північні і середні губернії Росії, що мають землю з низькою культурою, та багато иньших країв Європи мають на широкі розміри закросений домашній промисл. Деякі вироби того промислу такі дешеві, що з ними не можуть вести конкуренції навіть фабричні вироби, а що той промисл у деяких країнах відповідно zorganizований, то його вироби заливають не тільки Європу, але Америку й Азію.

Між нашим народом у Галичині в ріжних сторонах, серед найдогіднійших обставин існує традиція ріжнородних домашніх промислів; що більше, не лише звичайних промислів, але й високо

артистичних. Та про них світ майже нічого не знає, а самим продуцентам, із малими виїмками, вони цілком не оплачують ся. А всеж таки серед тих догідних обставин сполучене господарства з домашнім промислом найліпше забезпечувало-б екзистенцію населеня, переді-всім там, де воно вже численне; таке сполучене тих двох занять догідне ще й тим, що праця на полі і пасовиску треває не більше як 6—7 місяців.

І щож бачимо? Замість розвитку традиційного домашнього промислу з одного боку його упадок, із другого еміграцію. Типовим приміром на се послужить нам упадок ткацького домашнього промислу в Галичині. Дехто скаже, що наш ткацький промисл домашній довели до упадку фабричні вироби, довожувані в останніх часах залізницями зва границі. А чому ж не упав ткацький промисл у Чехії, в деяких краях Німеччини, в північній Росії, де прим. в однім тільки богородицькім повіті маєть ся понад 26.000 сільських ткацьких варстатів? Ткач мусить мати фонди на пряжу, щоб не позичав грошей на лихву. Ткачі повинні взаїмно спомагати себе і завязувати спілки. Спілки повинні дбати про одностайність виробів що до якости пряжі, роботи та тзв. апретури і мають дбати про відповідну продаж виробів. На те все у нас нема організації, а закладане краєвих ткацьких шкіл не пособляє ані розвиткови, ані організації домашнього промислу, але навпаки, як усі подібні школи, підкопує ще його. Те саме можна би сказати і про інші галузи домашнього промислу.

Коли давнійше між колошійським міщанством було величезне число гончарів, тепер можна почислити їх на пальцях. А краєва школа гончарська існує тут уже кільканацять літ... Про еміграцію чи то хвилеву за зарібками, чи за море і про її невідшкодовані страти для нашого народу нема що й казати. Вона позбавляє нас звичайно одиниць метких і найенергічнійших. А еміграція все буде зростати там, де може і повинен розвивати ся домашній промисл.

Поляки хочуть конче упромисловити Галичину фабриками; будучність покаже, чи поведе ся їм се діло. Нам до подібної акції брати ся ще за скоро. Але спробуймо піднести наш нарід і край організацією домашнього промислу. Дрібний промисл далеко важнійший чинник при піднесеню добробуту народа, ніж великий. Заберім ся до його зорганізованя, видаймо відповідний квестіонар у сій справі, доведім до того, аби сільська інтелігенція проявила належне зацікавлене сим ділом, а довершити буде можна великих

діл. На разі інтелігенція повинна бути посередницею в подаванню відомостей про домашні промисли і — приходимо до справи дуже на часі — повинна бути помічною в збиранню взірців того промислу, які заслугували би на те якістю й формою. І переведенє сеї справи дало би почин до заложеня музея домашнього промислу, передівсім сільського. Сільський промисл має перевагу над міським тим, що там підставою екзистенції буде господарка, а промисл побічним занятєм. Селянин може почекати з продажу своїх виробів і може їх продавати дешевше як міщанин, бо сего дорожше коштує сирій матеріал і він звичайно робить на замовленє в гори, за означену ціну.

Щож почати потім, коли будуть уже дані про домашній промисл? Я думав би попровадити дальше річ так: поотворювати в відповідних центрах фінансові інституції, сполучені з касами позичковими для дрібних промисловців, а інституції ті мали би подібні ціли, як давня Гуцульська спілка промислова в Коломиї. Головна їх задача була-б: уділюване кредиту, унормованє продукції, її збут, а також організованє як до потреби поодиноких фахів промислових у спілки і розширюванє відповідного промислу там, де промовляють за тим природні обставини. Такі інституції могли-б утримувати вандрівних учителів, а також устроювати вистави домашнього промислу в відповідних місцях, прим. по містах і купелевих заведенях.

Ще одну дуже важну причину занепаду домашнього промислу усунула би така інституція: усунула би тих галапасів, що з'їдають той промисл — перекупнів. Вони через постійне обнижуванє ціни змушують промисловців витворювати тандиту, вони не дають розвивати ся талантам, стоять на перешкодї розвоєви людвої штуки.

Тут приходимо до звязку, який існує між творами людвоого артистичного промислу і дрібним домовим промислом. Що правда, артисти промисловці, накопи здобудуть собі рекляму, передівсім у аматорів, можуть обійти ся без посередників. Але відзначити в промислі границю між річами буденними і артистичними дуже тяжко. Є люди, що одушевляють ся виробами косівського гончаря Барановського, який продукує річи для сільського люду, а цілком не одушевляють ся виробами краєвої гончарської школи в Коломиї, яка примінила вже в своїх виробах сецесійний стиль. Є знов промисловці, як Кошак у Пістині, ученик коломийської школи, що в незвичайною зручністю лучать певну ужиточність із ар-

тизмом, місцевий стиль із набутою в школі практикою, і на тім виходять дуже добре (згаданий Кошак має величезний місячний оборот), але на артистичну вартість їх виробів різні люди різно можуть задивляти ся. Через те чистота місцевої штуки і місцеві мотиви манерують ся і впливають від'ємно на інших промисловців.

Годі тому відділяти домашній промисл від людвої штуки. Розвиток артистичного людвого промислу залежить від розвитку дрібного домашнього промислу, тому то й музей повинен як найбільшу вагу покласти на артистичні предмети нашого промислу.

Коли Гуцульщина яко країна домашнього промислу має вже свою рекламу, коли її штука так живо займала й займає посторонніх людей, — не гаймо часу і зачнім на разі діло від неї. Невдовзі Товариство прихильників української науки, літератури і штуки отворить свою виставу, де буде заступлений гуцульський артистичний промисл. Догідна буде хвиля, щоб скористати з заінтересованя; на ширшу скалю розпочате і попроваджене діло мало-б величезне загальне значіне для народу.

Передівсім підніс ся-б добробут між зруйнованим економічно населенем. Теперішня Гуцульщина, се вже не країна виідеалізувана Федьковичем. Наколи економічна кріза піде тут у тім самім темпі, в яким ішла доси, то недалекій час, що буде вопа країною нуждарів, вдеморалізованих корчмою, а панами чудових просторів будуть зайди, передівсім Жиди, яких нечисту совість може стерегти муть ті самі Гуцули... в військових мундурах. Коли-б навіть інтелігенція захотіла їм помогти і пішла між них із друкованим або й живим моралізаторським словом, то праця буде марна. Гуцул не вірить інтелігенції, бо відчував і відчуває, що не один із тої „нашої інтелігенції“, живучи побіч нього не ліпше поступав і поступає від Жиди. Подаймо йому за те руку помочи в економічній формі, а добрим нашим намірам чи скорше чи пізнійше він мусить повірити.

В богатях випадках енергія і жертволюбність наших людей іде на діла дуже сумнівної вартости. Неодна прим. бурса, фондвана жертволюбністю загалу, віддана в руки настоятелів, що вміють тільки впоювати в питомців засаду, що „покірне теля дві мамі ссе“, або „сиди тихо, будеш їсти кашку“ — значить ласкавий хліб. Богато характерів, що виховують ся під таким впливом, на ласкавім хлібі, не все приносять нам пожиток і славу. Досьвід учить, що такі люди, дірвавши ся золотого ковніра, вміють навіть душили

Й можливі початки промислової організації в Гуцульщині... Не виступаю проти бурс взагалі; але час би вже звернути частину нашої енергії і в инший бік, а прийшов би час, що й бурси могли-б бути зайві.

Користи можуть сягати ще дальше, бо одна лише Гуцульщина добре зорганізована для артистичної і промислової продукції могла би бути підставою до витвореня нашого національного стилю. Коли в часах псевдоклясицизму здорові таланти звернули ся за взорами до людової поезії, задовольняючись культурним доробком попередніх поколінь, то й наші артисти, коли-б мали змогу простудіювати пр. різнородні орнаментацийні мотиви нашої людової штуки, далеко більше могли би скористати з тих студій, як прим. із студій над орнаментикою різних сьогочасних модерних напрямів.

Гуцульщина достарчувала-б нам чудової сальонової обстанови, річий люкесових, річий для домашнього і господарського ужитку. Не були-б вони, мимо своєї високої артистичної вартости, дорожші, як витвори чужих нам варстатів.

Можемо ще сподівати ся, що коли-б справу заложеня гуцульського музея довершено, міг би той музей стати з часом початком нашого національного музея, якого потребу вже чужинці і ми відчуваємо. Недавня вистава в Косові, заімпровізована і довершена в кількох днях доказує, що справа повелась би без великих трудів. А розпочинаючи так справу, перевели-б ми вже лекше саму організацію домашнього промислу. За Гуцульщиною пішли-б иньші промислові околиці і без великих вкладів можна би поступенно упромисловити Галичину бодай в части, при помочи домашнього промислу.

Треба лиш оперти справу на чисто економічній підставі, бо се зацвнить їй і тривкий розвій і належне розповсюдження.

Олекса Іванчук.

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Новий вірш Маркіяна Шашкевича. В рукописнім відділі бібліотеки „Народного Дому“ у Львові переховується під ч. 350 невеличка шіснацятка сірого паперу, яку сюди подарував разом із іншими Яків Головацький. На тім шматку паперу подано такий вірш (заховуємо правопис оригіналу):

По за тихий за Дунай
Де мій сокол пробуває
Лети гадко в гожий край
Де го тґга обгортає.
Неси дґшґ¹⁾ там мойґ
Логкокрилий виґтроньґ
Рґскґ пиґсьґ неси мґ
Шчирґ брата пиґсоньґґ:
Тґжно тґжно там тобї
Милїй брате рїдненькїй
Но по стґдленнїй зимї
Виґтрец дїхне тепленькїй.
Серед лґга край води
Зацвила калина
Бґдґ веселий шґчаслив ти
То шґчаслива й родина.

¹⁾ Побіч того перечеркнено: ~~письґ~~.

Під віршом дописано рукою Якова Головацького: М. Шашкевичь. Автографъ съ 1833 г. Характер письма ідентичний з характером інших рукописів Маркіяна Шашкевича. Чи той вірш справді в того часу, який подає Головацький, годі знати. Він, посилаючи рукописи в 1881 р. з Вільна, міг дуже легко помилитися. Що се одначе вірш писаний рукою М. Шашкевича, про те нема ніякого сумніву. *І. Кр.*

Дальші проби. Російські Українці не перестають просити в уряду дозволу на видаванє українських часописів. До звісток у попередній книжці на сю тему додаємо тепер нові. З Катеринодару внесли А. Родіонова, вдова по військовім старшині і дворянин С. Ерастів просьбу до міністра внутр. справ, аби дозволив їм видавати в українській мові щомісячний літературно-політичний журнал „Поступ“ в обемі не меньше 15-ти аркушів друку з програмою подібною до російських журналів.

Довідуємося також, що др. І. Луценко в Одесі виїс просьбу на дозвіл видавати тижневий журнал в україн. мові „Новина“. З Хотина (бесараб. губ.) внесли просьбу др. Ф. Немоловський, лікар, і В. Яолоновський, агроном на дозвіл вилавання в укр. мові газети для народа з популяризацією агрікультури і гігієни.

На всі ті просьби дістають уже й відповіді. А. К. Коваленко, що хотів видавати гумористичний журнал „Характерник“, дістав повідомлене, що його „ходатайство признано г. мивистромъ внутрєнихъ дѣлъ неподлежащимъ удовлетворенію“.

Новий „очаг“ москвофільський. Як звісно, в 1872 р. умер у Кронштаді в Росії судовий радник із Самбора Михайло Качковський, полишивши значвий капітал на літературні цілі, яким мав управляти львівський „Народный Домъ“. Що діяло ся з тою фундацією цїлих 32 роки, нам невідомо; аж 26 падолиста с. р. оголосив „Галичанинъ“ радісну новину, що фундація передана „Нар. Домови“, виносить 152.000 корон і, що „съ 1 января 1904 г. числятся отсотки отъ названнаго капитала на пользу фундації“ (на що числили ся до тепер, про се ні чичирк!). Ціль сеї „літературной“ фундації по „Галичанину“ ось яка: „Отсотки отъ унаслѣдованной суммы употребляти ежегодно въ одной половинѣ на издаваніе или поддерживаніе русскихъ народныхъ газетъ, въ другой же на преміюванье наилучшихъ литературныхъ сочиненій, на русскомъ языкѣ составленныхъ. На поддержку могутъ розсчитывати только такіи газеты и сочиненія, ко-

торыи издаются, эвентуально составлены въ дусѣ газетъ „Слово“ и „Русская Рада“ въ 1872 г., и то эгимологическимъ правописаніемъ и такимъ языкомъ, якогтѣ газеты въ 1871 г. употребляли, или якіи въ ихъ направленіи выобразовался. Въ первомъ однако ряду должны ить названныхъ отсотокъ выплачиватись 600 кор. годично б. редактору „Слова“ Б. А. Дѣлщкому.“ Не меньше цікавий від статута фундації й склад її заряду. До неї входять: три єпископи: Шептицький (як предсідатель), Чехович і Хомишин; три делегати капітул: А. Білецький (Львів), Т. Подолінський (Перемішль), І. Литвинович (Станіславів); делегат Ставропігії: Н. Герасимович; сім „русскихъ писателей мірскаго сословія“, до яких належать: др. Е. Калужняцький, професор черновецького університета; др. Н. Антонович, учитель гімназії, бувший посол; Ф. Свистун, учитель гімназії (писав „Прикарпатскую Русь“, якої навіть „державно-русское Славянское Благотворительное Общество“ не хотіло на конкурсі нагородити); др. В. Дудикевич, адвокат і др. О. Заяц, депендент адвокатури; О. Авдиківський і І. Целех, сївробітники „Галичанина“; в кінці як делегат „Нар. Дома“ „съ совѣщательнымъ голосомъ“ др. І. Добрянський, адвокат і доцент унів. у Львові. Д. 24 падолиста було засіданє сеї комісії в митрополичій палаті, і на нїм ухвалено „цѣлый рядъ рѣшеній“, що на разі держать ся в тайні.

В.
Дивачний проєкт. Галицькі Русини мають між иньшим ту прикмету, що люблять укладати всякі проєкти, з яких 99% не тільки не

доводять до кінця, але навіть до початку — коли не вчислювати оголошення відозви в часописах, або виголошення промови на зборах, що не обов'язує нікого ні до чого. Переважна частина тих проєктів упадає сама собою звичайно задля цілковитої своєї нереальності, або просто фантастичності. Останніми днями оголошено новий такий проєкт: видано відозву до нашої суспільності складати ся на пам'ятник М. Шашкевича, що має стати коштом близько 14.000 корон у виді хреста на горі близько Підліся. Пошана пам'яті заслужених для народу людей сама собою не лише похвальна, але навіть обов'язкова. Ходить лише про форму. Що пам'ятники надають ся до сього, се певне. Але чи ми, Русини, дійшли вже до того, що маємо нічого цільнішого понад ставлене пам'ятників, які будь-що-будь — жертвий капітал? А коли вже хоче хтось дати гроші на пам'ятник (і на що инше не дав би), то чи розумний проєкт комітету ставити його десь на відлюдю (навіть не в селі), де його ніхто не буде бачити крім кількох соток людей з поблизьких місцевостей, які ледви й будуть розуміти його значіння? Коли комітетови забагло ся так пам'ятника і такого дорогого, то найже його ставить десь у місті (у Камінці, чи де), але не в пустині. Коли-ж ходить спеціально про пам'яткову гору, то най буде й на ній пам'ятник, але за яких 500, а най уже 1.000 кор., та не за 14.000! Ми думаємо одначе, що далеко ліпше було-б заложити якусь школу (гончарську, кошикарську чи иншу, відповідно до місцевих обставин) і назвати її іменем поета, заложити

шкілку садівничу на цїлій повіт (коли можливо, на пам'ятковій горі) або в загалі зробити щось таке, чим була-б пошанована і пам'ять поета і місцева людність мала би хосен (а за 14 000 кор. можна се зробити), ніж ставити пам'ятник, що й гроші поїсть і нікому не буде відомий. В.

Український календарь. Як відомо, в Росії не можна було доси видавати навіть календаря в українській мові і то ні в якій формі. Недавно повідомлено нас, що на 1905 р. вийде стінний відривний календарь п. н. „Веселка“, який буде визначати ся тим, що на кожній карточці буде надрукований якийсь віршик із українських письменників: Шевченка, Франка, Грінченка, Щоголева, Руданського, Кримського, Чернявського, Гребінки, Глібова, Зіньківського і ин., надто коротенькі анекдоти, приповідки, загадки і ин. Ми певні, що сей календарь знайде і у нас у Галичній покушці. В.

Із нашої журналістики. Популярний тижневник „Гайдамаки“, якого редактор М. Петрицький відсиджує тепер кару тримісячної в'язниці, перестав виходити. На його місце (бо й переймив його передплатників) почав виходити новий тижневник „Вольне Слово“, призначений для інтелігенції. Видає його невідомий комітет редакційний, а як редактор підписує друкарський складач. В.

II. Нові книжки.

М. Грушевський. Спірні питання старо-руської етнографії. (Отдѣльный оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнію“.)

С.-Петербурзь, 1904. Типографія Імператорскої Академії Наук. Ст. 17, вел. 8°. Як видно, сього року мав бути з'їзд славистів у Петербурзі, відложеної одначе з причини війни на пізнійше. Перед з'їздом мав вийти збірник праць різних славянських учених у різних мовах, який і появить ся незабаром, та з якого вийшла окремою відбиткою отся праця проф. М. Грушевського. Поява сеї праці, не вважаючи на її зміст, має для нас тому важне значінє, бо вона вийшла в Росії в українській мові і нашою фонетичною правописом, що доси було неможливе з огляду на указ із 1876 р. Маємо надію, що вона, як і иньші праці сього і иньших наших авторів у тим збірнику, буде початком цілковитого знесення указу, що повинно наступити як найскорше. *В.*

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 19. Вип. III. Май—серпень. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8°. Ціна 30 сот.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Jänner—April. Jhrgg. 1904. Heft II. N. 18. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 8°. Ціна 30 сот.

Осип Маковей. Оповіданя. (Белетристична Бібліотека. Ч. 71.) Львів, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спільки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. 248, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Кюпоти Савчихи Ст. 1—58. — 2) Вуйко Дорко. Ст. 59—108. — 3) Нові часи. Ст. 109—146. — 4) Весняні бурі. Ст. 147—190. — 5) Стара

Мадярка. Ст. 191—209. — 6) Самога. Ст. 210—219. — 7) Туга. Ст. 220—232. 8) Мій прапра-їд. Ст. 233—245. — Автор отсих оповідань досить відомий нашій публіці, тому нема потреби захвалювати його. Зазначимо лише, що всі його оповіданя з селянського і міщанського життя (а в таких складаєть ся більша частина книжки) читають ся дуже приємно і легко, тому й публіка прийме їх певно так само радо, як приймала й давнійші його твори. *В.*

Поезії Григорія Воробкевича (Наука Шрама). Видав др. Осип Маковей. (Видає „Рускої Бесіди“. Ч. 177). Чернівці, 1904. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. XXIV + 88, 8°. — Поезії Гр. Воробкевича дуже слабенькі, але взявши на увагу, що вони писали ся в 60-их і (значно менше) в 70-их роках минулого столітя, коли в загалі і наша література в Галичині та Буковині, і національна свідомість стояли дуже низько, то певного значіння, особливо літературно-історичного, відмовити їм не можна. А що вони ніколи не були ще друковані разом (деякі зовсім недруковані), то др. О. Маковей належить ся справедливо признанє, що зібрав їх і видав, подавши на вступі й гарну характеристику поета. *В.*

К. Каутський. Соціяльна революція. Переклад з німецької мови Марусі Ясної. (Революційна українська партія. Ч. 24.) Львів, 1904. З друкарні Манецких. Ст. 152, мал. 8°. Ціна 1.50 кор.

Які то є люди на землі? Розказав Пидеша. (Видавництво ім. А. Бончевського „Слово“. Ч. 8 9). Scranton, Pa., 1904. 3

друкарні „Свободи“. Ст. 96, 8°. Ціна 50 центів.

Утраквізм в гімназії. Написав др. Мирон Кордуба. Додаток до „Проміня“ (Відбитка з „Буковини“). Чернівці, 1904. З друкарні тов. „Рускої Ради“. Ст. 44, 16°. — В отсій брошурці виступає автор проти закладання утраквістичних шкіл, виказуючи наглядно на прикладах, узятих із урядових жерел та з власної практики, з якими величезними труднощами доводиться в них учити ся молодіжи. Думки автора в повній оправдані і належало-б лише бажати, аби вони вкорінилися як найсильніше не лише між педагогами, але й суспільністю, тоді чей позношено би ті монструальні заклади, які мабуть вклучно виводять ся в многоязичній Австрії. В.

Александр Грау-Вандмаер. Порядні дівчата і інші новелі. Львів, 1904. Накладом М. Петрицького. З друкарні Народової (Манецьких). Ст. 96, вел. 8°. Ціна 1·20 кор. Зміст: 1) Порядні дівчата. Ст. 3—75. — 2) Злочин. Ст. 77—81. — 3) Пімстив ся. Ст. 84—95.

Товариш. Ілюстрований календар Товариства „Просьвіта“ на рік звичайний 1905. Річник IV. Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 240 + оголошення, 8°. Ціна 1 кор.

Олексій Попович. Оповіданє в козацких часів. На основі повісти Е. Гребінки написав Н. Тихий. Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 75, 8°. Ціна 50 сот.

Донька і мати або: Не против ся науці. П. На милуванє нема силуваня. (Правдива подія). Написав Б. Л. Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 27, 8°. Ціна 20 сот.

Доклад Центрального Комітету Революційної Української Партії Міжнародньому Соціалістичному Конгресові в Амстердамі. Львів, 1904. З друкарні Манецьких. Накладом „Праці“. Ст. 16, 16°.

Малий Колядник. (Виданє черн. філії тов. Руска Школа. Ч. 10). Третій наклад. Чернівці, 1904. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. 32, 16°. Ціна 8 сот.

1905. Калєндарик для руских діточок. (Виданє черн. філії тов. Руска Школа. Ч. 11). Чернівці, 1904. З друкарні „Рускої Ради“. Ст. 32, 16°. Ціна 10 сот.

Справозданє посольске д-ра Евгєна Олесницького відбутє в Стрию дня 8-го н. ст. грудня, 1904. Львів, 1904. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 30, 8°. Єсть се відповідь д-ра Е. Олесницького на закиди, роблені йому пресою в сираві остатньої соймової сесії. В.

Нова Метода записуваня руско-народной мелодіи. Написавъ о. П. Бажанський. Львівъ, 1904. Зъ друкарні Шиллера. Ст. 28, 8°.

Оповіданє про Алї Бабу і про сорок розбійників, котрих повбивала одна невільниця. З тисячу і одної ночі. Накладом Рускої книгарні у Скрентон, Па. 1904. Ст. 56. Ц. 20 цнт.

Слава Непорочної Діви. Обявленє і чуда Діви Марії в наших часах. Накладом Тов. св. Ап. Павла. Львів, 1904. Ст. 62, 8°. Ціна 40 сот.

Короткая литургия для школъ народныхъ. Переробилъ Емилианъ Мустяновичъ. (Поучительное чтеніе. Ч. 10—11.) Унгарь, 1904. Изданіе Акційнаго Общества „Уніо“. Ст. 80, 8^о. Ціна 40 сот.

Переклади з української мови.

В 8 кн. „Вѣстника Європы“ надрукував д. П. А. Тулуб три переклади з Т. Шевченка. (Зацвила в долині червона калина; Не так ті вороги, як добрії люди; Добро, у кого є господа; ст. 677—679).

В 10 кн. „Всемирнаго Вѣстника“ надрукований вірш І. Франка п. н. „Твои глаза какъ море“ в перекладі М. Могиланського (ст. 49).

В 51 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукований переклад із Галини Комарівної п. н. „Двѣ. Стихотвореніе въ прозѣ. Переводъ съ малорусскаго Б. п. В. Волошиновыхъ“.

Праці Українців у чужих мовах. В новім віденськім тижневнику „Österreichische Rundschau“ (Bd. I, Heft 5, ст. 269—271) надруковано початок статі д-ра І. Франка п. н. „Die ruthenische Literatur im Jahre 1904“, в якій автор дає короткий огляд нашої давньої літератури до виступу І. Когляревського.

В американській часописи „Charities“ (vol. XIII, N. 10, ст. 246—252) надрукована стаття д. Івана Ардана, редактора „Свободы“ п. н. „The Ruthenians in America“. До статі додано кілька ілюстрацій.

В Петербурзі вийшла недавно нова книжка проф. М. Грушевського п. н. „Очеркъ исторіи украинскаго народа. СПетербургъ, 1904. Типографія Товарищества „Общественная Польза“. Ст. 382. 8^о. Ціна 2 рублі.“ Набути можна

в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

В 334 ч. „Кіев. Откликъ“ надрукований фейлетон д. О. Пчілки п. „Художественная выставка кіевского литературно-артистическаго общества“.

В 343 ч. „Кіев. Откликъ“ надрукована стаття д. І. Стешенка п. п. „Общественно-историческое значеніе произведеній А. Н. Пыпина“.

Україніца в чужих виданях.

В фольклорній часописи „Globus“ (86, 19—20) надрукована стаття д-ра Р. Кайплля п. н. „Neuere Arbeiten zur Völkerkunde, Völkerbeschreibung und Volkskunde von Galizien, Russisch-Polen und der Ukraine.“

В мадярськім історичнім журналі „Századok“ (вип. 10, 1904) надрукована стаття Повра Антала п. н. „Magyar-ruthén érintkezések a XIV-ik században“ (ст. 935—949).

Тамже (ст. 1002—1004) надрукована рецензія Юлія Желтвая на „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“ за 1902 р.

В румунській часописи „Vointa porogului“ (ч. 48—49) надрукована більша стаття д-ра Авреля Оичула, де говорить ся про політичне положенє Румунів і Русинів на Буковині та про проєкти на будуче.

Недавно вийшла в Празі праця д-ра Юрія Полівки, проф. чеського університета, як відбитка з Х т. „Národopisného Sborníka Československého“ п. н. „Pohádkoslovné Studie“ (ст. XXVI—212. 8^о), в якій автор цитує також багато українських матеріалів.

В 48 ч. петербурського „Кра-

ju" надрукована стаття професора львівського університета І. Болоз-Антоневича, в якій він говорить із незвичайними похвалами про образи І. Труша, кажучи, що „nie jest to sztuka prowincjonalna, wykrzyczana i wyreklamowana przez krótkowidzący szowinizm, ale prawdziwie europejska sztuka, której by się żadna wystawa nie powstydziła.“ Незвичайно симпатично висловлюється автор також про наш нарід, зазначаючи сильно його нахил до краси й артизму. Чути такі слова від Поляка — незвичайна рідкість, бо звичайно Поляки признають гарні прикмети лише своєму „ludowi“, а в Русинах, чи то вмисно, чи з незнання, добачують персоніфікацію усього найгіршого і найпоганішого, що є під сонцем.

В журналі „Вѣстникъ Европы“ надрукована стаття Ф. Воропонова: „Сорокъ лѣтъ тому назадъ“, в якій говорить ся про відносини Каткова і І. Аксакова до української літератури (кн. 7, ст. 5—12, кн. 8, ст. 337—466)

В останніх книжках журналу „Русская Старина“ надруковано такі українціса:

В кн. 7: „Замѣтка Николая Дмитриевича Быкова о Т. Г. Шевченкѣ“, де говорить ся про портрет Жуковського, намальований Брюловом, за ціну якого викуплено Т. Шевченка на волю.

В кн. 8: „Изъ переписки князя В. Ѡ. Одоевскаго. Сообщ. И. Бычковъ“ надруковано між иньшим лист Юзефовича в справі Куліша і лист Костомарова, в яким він просить місця бібліотекаря в Румянцівській музею.

В кн. 9: „Изъ бумагъ Д. Н. Баятышъ-Каменскаго“ — говорить

ся між иньшим і про „Исторію Малороссіи“ сього письменника.

В журналі „Русская Мысль“ (кн. 8, ст. 83—93) надрукована стаття д. С. Русової п. н. „Гражданскіе мотивы въ малорусской современной поэзіи“.

В тім самім журналі поміщені рецензії на отсі книжки: 1) Т. Шевченко. Переводы „Кобзаря“ С. П. Дремцова (кн. 8, ст. 237). 2) На вичну пам'ять И. Котляревському. Малорусскій сборникъ (кн. 9, ст. 273). 3) И. Василенко. О. М. Боянскій и его заслуги для изученія Малороссіи (кн. 10, ст. 342).

В журналі „Литературный Вѣстникъ“ (т. VII, кн. 3) в відділі хроніки надрукована замітка п. н. „Львовское Общество имени Шевченка“.

В журналі „Историческій Вѣстникъ“ надруковано рецензії на праці Н. Василенка: „О. М. Боянскій и его заслуги для изученія Малороссіи“ (кн. 7, ст. 273—275) і І. Линииченка: „Грамоты Галицкаго князя Льва и значеніе подложныхъ документовъ, какъ историческихъ источниковъ“ (кн. 8, ст. 654—655).

В 50 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукувала д. С. Русова дві невеличкі рецензії на статтю д-ра І. Франка „Южно-русская литература“ (в словарі Ефрона і Брокгауза) і на збірку оповідань проф. М. Грушевського, що вийшли недавно в Київі. При тім одначе зробила шановна авторка кілька досить грубих помилок, які ми тут мусимо сиростувати. Говорячи про наші культурні здобутки, авторка пише: „У нихъ есть своя пресса, свои университеты“. Мабуть ш. авторка хотіла сказати тут „гін-

павії", бо як відомо, в нас не лиш „університетів“, але й одного університета нема, а є тільки кілька кафедр із українською викладавкою мовою на львівським (тепер польським) і дві кафедри на черновецьким (тепер німецьким) університеті. Говорячи про указ із 1876, каже, що буцім то „въ прошломъ году объ этомъ же вопросѣ говорилось и во французскомъ парламентѣ.“ На скільки нам відомо, то в французьким парламенті не згадувано ще ніколи про українську справу з ніякого боку, за те говорено про неї в німецьким парламенті (з німецького боку пос. Затлер, із польського кн. Радзівіл), але порушувано там виключно польсько-руські відносини в Галичині. Згадуючи про ЛНВістник ш. авторка підносить число його передплатників на 4.000! Ми були би вдоволені, як би се число дійшло раз до 1.000, та на жаль за сім літ його істнованя ми ні разу не могли похвалити ся: такою цифрою передплатників. Так само авторка не добре поінформована про друк „Історії України-Руси“ проф. М. Грушевського по російськи. Історія ся вже вийшла по російськи в однім томі і доведена до найновіших часів; та сього виданя не можна ідентифікувати з українським, якого вийшло 4 томи до тепер, а незабаром зачне друкувати ся 5-ий том.

В 52 ч. „Южныхъ Записокъ“ (ст. 43—47) надрукована рецензія С. Русової на збірник поезій Лесі Українки „На крилах пісень“.

В 8230 ч. „Южн. Края“ надрукована стаття Н. Караваєва п. н. „Положеніе русиновъ въ Галиціи и Венгріи“.

В.

Д. М. Русов у „Вѣстникѣ Европы“ 1904 чч. 7 і 8 умістив свої „Записки туриста по Галичинѣ“. Оповідас він переважно про природу Гуцульщини та свої вражіння з неї. Про людей, в загалі про суспільне життя майже нічого, крім незначних, іноді не високої цінни заміток; у них автор не виявив ні глибокого знаття, ні ширшого розуміння галицько-руського суспільного життя, за те показав знайомість із галицькою „старкою“. Російський читач, незнайомий з Галичиною, не пізнає її і з записок д. Русова. Не гарно, що в статі поперекручувано деякі слова гуцульські; для Росіяни спеціально треба-б було додати їх переклади. Невірно цілком твердження про некрасивість Гуцулок; люди, що були в Гуцульщині, повинні-б інакше думати.

В. Д.

III. Некрольоґ.

Д. 9 грудня м. р. помер у Петербурзі відомий російський учений О. М. Ципіпін, що більше як пів столітя працював на полі російської науки і освіти. Він уродив ся в Саратові 1833 р. і там кінчив гімназію. По одворічних студіях у казанським університеті перейшов до Петербурга і тут пристав від разу до поважної наукової роботи. Саме тоді заходить ся проф. І. Срезневський над укладом словаря старо-руської мови і просить до помочи в тій роботі між ин. і студента Ципіпіна. Результатом того була його перша розвідка п. з. „Словарь къ новгородской лѣтописи“, надрукована в 1852 р. в „Сборникѣ Академіи Наукъ“. Від 1853 р. входить Ципіпін у контакт із редакцію

„Отечественныхъ Записокъ“, а чотири роки пізніше боронить свою магістерську дисертацію п. з. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ“. В 1858 р. виїздить на студії за границю, а незабаром потім його іменовано надзв. професором західно-європейських літератур. В 1863 р. він вступає до редакції „Современника“, а два роки пізніше стає його редактором. На ті часи припадають його праці над апокрифічною літературою, а трохи пізніше він займаєть ся перекладами. В 1865 р. видає разом зі Спасовичем „Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ“, яка в 1874—81 виходить перероблена пн. „Исторія славянскихъ литературъ“. Коли в 1867 р. заснував ся „Вѣстникъ Европы“, він стає одним із його найдіяльніших співробітників. Тепер концентрує свою роботу над вивченням історії розвою ліберальних ідей у російській суспільності при кінці XVIII і в XIX ст. В „Вѣстникъ Евр.“ по'являєть ся цілий ряд статей Пипіна про Новікова, Радіщева, про російське масонство, про баронову Кріденер, а в кінці простора розвідка п. з. „Общественное движеніе въ Россіи при Александрѣ I.“ Безпосереднім продовженням тої розвідки були „Характеристики литературныхъ мѣнѣній отъ 20-хъ до 40-хъ годовъ“ і двотомова монографія п. з. „Бѣлинскій, его жизнь и переписка“. З інших капітальних його праць згадаємо „Исторію русской этнографіи“ в 4-ох томах (третій том присвячений спеціально українській етнографії) і „Исторію русской литературы“ також у 4 томах. Смерть захопила його при редакції творів

цариці Катерини II, які видає петербурська Академія Наук.

Значне О. М. Пипіна в російській науці незвичайно велике. Його „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ творить епоху в оброблюваню історії староруської повісти. Користуючи ся переважно рукописними матеріялами він подав історію старинної руської повісти, починаючи від запозичуваних мотивів із византийської і південно-славянських літератур, а кінчаючи повістями, що повстали під західним впливом та першими пробами оригінальної російської побутової повісти XVII ст. В своїй солідній „Исторіи славянскихъ литературъ“, перекладеній на німецьку, чеську і французьку мову, представив він тисячолітнє духове життя Славян незвичайно об'єктивно, хоч прим. він не зміг ся на те, щоб дати суцільний образ українського культурного життя. Зрештою вивченню сього питання посвятимо незабаром окрему статю. В праці п. з. „Общественное движеніе въ Россіи при Александрѣ I.“ подано перший раз вірний і повний образ тої темної до того часу епохи в культурнім житю Росії. Тут намагаєть ся Пипіна оправдати історично еволюцію прогресивних ідей у російській суспільній житю і доказати стремління російської суспільності до прогресу; боротьба за прогрес є для неї історичною konieczністю. В „Характеристикахъ“ він розбирає російські літературно-суспільні напрями в тім періоді часу і подає оцінку Жуковського, Пушкіна і Гоголя з суспільно-політичного погляду. Головною задачею в „Исторіи русской литературы“ поклав собі ав-

тор не монографії поодиноких письменників, але характеристику літературних напрямів. Монографія п. з. „Б'льнський его жизнь и переписка“ не подає всестороннього образу того батька російської критики з першої половини XIX ст., хоч ціна вона багатими новими матеріалами. В загалі ціла наукова і суспільна діяльність Пипіна концентрувала ся коло одної цілі — вяснити еволюцію прогресивних ідей в російській суспільности і разом із тим побороти такі напрями, що ставали на дорозі ідейного прогресу. З того погляду імя Пипіна займе одно з передових місць в історії російського культурного життя.

В кінці замітимо ще, що оцінюючи його велику наукову працю, Наукове Тов. ім. Шевченка іменувало його в 1903 р. своїм дійсним членом.

Кр.

IV. Театр і штука.

Галицько-руський театр під управою „Руської Бесіди“ а під дирекцією д. Губчака дає від половини грудня вистави у Львові в маленькій і старомодній зальці

„Г'вязди“. Надіючи ся подати по закінченю тих вистав детальнішу статю про них нотуємо поки що лише, що театр має не поганий успіх і часописі висловляють ся про гру артистів із признанем. Репертуар складаєть ся з двох категорій штук — української драми та німецької оперетки.

Шевченкові офорти. Накладом Я. Оренштайна в Коломиї вийшла інтересна колекція власноручних офортів Т. Шевченка. Першу збірку офортів Шевченка з клішів роблених самим поетом опублікував кільканацять літ тому навад пок. Тарновський. Та збірка вийшла, на скільки мені відомо, тільки в 300 екземплярах і була роздана поміж прихильників талану Шевченка, та людей близьких покійникови. Вибір картин у збірці Тарновського інтереснійший як у коломиїським виданю, за те там не всі Шевченківського рильця. У виданю Я. Оренштайна всі картини — твори Шевченка, але більша їх частина не належить до найліпших. Як репродукції удались вони дуже добре. Формат 16°. Ціна дуже уміркована, бо тільки 1 кор. 20 сот. *Ів. Тр.*

Від Наукового Товариства ім. Шевченка.

Наукове Товариство ім. Шевченка розписує отсим конкурс на посаду бібліотекаря в терміном вношеня удокументованих подань до 31 січня 1905 р. Петент повинен також подати умови, під якими готов обіймати сю посаду. Просьби на часове занятє в бібліотеці (приміром на 2—3 роки) не будуть узяті під розвагу. Інформувати ся в сій справі можна у секретаря Товариства між 11—1 годиною рано (крім неділь і сьвят).

За Виділ:

М. Грушевський, голова. *Вол. Гнатюк*, секретарь.